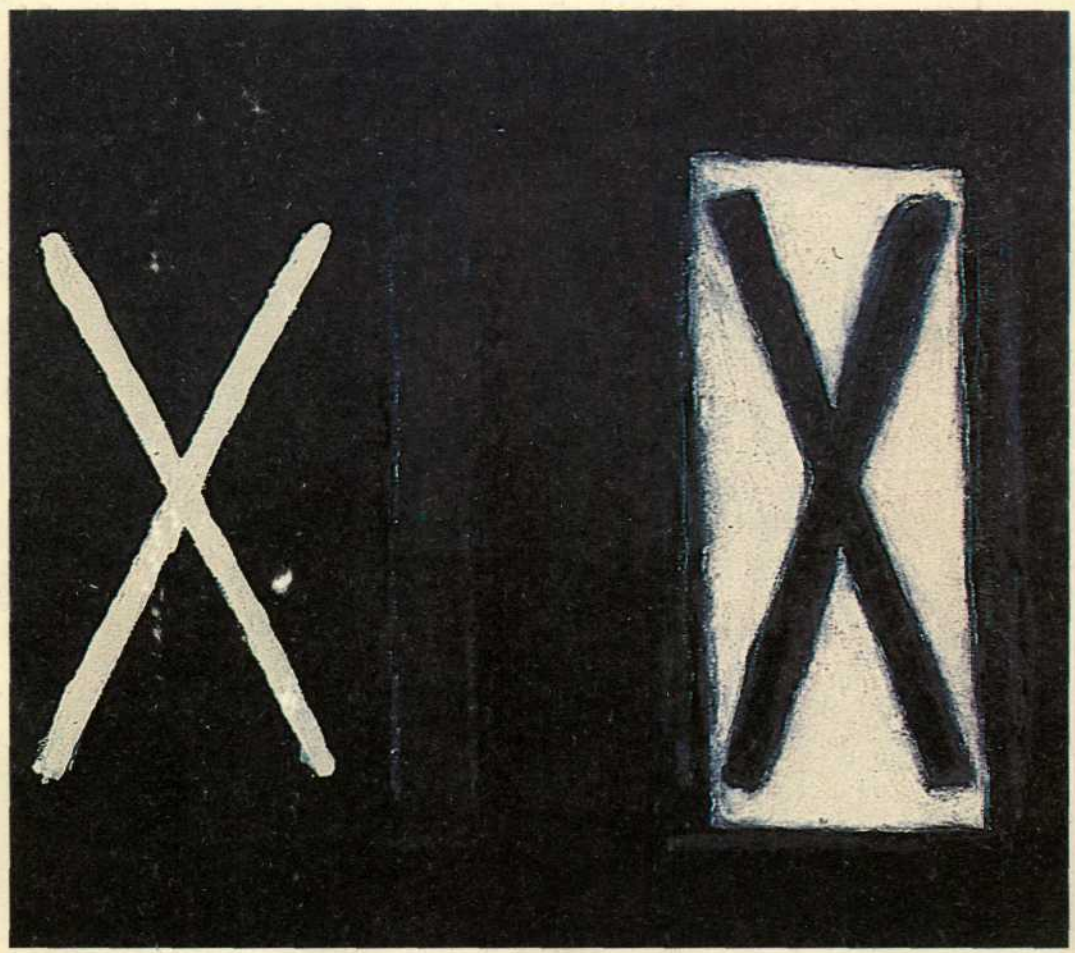

ES.

Vikerkaar

7/1989

200 aastat Suurt Prantsuse Revolutsiooni; Victor Hugo luulet; Fanny de Siversi, Lauri Leesi, Helmut Piirimäe, Linnar Priimäe juubelikohased artiklid; Hando Runneli essee Jakob Hurdast; Visnapuudulik — luule ime; Arne Merilai Marie Underi «Õnnevarjutusest»; Arvo Valtoni essee juutidest; Mart Soidro fosforiidikevadest ülikoolis

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja Eesti Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 4. aastakäik.

Juuli 1989. Nr 7

Sisukord

- Victor Hugo *Üheksakümmend kolm* 1
Jüri Ehlvest *Armuavaldus* 2
Peep Ilmet *Luulet* 12
Hasso Krull *Luulet* 14
Jüri Kaldmaa *Luulet* 17
Tõnu Õnnepalu *Mu kodu on surm* 18
Visnapuudulik — luule ime! 26
Valeria Ränik
Kauksi Ülle
Sven Sildnik
Karl Martin Sinijärv
Victor Hugo *Luulet* 32
Jaak Olep *Valeri Vinogradov üldistab* 44
Hando Runnel *Karjapoiss on kuningas* 48
Arne Merilai *Marie Underi «Õnnevarjutus» — siseruumist arhitektuurini I* 51
Arvo Valton *Juutidest* 55
Märt Soidro *Ühe agoonia lõpp...* 59
Hannes Walter *Eesti Vabadussõda 1918—1920 III* 65
Fanny de Sivers *1789—1989. Mille juubel?* 71
Lauri Leesi *Flaneerimine läbi revolutsioonilise Pariisi* 74
Helmut Piirimäe *Terror — Suure Prantsuse revolutsiooni eriline fenomen* 77
Lendlaused. Püsimõtted
Linnar Priimägi *Vabadus! Võrdsus! Vendlus!* 83
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Kokkupõrge tõelisusega* 86
Vaatenurok
Doris Kareva *Karje kloaagist* 91
Holger Kaints *«5.3.53» ja teised* 92
Foorum
Segadus imperialismileeris 94

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograaf: Kalju Jõul

Esikaanel: Valeri Vinogradov. «Kolm risti». Õli, lõuend. 1989. Fragment.

Tagakaanel: Valeri Vinogradov. «Kolm risti». Õli, lõuend. 120×150. 1989.

Valeri Vinogradov. «Tasapinna eskiis». Õli, lõuend. 100×110. 1989.

VICTOR HUGO

Üheksakümmend Kolm

Prantsuse keelest tõlkinud Ain Kaalep

Oo töömees rammukas, kes taeva armunõul
tulid ilma ja siin oma lihaste jõul
kümme sajandit ööd maha hetkega niitsid;
halastamatuse ja kartmatuse liitsid;
kere kerkimas maast nagu rooma skulptuur,
Euroopa haarasid oma pihku: kas suur
või väike vürst, nad kõik said rappid, kuis vaja;
vana lõpetand, tõid sa meile uue aja;
priiuse päästmiseks sa hirmuvalitsust
pidid pruukima siis: sinu suust kõlas just
ränk sõna Vajadus koos teo veel rängemaga,
Üheksakümmend Kolm, titaan! Jää ainsaks aga!
Su leegist kõrgemat ei süüta mingi jõud.

Sinu sünnitas riik, mida valitses õud,
nii säilitas su palg veel vabanagi visalt
palju, mis päritud monarhialt, su isalt:
nii õpetust kui ka eeskuju halba said,
mis ime, et siis verd ka valasid, sest vaid
seda teadsid, mis näind: üha hädasid, vaevu
ja nendest võrsuvat tapaiha ja raevu,
nii et kui olid maas kõik kroonitud Capet'd.
siis lõid sa neid, ja nii, nagu löönd olid need.

Oo hiiglane, me sind küll tänama ju peame,
kuid, tõusnud priiusest, palju muud juba teame.
Nüüd tahab Prantsusmaa, et ei tumeneks eal
hell armastuse kiirg tema mägede peal,
et Kristuse suur käsk nüüd kõlama ühtsoodu
püha vendluse jõul jääks üle kõige loodu:
«Armasta ligimest!» Saagem jõudu Ideest,
sest inglisi, kes ei kao meie silmade eest,
kord valmis võitlema, kord valmis õnnistama,
Ideest, mis vihaski püsib üks-ja-seesama.
Põhimõtteile ta on kõikumatult truu.
Loeb vähe ainult võit. Loeb suurus ja ei muu.

See luuletus on pärit Victor Hugo eriti tuntud poliitilise luule kogumikust «Karistused» (1853), mida kannab Napoleon III režiimi vastase võitluse paatos. Meenutades Suure Prantsuse revolutsiooni terroriaastat 1793 (hukati muuseas ka kuningas ja kuninganna, kellele perekonnanimeks oli antud Capet), ei pea paguluses viibiv poeet siiski võimalikuks sellest võtta eeskujuna uuele revolutsioonile.

JÜRI EHLVEST

ARMUAVALDUS

Alfonsil oli pilet küll järgmisse suurde linna, kuid ometi astus ta rongist maha ühes vahepealses väikeses jaamas. Oli parajalt jahe sügis-hommik. Mees hingas mõned korrad sügavalt sisse. Perrooni lõpus läks sõidutee rööbastest üle. Ümmarguse betoonsamba otsas oli sädeleva plekkkatusega raudteevahiputka. Oli vaikne ja rahulik. Alfons hakkas mõõduka sammuga astuma.

Ta kõndis alevist läbi ja jõudis kiriku juurde. «Ah pagan,» kirus ta end, et polnud kirikutorni juba jaamast taibanud orientiiriks võtta. Surnuaed oli kirikust tükk maad eemal ja mees püüdis meenutada, kuhupoole see täpselt jäi. Vahepeal oli ta aga kiirustamata edasi astunud. Alevik lõppes. Ees oli piireteta aas. Aasal oli keegi loom. Ohoh, mõtles Alfons. Aga too oli kõigest kodukits. Mees asus juba tagasiteele, kui miski teda häiris ja ta pöördus uuesti ringi. Loom oli tüki maad eemale jooksnud. Alfonsi teadvusse jõudis, et ta on vabal. See tundus talle kuidagi kummaline. Ta seisis tükk aega paigal ja läks siis tagasi. Kui ta uuesti raudteeni jõudis, oli tõkkepuu alla lastud. Kuigi rongi veel ei tulnud, ei hakanud Alfons teed ületama, vaid jäi tõkkele seisma. Mõne hetke pärast tundus talle, justkui oleks keegi vahiputka aknast tema poole vaadanud, kuid selgelt ei saanud ta aru, sest päike läikis aknalt vastu. Tõkkepuu tõusis, Alfons tegi järelduse, et tõkkepuu oli eelmise rongi möödumise järel jäänud üles tõstmata. Selline hooletus tundus kentsakana ja mees naeratas.

Ta valis uue teeotsa ja see viis sihile. Vana kivivärava juures tuli ta mõttele, et oleks võinud vanemate hauale lilli tuua. Värava juures neid ei müüdnud ja vaevalt oli lootust neid ka alevist saada. Mees ohkas. Milleks oli ta siis üldse tulnud? Ja nii pika aja järel! Aastaid polnud ta käinud. . . Tulin hüvasti jätma, mõtles Alfons. Talle meenus, kui rõõmsad olid vanemad tema abielludes. Ja nüüd oli ta jätnud naisele vaid kirja, oli läinud ära jumalaga jätmata, kuid tulnud vanemate hauale. Aga ta teadis, et tal pole mingeid süümepiinu. Kunagi olid nad Mariga ehk õnnelikud olnud. Ja vanematel oli olnud poja abiellumise üle hea meel. Aga isa ja ema surid teineteise järel. See oli paratamatus. Ja nüüd läks temagi Mari juurest ära. See oli. . . See oli ainuõige otsus, mõtles Alfons. Pealegi jättis ta naisele korteri, kõik asjad ja küllaldaselt raha. Poja jaoks oli ta samuti otsustanud pidevalt sissekandeid teha. Miks oli ta siis nii ootamatult lahkunud? Naine poleks nagunii mõistnud, oleks nutnud, juukseid katkunud, võtme ukse eest võtnud ja ära peitnud. Milleks see? Naine teadis ise ju samuti, et nende kooselu oli muutunud mõttetuks, ainult ei tahtnud seda endale tunnistada. Pealegi oli Mari paksuks läinud, mees oli talle rohkem nagu mingiks harjumuspäraseks esemeks muutunud.

Aga Alfons oli veel elav. . . Ta hingas sügavalt sisse ja nägi vaimusilma ees Sofia rindasid. Kehast käis läbi kerge erutusvärin.

Alfons astus surnuaeda. Kuid jällegi ei meenunud talle õige rada. Ta hakkas otsima Vabadussamba aset. Ta oli veendunud, et oskab selle järgi vanemate hauad leida. Ometi käis ta läbi terve surnuaia ega leidnud platsi, mille keskel kunagi oli olnud Vabadussammas. Ilm hakkas pilve minema. Alfons jäi silmitsema ühte vähestest hauamonumentidest. Seegi, mille juures ta peatus, oli üsna tagasihoidlik. Siis luges ta teksti. See oligi Vabadussammas! Ilmselt oli see vahepealsetel aastatel uuesti üles seatud. Aga see polnud ju sammas. See oli Vabaduskuju. Alfons oli seda kujutlenud hoopis suursugusema ja võimsamana. Aga siin oli vaid pronkspoisike. Võib-olla oli ülejäänud monument hävitatud, leiti vaid see poisike ja seati üles? Alfons ei osanud midagi arvata, ta oli jahmunud. Pronkspoisikese järgi ei osanud ta aga sugugi suunda võtta. Hakkas tibutama. Alfonsi pea kohale olid kerkinud juba üsna ähvardavad pilved. Surnuaia servas oli pealtnäha korralik kabel. Alfons läks selle juurde. Vaevalt jõudis ta ukse avada, kui algas laussadu. Kabelis oli kummalgi pool kirstualust pink ja seina ääres mõned tööriistad. Tagaseinas oli veel üks uks, kuid Alfons ei hakanud seda puutama. Umbkaudse arvestuse järgi pidi tagumine ruum olema küllalt väike. Alfons istus pingile ja tundis kerget nälga. Ukse oli ta praokile jätnud. Ilm oli muutunud jahedaks ja hämaraks. See tõi talle meelde, et ta peab veel edasi sõitma. Talle meenus Sofia ja ta otsustas edasised otsingud surnuaial lõpetada. Ta võttis märkmiku välja ja kaalus võimalikke sõiduaegu. Liin oli küllalt tihe. Alfons otsustas, et võib rahulikult oodata saju lõppemist ja siis minna.

Samas kägises uks ja sisse hüppas keegi mees. Riiete järgi võis teda pidada ehk hauakaevajaks. Mees jäi Alfonsit põrnitsema sellises poosis, kui kavatseks kohe plehku panna. «Ma tulin vihmavarju,» ütles Alfons igaks juhuks. Mees ukse peal kõhkles veel veidi, kuid rahunes siis ühe hetkega, tuli sisse, sirutas käe ja ütles: «August Veles.» Alfons tõusis, nimetas oma nime. «Väga meeldiv, olen kuulnud.» ütles Veles. Ju mäletab ta mu vanemaid, arvas Alfons. Mehe ea järgi võis seda oletada küll.

Veles läitis küünla ja tõmbas kabeliukse kinni. «No mis masti mees olete siis ka?» küsis ta kabeliust lukku keerates.

«Ma tulin vanemate hauadu vaatama,» ütles Alfons teise familiaarse küsimuse peale võimalikult tõsiselt.

«No mis seal näha oli ka siis, ikka terved või?»

«Ei, surnud ikka.»

«Kuis nii siis?»

Alfons ei vastanud. Kabelimees tuli koos küünlaga lähemale, kummardus Alfonsi näo ette ja uuris seda teraselt.

«Mis, juhtus midagi või?»

«Ei, ma tulin lihtsalt vihmavarju.»

Veles ei paistnud seletusega küll rahule jäävat, aga ta lõpetas Alfonsi uurimise, pani küünla lauale ja istus ise teisele pingile Alfonsi vastu.

«Noh, sõber Alfons,» lausus ta pikema vaikimise järel, «räägime kah millestki või?»

«Ega suurem asi ilm pole jah,» nentis Alfons.

«No teame küll jah,» ütles mees nüüd justkui juba veidi vihasealt. «No meelest läinud midagi või?»

«Ma ei leidnud üles jah,» ütles Alfons.

«Kes sind siis juhatas?»

«Ma pole kellegi käest küsinudki veel. . .» vastas Alfons. Samas toksiti kabeliuksele. Kabelimees heitis Alfonsile kõõrdpilgu, kuid avas siis ukse. Nii kui uks juba veidi praokile sai, trügis keegi noorepoolne üliõpilasmütsiga mees sisse, väristas õlgu ja vuristas: «Käisin vanemate haul.» Kabelimees polnud ilmselt kavatsenudki teda sisse lasta, nüüd trügis ta ruttu üliõpilase ette, tahtes talle midagi seletada, kuid noormees jätkas kärsitult: «Mõlemad on täie tervise juures.»

«Ah, ära lora,» tõrjus vanamees nüüd otsustavalt ja surus noormehe välja tagasi, kuigi too ehmatusest mitmekordset tasu pakkus.

Algul oli Alfonsil imestusest suu ammuli, kuid kui uks jälle lukku sai ja vanamees tema poole pöördus, taipas ta, et oleks targemini teinud, kui vahepealse intsidendi ajal jalga oleks lasknud.

«No milles asi oli?» küsis mees ärritatult ja võttis samal ajal labidavarre pihku. Alfons tõusis püsti ja püüdis ruttu seletada oma tuleku põhjust, seda, et ta ei leidnud haudasid ja et lõpuks siia vihma-varju tuli. Vanamees tõstis labida ähvardavalt kõrgele.

«Ah et lähed kaebama, jah?»

«Ei, ei. . .» pudises Alfons, nähes, kuidas labidatera langema hakkab, tõstis käe välkkiirelt ette ja püüdis meenutada elatud elu. Kuid see ei õnnestunud. Selle asemel käis peast läbi küsimus, miks ometi oli tal vaja siia kinnisesse ruumi pugeda. Välkkiirelt tuli ka vastus: Ma lähen Mari juurde!

Samas oli labidas seinä äärde tagasi pandud.

«Sa oled vist aus mees tõesti,» ütles Veles ja naeris rõvedalt. Alfons tundis, kuidas oht möödus, ja ta mõtles Sofia pehmetest rindadest. Kabelimees avas aga tagumise ruumi ukse ja läks sisse. Mõne hetke pärast tuli ta sealt pooliku pudeliga.

«No võtame tutvumise terviseks,» ütles ta. Alfons jõi lonksu. Puskaril oli talutav maitse.

«Jah,» ütles Kabelimees. «Leelise pealt üle lastud.» — «Jah,» sõnas ka Alfons tunnustavalt.

Mõnda aega joodi vaikides.

«Nii et lasid naise juurest jalga, mis, ja otse surnuaeda?»

Alfons, kes polnud suurest hirmust märganudki, mida oli rääkinud, naeratas pisut süüdlaslikult.

«Mis ta nimi ka oli?» küsis kabelimees toonil, millega tuntakse huvi pruutide, mitte jäetud naiste vastu.

«Mari,» vastas Alfons samasugusel toonil.

«Aah, Mari, Eestimaa Maria, jumalaema,» ütles Veles tunnustavalt. «No ja kuhu nüüd siis?»

«Sofia juurde,» ütles Alfons, rõõmustades, et tuleb välja kerge vaimukus. Sofial oli ju ka mingi tähendus, aga Alfons ei mäletanud, milline.

«Aa, koguni tarkuse juurde,» kiitis kabelimees ja naeris. Alfons naeris ka, kuigi tal eriti naljakas polnud. Kabelimees jõi kõva sõõmu, kuid jättis poole lonksu pealt pooleli ja turtsatas: «Misasja, Eestimaa jumalaema juurest Vene tarkuse juurde?» Mehe ilme muutus jällegi hirmuäratavaks. Vist tark mees, aga paraku hullumeelne, nentis Alfons endamisi. Alfonsile paistis, et Veles on valmis uuesti labida järele haarama. Suurimas hädas tegi ta jälle suu lahti, et midagi enda kaitseks öelda, kuid ei leidnud sõnu.

«No mis kurat maigutad seal,» mõrises Kabelimees. Kuid kuna too polnud veel labidat võtnud, kargas Alfons ise labida juurde. Nüüd tundis ta ennast kindlamalt. «Kas sina, mees, siis jumalasõnast tõesti midagi ei pea?» küsis Veles nukralt ja veidi justkui nõdra-meelselt. Alfonsil hakkas piinlik, et ta oli seda mehikest kartma lõõnud. Ta istus maha ja jõi nii, et silmad läksid märjaks. «Midagi võiks peale hammustada,» ütles ta. Aga nüüd haaras Veles labida pihku ja uuesti ei suutnud Alfons imestada, et polnud seda hullumeelset piisavalt tõsiselt võtnud. «Ole nüüd, mees, vagur ja istu maha, selgitame asja ristiinimese kombel,» ütles ta Velesile. Too võttiski õnneks nõu kuulda, tõi koguni veel ühe pudeli ja pool kannikat leiba. Korralikult puskari ja leivaga keha kinnitanud, küsis Alfons: «Vabandage, härra, mis teid minu juures nii väga ärritab?»

Väljas ei olnud mingit märki ilma paranemisest. Tuul vingus ja vihm peksis vastu kabelikatust. Kuid hoone oli korralik, tõmbetuult polnud ja küünlaleek võbises vaid veidi, heites hubast valgust. Mõlemad mehed leidsid teineteises pikkamööda talutava vestluskaaslase. Velesi salakaubavarud tundusid piiratud, labidas ei tulnud enam kummalegi meelde.

«Ma küll ei mäleta, kust ma seda olen kuulnud, kuid kusagil oli kirjutatud, et kui ristata omavahel kõik maailma rahvad, siis tekib uus, palju tugevam ja ilusam rahvas,» seletas Alfons, olles juba küllalt hästi keha kinnitanud. «Peale selle tean ma, et taimearetuses annab just kaugete sortide omavaheline ristamine väga häid tulemusi. Ja peale kõige muu, eks me tea, et vene rahvas on paljude erinevate rahvaste ühinemise tulemus ja paljud päris kauged rahvad on sinna oma seemet toonud. Kuid kas pole tõsi, et vene naised on vaieldamatult maailma parimad? Ma julgen seda enda isiklike kogemuste põhjal kinnitada, kuid peale selle on seda kinnitanud ka paljud suured maailmarändurid.»

«Pühakojateotaja,» sisistas Kabelimees. Ta jõi pudeli tühjaks ja ütles:

«Te võib-olla ei saa aru, ma nimelt räägin keeruliselt, kuid ma ei hakka ka teie jaoks midagi lihtsustama. Niisiis, lühidalt on siis sedasi, et esialgu paigutatakse tõvestavad geenid täiesti hajusalt, nii-ütelda potentsiaalset surma mahub palju ära, ometi ilma et kohtuksid kaks sama veaga homoloogilist kromosoomi, mis välistaks väärastunud retsessiivse geeni edasikandumise. Jah välistaks, sest organism sureks ära. Pange tähele, mis ma teile ütlen — meie rahvuse parim osa pärineb väikestelt saartelt, sellistelt, kus tuhandete aastate vältel elas vaid paari küla jagu rahvast. Iseenesestmõistetavalt olid nad pikapeale kõik omavahel sugulaseks saanud ja ropult igatepidi läbi ristatud.»

«See on siis sugulasabielud, verepatt! Sellest ei tule ju midagi head,» laksatas Alfons käega lauale.

«Jama, sa mõistad verepatu olemust valesti. Sugulastel on mutantsed geenid sageli samad. Ristamisel ei jäänud mingit võimalust vigaste retsessiivsete geenide edasikandumiseks. Suremus oli ühelt poolt küll äärmiselt kõrge, kuid samas need, kes ellu jäid, olid enamasti täiesti terved. Ja siin on muidugi üks nüanass — puudus ju arstiabi! Kahjustatud päriliku informatsiooniga isik suri igal juhul enne sigimisküpsuse saamist!» Viimased sõnad lausus Veles uhke hoiakuga, justkui oleks ta öeldust eriti liigutatud. Alfons aga protesteeris ägedalt:

«Aga mina olen kuulnud, et just kinnistelt, isoleeritud saartelt on leitud tohutul hulgal vördjaid, minu meelest peitub kultuuri osa selles vallas just suletuse, kinnisuse likvideerimises!»

«Mis!? Jama — kui nii kuskil ongi, siis ainult arstiabi sissetungimisega seoses,» ja Veles rapsas käega läbi õhu, samal ajal teraselt enda ette vaadates. Siis avas ta pihu, jõllitas sellesse veidi ja jätkas: «Ma võiksin öelda — arstiabi ja transpordi areng, kui nii võib naljatada: areng!, on see, mis inimkonna lõpuks hävitab — ühelt poolt kantakse kahjustatud geenid laiali üle kogu maailma, teiselt poolt võimaldab arstiabi ka kõige vigasematel tõusta sigimisküpsuseks. Ja mis kõige hullem — just neil on ohjeldamatuks sigimiseks eriline rutt ja ind. Nad ju tunnevad oma poolsurnud olekut ja teadagi puhkeb surev puu erilise jõuga õitsele. Ja nüüd ma küsin, kas pole siin tunda saatana kõige julmemat riugast?»

«Te lähenete asjale pealiskaudselt, on ju nii seda kui teist — abort näiteks ja insenerigeneetika!»

«Tõepoolest, see on justkui lahendus. Kiskuda vördjalik loode välja enne, kui moodne teadus — ja see on veel teadus, milline jälk sõna — hakkab seda elajat pidama inimeseks. Aga see on ka inimkonna hukk. See on uuestisünnikatlasse vaatamine, see on sama, mis haudade avamine, see on ikka see, mis ütlesin — transport ja arstiabi. Ei, see on saatana hullim riugas, püüda viia inimesi mõttele, et ühte pattu

saab ravida teise patuga, milline õudus. Mitte keegi ei tohi vaadata, mis toimub emaüsas, see on kohutavaim teotus. Suletus, saar, läbiristatus, iseeneslik puhastus, õilistus — vaat see on see, mis on!» Ja nüüd vaatas ta leegitsevate silmadega üles, värises, lõi särama ja karjus:

«See on TRANSSUBSTANTSIOON!»

Erakordsest pingutusest läks hauakaevaja keel sõlme ja Alfons kordas selgusetuses järele: «transs. . .» Et teine seda ei kuulnud, vaid ikka lakke vahtis, tõlkis Alfons ise:

«Hämarolek, poolteadvusetu seisund.»

«Jeesuse veri. Jeesuse veri!» hüüdis nüüd hauakaevaja ja kiirustas tagaruumi, kust ta hetke pärast saabus destillatsioonikolviga; ta maitses ja ütles: «Maitse on hea.»

«Muidugi peaks veel leelise pealt üle ajama, kuid käib niigi,» rääkis ta. «Alkoholikäärimise põhitingimus on,» seletas ta nüüd, «et puudub üldse välismõju, õhu juurdepääs. See on just seesama, mis päästaks ka inimkonna veel!»

Alfons tõusis püsti, et öelda, mida ta teadis ja mis oli hetkel olulisim. Ning ta ütles:

«Keegi võib arvata, et kui jätan oma perekonna saatuse hooleks, siis on see halb. Mina nii ei arva. Inimene ei tohi ennast vägistada. Ma tean, et ma ei suuda teisiti. Ma olen oma valiku teinud. Ma valisin Sofia. Ma ei eita võimalust, et ma ikkagi eksisin. Kuid eksida saab vaid vaba inimene. Ja mina olen vaba inimene. Ja vabadus on olulisem kõigest, mis inimlik elu sisaldab.»

Alfons istus, kuigi ta tahtis veel midagi öelda. Tal ei tulnud see meelde. Kabelimees rääkis vastuseks:

«Riknenud! Haisema läinud! *Massa perditionis!*»

Nüüd tuli Alfonsile meelde. Ta tõusis ja ütles:

«Ma olen mees.» See lause nõudis väga palju jõudu ja Alfonsi pea hakkas ringi käima. Väga hägusalt kuulis ta veel Kabelimehe targutusi:

«Isegi siis, kui tunned, et oled eksinud, pead sa seda vaid halva valiku süüks ning püüad kõike heastada uue ning nimelt hea valikuga. Nii jäädki sa lõputult ekslema. Sinu ainus hetk tuleb siis, kui sa saad teada, et sinul pole valikut, et iga katse seda teostada on VASTUHAKK ARMULE. . .»

Kaks viimast sõna põrkusid vastu teineteist, hakkasid undama ja liuglesid kuhugile kaugele, et olla siis endises kohas tagasi ja kaikuda hämara muusika tulekuni.

Ja siis ärkas Alfons justkui unest, tema ümber oli pimedus. Talle meenus küünal ja ta sai aru, et see oli kustunud. Ta tõmbas tikku ja vaatas kella.

Tal oli vaid napilt aega, et jõuda viimasele rongile. Ta sobras taskus, pilet oli alles. Alfons läks ukse juurde, lõi sellele rusikatega ja karjus:

«Avage. Ma lähen siit ära!» Uks läks lahti. Ilmselt on Veles ära läi-

nud, mõtles Alfons. Aga samas kuulis ta Kabelimehe häält: «Head teed! Ma loodan, et su ema ja isa on endiselt hea tervise juures. Ma loodan, et nad jäävad mu tööga rahule.»

Aga meest ennast polnud kuskil. Alfons läks kiiresti minema.

Enne raudteed oli allalastud tõkkepuu. Alfons ei tahtnud rööpaid ületada, ta astus hoopis kõrvale ja ronis perroonile, et rongi oodata. Seal, kõrgelt platvormilt, nägi ta, kuidas mööda teed tuli eit nõõripidi kitse järele vedades. Jõudnud tõkkepuuni, jäi ta seisma ja ootas veidi. Siis ilmselt tüdinenult sidus eit kitse tõkkepuu külge kinni ja läks ise raudteevahimajakesse. Kohalikud inimesed tunnevad siin vist peaaegu kõik üksteist, mõtles Alfons. Eemalt kostis rongi vilet. Alfons rõõmustas, ka tema oli ootamisest tüdinud. Siis taipas ta, et kui rong perrooni ette sõidab ja tõkkepuu üles tõstetakse, jääb ju kits õhku rippuma. Eit aga ei tulnud raudteemajakesest veel välja. Samas Alfons rahunes — egas raudteevaht tõkkepuud enne üles tõsta, kui eit on kitse lahti päästnud. Sel hetkel tegi rong tsuhh ja jäi Alfonsi ette seisma. Alfons hakkas juba peale astuma, kui märkas, kuidas tõkkepuu üles tõsteti. Tee oli vaba. Alfonsil oli pilet taskus, see oli kesköine rong, viimane, see oli Alfonsi viimane võimalus ära sõita, kuid midagi pidi olema valesti, midagi pidi olema juhtunud — loom rippus maa ja taeva vahel.

Alfons jooksis kiiruga perroonilt maha tõkkepuu juurde. Aega polnud hetkegi kaotada, vaevalt et ükski loom üle kolme minuti vastu peab. Alfons haaras ülestõstetud tõkkepuust ja hakkas kiiresti üles ronima. Ronides nühkis ta oma põske vastu kitse katmata, roojast kasukat. Looma udar torkas Alfonsile silma. Kui ta oli üles jõudnud ja asus nõõri lahti päästma, vaatas ta sisse raudteevahiputka aknast, mis oli umbes sama kõrgel kui Alfons sel hetkel. Aknal olid eit ja raudteevaht, mõlemad naerust pöörased, vehkisid kätega, pritsisid sülg. Järgmisel hetkel lasti tõkkepuu alla. Tee sulgus, samas hakkas rong tsuhisema ja sõitis minema. Alfons tõmbas silmuse kitse kaela ümber lõdvaks, loom kukkus ümber, ta oli surnud.

Mees oli enda arvates väljapääsmatus olukorras. Juhtunu kummalisus takistas tal raevumast, raudteevahi majja läks ta peamiselt vaid seetõttu, et tal polnud kuhugi mujale minna. Kuid raevu pidi ta välja näitama, muidu poleks sobinud.

«Mis õigusega te tapate siin loomi,» karjus ta niipea, kui oli koputamise peale sisse kutsutud. Vanamees ja vanaeit, kes teda hetke tõsiselt olid kuulanud, kukkusid nüüd uuesti hirnuma. Eit tõstis sealjuures oma kõvera näpu Alfonsi poole ja puristas: «Loomi? Ah-ah, kas siis loomi?» Korruga süngustus vanamehe nägu, ta kulm tõmbus kipra, ätt lükkas oma hallid juuksed üle pea, tõstis lõua kõrgele ja kamandas: «Poiss, nurka otsemaid!» Alfons võpatas, talle tundus mehe hääl tuttavana. Kuid see tegi raudteevahile aina suuremat nalja ja juba hirnuski ta jälle. Nüüd hakkas vanaeit oigama, haaras endal rinnust, kaldus küljeli ja hädaldas vaevaliselt: «Kallis

poeg, kulla pojukene, ae, too, ole hea, oh-oh, küll on valu, too, ole hea, mu automaattmaseerija, vaata see seal, ei, mitte see, too pikergune jah, see, too mulle ah, oi, küll on põrguvalu. . .» Alfons, endal suu ammuli, võttis riulilt palutud eseme ja ulatas vanaeidele, too krabas selle kärmesti enda pihku ja muljus lülitit. Kuid seadeldis ei hakanud tööle. «Oi, pojake, ära lase mul hinge heita, patareisid, patareisid, anna patareisid. . .»

«Kus on patareid,» küsis Alfons. Samas sai raudteevaht jälle vihaseks: «Jõmpsikas, nii sina oma emaga ei räägi, selge!»

Alfons pöördus, et putkast välja tormata, kuid silmas ühes karbis ruumi nurgas, teiste karpide peal, ümmargusi patareisid. Ta võttis need ja ulatas vanaeidele. Too toppis need sisse, ja kui ta uuesti nupule muljus, hakkas tema avitaja edasi-tagasi liikuma. Alfonsil hakkas kuum, ta kõrvus sumises. «Milleks teil seda vaja on?» küsis Alfons. «Vanamees on va kiduravõitu,» ilkus vanaeit. «Ei, see ei ole nii,» vaidles vanamees vastu, tõusis ja läks akna alla seisma, küsis siis: «Miks sa looma ära ei koristanud, miks ei ole looma ikka veel ära koristatud?» — «Kes, kas mina?» küsis Alfons. Vanamees pöördus, kuid ei vastanud, vaid karjus: «Kaua see üleannetuste tegemine siin kestab!»

Alfons silmitses vanaeite ja lootes sellelt selgust saada, küsis: «Kas, kas sellepärast, kas sellepärast vanamees lasebki kitsi hukata, et loodab, et siis. . .» Kuid vanaeit vastas küsimust lõpuni kuulamata, ta ütles: «oe-jah, oh-oh, oh elu-elukest!» Ja siis veel ühe korra sedasama: «oe-jah, oh-oh elukest!» Alfons läks putkast välja, ronis pikast trepist alla tagasi ja kõndis teele. Viimane rong oli läinud, minna polnud enam kuhugi. Ta tiris looma jalgupidi selga ja kõndis võsasse, mis tee ääres kasvas. Poolinstinktiivselt sattus ta rajale, mida ilmselt harva kasutati, sest see oli vaid aimatav. Vaevaline rada viis ühe augu juurde. Alfons koperdas võsas ümber augu ringi, kuni leidis pika raudvarva. Ta tõi selle augu juurde ja lükkas varva looma suust sisse. Kui varva ots looma tagumiste jalgade vahelt oli välja tulnud, virutas mees varva kõige täiega vette. Pinnale kerkisid mullid. Nüüd läks ta raudteevahi majakese juurde tagasi, ohkas, rapsis riideid ja ronis trepist üles.

«Ma olen hilja peale jäänud, väljas läheb juba külmaks, viimane rong läks ära, mul oli pilet, kuid selle looma päästmise pärast jäin ma maha, kas te ei võiks mulle ehk öömaja anda,» rääkis Alfons, kui oli sisse astunud.

«Aga ei oleks pidanud looma päästma. Päästma oleks pidanud, seda küll, aga looma — mitte!» rääkis nüüd raudteevaht. Olukord ruumis oli tunduvalt muutunud. Vanamees seisis akna kõrval, ta liigutas aeglaselt kange ja vajutas mõnele nupule, samal ajal oli tema pilk kuhugi kaugusesse suunatud. Vanamoor aga toimetas laua ääres lapiga pühkides. Alfons silmas kastis uuesti patareisid, ilmselt olid need sinna tagasi pandud.

«Aga mida oleks siis pidanud päästma,» küsis Alfons. «Iseennast,» ütles raudteevaht. «Kuid mitte lihtsalt isennast, vaid iseenda kaudu oma eesmärgi, oma teed, sihti, te mõistate mind, noormees?» küsis mees Alfonsi poole pöördudes.

«Jah, ma usun, et saan aru küll,» vastas Alfons.

«Vaadake, oma eesmärgi nimel tuleb ohverdada, tuleb palju ohverdada, mina olen seda teinud, olen palju ohverdanud ja nüüd näen ma kaugele. Aga teie, noormees, — isegi looma ei suuda te jätta, no kuhu te sedasi jõuate. Mitte kuhugi. Ja nüüd istute siin mingis putkas, kuhu te vististi ei tahtnud välja jõuda, meeldib teile siin, on siin teie siht ja eesmärk, oli teie nooruse paleus jõuda välja kuhugi hurtsikusse hoorama? Tema päästab looma! Nigel on teie arusaamine maailma asjadest, nigel.» Ja mees liigutas jällegi süvenenult kangi, pilk kauguses.

«Aga kas siis ilma ei oleks saanud?» küsis Alfons. «Ma mõtlen, kas ei oleks see loomgi võinud oma elu säilitada ja mina ühtlasi oma teed minna, minu meelest oleks see võimalik, ma, ma muidugi ei tea, kuid. . .»

«Kui te ei suuda ohverdada isegi looma, siis ei jõua te ialgi siit mülkast kaugemale, kuid et jõuda päris kaugele, tuleb teil ohverdada veel palju rohkem. . . Tulge siia. Nii, vaadake nüüd sinna,» ja raudteevaht osutas näpuga aknast välja, «ütelge mulle, mida ja kui kaugel te näete?»

«Akna taga algab läbitungimatu pimedus,» ütles Alfons.

«No näete siis. . . te ei ole ikka suutnud millestki loobuda,» ütles vanamees ja pöördus ära, sest oleksite te millestki suutnud üle olla, siis oleksite te vähemalt seda suutnud näha, et te millestki ei ole suutnud loobuda, ah,» ütles ta veel.

«Kas te põlgate mu ära?» küsis Alfons. «Ah ei,» ütles vanamees. «Kahju muidugi on, aga. . . aga no mis siis ikka teha. . .»

«Me oleme ju ikka sinu peale mõelnud,» ütles vanaeit nüüd oma toimetuste juurest.

«Kuidas,» imestas Alfons, «teie minu peale, mis moel?»

«Vaata, kullake,» ütles moor oma kraamimist katkestades, ta kavatses justkui jätkata, kuid mõtles siis ümber ja pöördus vanamehe poole: «Räägi sina, sa ikka jagad neid asju veidi paremini.»

«Vaata, varemalt ikka hukkus sellel teel siin inimesi,» ütles vanamees, viibates pimedusse, umbes sinna, Alfonsi meelest, kus asus ristmik.

«Me muidugi püüdsime teha, mis suutsime, kuid,» ja vanamees laiutas käsi, «ikkagi hukkus siin elusolendeid. Me panime tähele, et hukkunute arv on pidevalt umbes sama suur. Aga siis me avastasime, et IGA AASTA HUKKUB TÄPSELT KINDEL ARV OLENDEID. Varem me polnud seda märganud, sest võtsime arvesse ainult inimesi, kuid siis hakkasime pidama rehnutti ka lõpnud kitsede, koerte,

kasside ja teiste lojuste üle. Lõpuks saime aru, et valitseb teatav, kuidas seda nüüd öelda, et valitseb teatav tee seadus.» Vanamees tegi pausi.

«Muidugi mõnede olendite suhtes ei ole meie meetod võib-olla õiglane,» ütles ta siis. «Kuid me mõtleme, et see on eelkõige nagu ikkagi inimeste tee ja kuna meie peame sellel teel kõndijate saatuse pärast muret tundma, siis. . .»

«Ja sellepärast te siis. . .» küsis Alfons.

«Jah, sellepärast,» vastas vanamees.

Tükk aega valitses ruumis vaikus. Kõik justkui mõtlesid veel millegi üle. Alfons seisis endiselt ukse juures. Siis tulid moor ja vanamees korraga tema juurde. Mooril oli käes väike linasest riidest nutsakas, mis ilmsesti toidukraami sisaldas. Ta pistis selle Alfonsile pihku, ja kui Alfons paki vastu võttis, siis patsutas eit teda mitu korda käeseljale, ise ikka veel teise käega pakki toetades, justkui kartes, et muidu, ilma pühitsuseta, Alfons seda hoida ei jõua. Vanamees aga lausus: «Mõne aja pärast läheb rong, head teed sulle.»

«Aga ma tean, et see rong, mis ära läks, oli viimane,» lausus Alfons segaduses.

«Kuidas viimane,» ei saanud vanamees esiti aru. «Ah jaa, see, mis nüüd läheb, see sõidab lihtsalt teisele poole, aga rong tuleb kohe kindlasti, selles pole kahtlust.»

«Ah et teisele poole,» küsis Alfons veel uksele.

«Jah, teisele poole,» ütles vanamees ja lisas siis sosinal: «Aga katsu sellele rongile kuidagi peale saada, ole tugev,» ja ta surus Alfonsi kätt.

«Eks ma muidugi, jah,» ütles Alfons. Ta märkas, et eide silmad olid vees.

Alfons läks hea kindla tundega hinges. Ta ületas rööpad ja tõusis teisel pool platvormile. Õhk oli kosutav, mitte ka ülearu niiske ja lõhnas hästi. Pakk käe otsas sisendas kindlust. Taevasse olid ilmunud esimesed tähed sellel ööl. Tõkkepuu oli alla lastud. Korraga jooksis keegi mees mööda teed, lapsevankrit enda ees lükates, tõkkepuu poole, temast mõnikümmend meetrit maas järgnes talle keegi naine. Kui mees lapsevankriga oli tõkkepuuni jõudnud, võttis ta silmuse, mis endiselt puu küljes rippus, ja kinnitas kuhugi lapsevankri sisemusse. Siis läks ta veidi maad naisele vastu ja hakkas stepptantsu tantsima, kui naine temani jõudis, rabas ta naisel ümbert kinni ja hakkas temaga jenkat vihtuma. Naine püüdis lahti rabelda ja edasi joosta, kuid mehe tantsuhaare oli niivõrd tugev, et lahti rebida ei õnnestunud. Rong vilistas. Alfons värises üle kogu keha. Siis sõitis rong ette. Peab ohverdama, peab ohverdama, peab suutma, pobises Alfons endamisi. Kuid ta ei teadnud enam, mida. Instinktiivselt lükkas ta käe pambu sisse. See oli külm muld.

Järgmisel hetkel minetas ta vastupanu.

PEEP ILMET

Ajupagu

Hull, uitan rabas, läände närbub valgus
all talla vetrub seitse tuhat aastat
kolm tuhat aastat viisid turbatalgud
siit august, mida aeg nyyd taastab

ma tulin ära inimeste juurest
sest lapsed kisklesid ning armsaim kriiskas
ma põgenesin armastusest suurest
et puudutada vaigu kleepjat piiska

et uimastuda raba karbest hõngust
ja tunda taas — kultuur on nagu turvas
mis vanub vildiks sambla surnud lõngust
nii nagu myyt saab elukäigust kurvast

hull, istun, paitan vaevakase latva
kui hüiglane, kel põlvini on meri
öö laotab ylevalt ryy kõikekatva
nii piskuks piseneb mu valus veri.

Toimuv III

Jumal kuis sinetab taevas
karge kirgas ning harras
kiiskavat pilve sihib
mustendav lipuvarras

pyhalik võbeleb vaikus
meel heljub eemale endast
korruga lipuwardale
roherähn robinal lendab

trummeldab tarmukalt, leides
toremaid tõuke pehast
õud nagu kylmavärin
judiseb läbi mu kehast.

Toimuv IV

Tuule ulg ning hullud ulmad
häbiga pärjatud tõed
valega varjatud verepulmad
napakaks näpitud õed

jaburaks väsinud verevelled
viledaks kulunud trööst
suisa surnud või lollakad lelled
õhe aeg-aegne sööst

tylpinud tydinud abikaasad
abi mitte üks põrm
nõnda neelabki kodused aasad
tõkkeselt võimutsev võrm.

Muundumisi VI

Nii õbluke on unenäo ja ilmsiolu vahe
veepeeglist läbi lähen põhja nagu kivi
jäab pinna pääle sulama mind jälitanud rahe
ning sula lõppedes vaob vette nähtamatuid ivi

vees vingerdan kui angerjas kui silm kes otsib laipu
mis muud mul ongi teha näpistavas näljas
ma põhjast pööran yles muda mustjaid vaipu
ei taha mõelda noorest jääst mis pragiseb säääl väljas

kesk vesikasvutihnikuid kesk räpitanud ronte
ma hingitsen kui erand too mis kinnitab vaid reeglit
kui murrab kaldaremmelgail jää raevununa konte
siis tõuseb põhjast pääsuke kes sööstab läbi peegli.

Muundumisi VII

Meel heldis sellest valgest pilvelaevast
ning hinge tungis sygav valdav ohe
silm selgis sinihelmeks sillerdavast taevast
mil ennast kerra keris taarnas nurruv lohe

päev suudles mullalt öösel langend lume
yks helge unenägu neljapäeva kandus
ning näole palendus nii lootust tulvil jume
et ehmusin — kas Valge Laev ehk randus

suur taevas millest sina selgis silma
ta lume näol kyll valget pillas alla
kuid lume sulades must maapind ilmus ilma
säält lumikelluke kui valgus puhkes valla.

HASSO KRULL

Modern Discourse

Vanasti oli inimestel selge ja kindel maailmapilt.
Ei hakatud uuesti jalgratast leiutama,
sest juba Buddha ütles.
Ja Kristus ja Muhamed ja Aristoteles.
Juba Konfutsius käskis kõigil
vasaku näo poole ette pöörata.
Lapsed jõid piima, kasvasid nagu taimed,
naine tegi köögis süüa.
Maksis tugevama õigus.
Kellegil polnud kuhugile kiiret, polnud ruttamist
ega masinate mürisemist,
viina oli, karskust oli.
Juba Hegel ütles.
Juba Goethe ütles.
Suurem ei tohtinud väiksemale liiga teha.
Võideldi mees mehe ja naise vastu.
Igaüks peab iga päev
vähemalt viis mintsu mediteerima.
Vanasti elati looduses, elati harmoonias,
kord oli majas.
Oh aegu, oh kombeid, oh üldinimlikkust!
Oh loomulikkust!
Ainult kristlus on eetiline.
Kui saaks selle aja kordki tagasi,
võiks või vabrikusse tööle minna.

Autobiograafia

Tahtsin linnade tuliseid tulesid näha,
aga veri oli täis mürki:
imperialism, kapitalismi viimane staadium.
*sisko, tahtoisin jääda
tlk. õeke, oled minu muljed Indiast
traditsioonilistest kultuuridest*
Tahtsin olla nagu teised; tahtsin
surra kangelasena, lumekuningannana.
Olen sündinud algaval aastal.
*valgus paistab läbi sinu silmade
nagu läbi aukude auto tagasivaate-
peegli (vt Cocteau «Orpheus»)*

Siiski olin aedvili; olin käibelolev münt.
Jah, olin rikas; olin poliitiline juhtkiri.
(Ajaloos leidub palju suurepäraseid näiteid.)
*põrandal maas vedeleb mänguasju
pudel karu nukk klotsid raamat kaleidoskoop
valgus orel sidur nahkkindad päike*
Tean nüüd, et vesi, mis mu veskile voolas,
on värvita, lõhnata, maitseta, kaaluta vedelik.
*kaupunkien valot mulle huutaa
Fr. Tuglas, A. H. Tammsaare
plastmass, mu kindel varjupaik*
Jää on õhuke, seltsimees — stipendium.

*

Pea käib ringi, kui veetlik veetilk kukub,
märgates
oma peegelpilti udus, vahetus antuses.
On veel keskaeg.
Nn päike.
Duns Scotus
vestlemas Jumalaga ta määramatust vanadusest
pärast 4. saj teist poolt.
Oo Jumal, meie ajalooline sõber!
Oleme poodud Sinu näo järgi!
Mürgid veres ilusasti reas, neuronid
funktsioneerimas
hea-kurja, suure-väikse, ilusa-inetu põhimõttel,
tehes vahet
ka sokkide ja hammaste vahel.
On veel päike.
Nn keskaeg.
Pikk rännutee hakkas lõppema, asfaldi otsas
ootas Oswald Spengler, meitel aga
on pärlid, nõiavitsad, suguelundid,
on raha, vaikust, palju tööd, vähe väsimust,
udus oli keskaeg,
enne kui sulas
veetlik veetilk, hakkas häbi.

*

Ma tahaksin mängida mägede pääl
nagu kõrgemad sõjaväelased, Sinuga koos.
Lilled luised, higised.

Maamõõtja väsis. — Eks olnud õhtu, koid
mme de Staëli piiblist, taevassinisest.
«Kurb, seltsimees hobune, piinavalt kurb.»

Õo kruvib kired üles, kuid hommikul
tiriseb hinged, töölised kaovad vabrikusse,
paratamatult nagu sitahäda.

Kokkutulnutel olid vuntsid. Tina
võttis kord UFO, kord Napoleoni kuju.
Lõpp (kestvad kiiduavaldused).

Elu

/A. A. juubeliks/

Keemilisest puhastusest toodi
männid.
Kirjanik suri. . .
5. jaanuaril 1977. Roots. . .
Sigaret on hakanud vaikselt kustuma
ja naisel on silm sinine.
Marie Under armastab mind. . .
Mu ananassi- või mandariini-
värvilist tuba,
kööki. . .
Kohvimasina, habemeajaja surinat.
Panin vee termosesse,
mille külje peal võis näha mände,
Hiina töö, nii peen,
et habe läheb põlema.

*

Vaikus on olnud valgus.
J. Smuul on luuletaja.
Plaažil sagivad itaalia poisikesed,
P. P. P. nende seas.
Värv on olnud avatud.
Meri uhtus kaldale merd.

Kuidas poisid ka ei pingutanud,
pigi ei saanud koera persse.
Vaikus oli nüüd
juba teist-kolmandat aastat
vabandus.
Ametkondlik palve.
Nekroloog + vaarao unenägu.
Kuhu te küll jäite,
tänapäeva vanad,
kes ütlesite: tänapäeva noored?
Vaikus on saanumanuvat
faikkusseks,
siin «jutumärgid» (sulud)
Jah, parun Nucingen
ise
laenas mulle rev. brošüüri
«Noorukist meheks»,
ja ma surin,
Lenini nimi tukslemas huultel.

JÜRI KALDMAA

ÕLELILLED KUMERDUVAS SEINAVAASIS

ma pole kodus
see on võõras koht
tumedatel seinamaalinguil
on varitsemas hirm ja hädaoht

Üks veider pilt veel seinal
tuulik lehvitab seal tiibu
ent toas ei ole tunda tuult
ka siis kui õrnalt
õhu ligi liibud

Kust sain ma siia
ei mäleta see oli ammu
kui kaua vaatan seda seina
ja ootan küürus kodukäijat
kes tooks mul kääru leiba

Sügisene õhtupool

On nagu sügisene õhtupool
mil päike tunglemas on läbi puie
ta kiired oksarägu meenutavad suud
sel suul on õel ja kaval muie

Veel ärev pekslemine viimses viivus
tuul vastu maad lööb alpiastreid puruks
just nagu õnnetute hälisevad hüüded
mind läbi õhtu pimedusse suruks

TÕNU ÕNNEPALU

MU KODU ON SURM

Praami pole ikka veel näha. Vähemalt siit vaadates. Siit autoaknast vaadates paistab veidike konarlikku kaiserva ja siis kuni silmapiirini liikumatu valge jäälagendik. Mõni kirjanik võiks öelda: *päikeses tukkuv jäälagendik, nii kaugele kui silm ulatub*. Vasakpoolselt aknast paistavad pulmanauto rattad ja furgooni alumine serv, mille detailid on paksust pruunikast sopakorrast pehmete, ümarate kontuuridega. Kui end veidi ettepoole küünitada, siis näeb ka pulmanauto kabiini. Sadamahoonest tuleb parajasti autojuht, noor mees kampsunis ja teksastes, teekonnaleht autojuhi käes laperdab. Tuul pole siiski vali. Mees ei kiirusta. Ronib, õigem oleks öelda: hüppab (ainult harjumatu kaassõitja peab sinna üles **ronima**) kabiini, lööb ukse kinni. Uksepauk kajab sadamaplatsil vastu. *See on kevadine kaja* — mõte, õigemini aisting, fikseering. Kui juba küllalt kaua on elatud, pole vist vaja enam millelegi mõelda, kõik toimub auto maatselt: tuttav aisting, harjunud reaktsioon. Pulmanautosid on mitu. *Peaks siiski esimese praami peale mahtuma* (millal see teine veel tulla võib?), ainult paar sõiduauto peale tema, need mahuvad ikka kuhugi vahele ära. Pulmanautojuht lülitab mootori sisse. Mõra veidike häirib.

Pulmanautode juhid tukuvad oma kõrgetes kabiinides, siiski valmis märguande peale kohe käigukangi järele haarama, oma tohutud monstrumid praamile manööverdama. Seal muutuvad need äkki väikesteks. Pulmanautode juhid on omaette ordu. Nagu ka GAZ-veoautode juhid (enamasti maalt, majanditest) või ülemuste «Volgade» juhid. Rääkimata taksojuhtidest. Oma hoiak, oma riietuslaad, oma kaardimänguring. Aga kõik nad kuuluvad siiski ühte autojuhtide

konfessiooni, kõik need orduvennad. Eraautojuhid on lihtsalt ilmi-
kud, veidi kerglased, põlastusväärased, asjassepühendamatud. Tema
pole sedagi, õieti juhtumisi siin roolis. Seda tuleb varjata, seda
juhuslikkust. Võidakse tabada, uskmatu kirikust hoopis välja kihu-
tada. . . *Millist jama ma küll mõtlen!*

Esiaknast paistab auklik sadamaplats, pealesõidukoht, telefoni-
putkad (*need on ainult laeva- ja sadamameestele*), telefoniputkade
taga seesama jääväli, silmapiiril laiud. Päike tuleb pilve tagant välja
ja hakkab esiaknast sisse paistma. Vähemalt poolteist tundi on veel
oodata. Laeva pole näha. Kui ta enne piletikassa juures seisis, oli
Tallinna bussi pealt tulnud viis või kuus tüdrukut (kas tehnikumi-
või Peda-tüdrukud, oli ta uurinud — liiga vanad, liiga tehtult hakka-
jad, eelseisvast reisist liiga innukalt rõõmu tundvad — küllap ikka
kõrgkoolist, oli ta otsustanud). Tüdrukud olid sõiduplaani vaadanud:
«Näe, kümme kolmkümmend. Poole tunni pärast!»

Nüüd on nad juba tund aega seal sadamahoones konutanud. Läbi
klaasseina merele vahtinud. Arvatavasti ei tee nad enam vähimatki
pingutust, et lõbusad olla. Arvatavasti vaatavad vaikides rüüsiää-
välja, päikeses värelevat Rukkirahu tuletorni silmapiiril. Ootavad.
Ootus on täiesti totaalne seisund, mitte midagi ei jää sellest üle.
Ja võib-olla polegi, üldse polegi midagi muud kui ootus, kogu aeg,
iga teadvuseloleku silmapilk. Mida kõike ei oodata. *Loetleks aja-
viiteks. Bussi, rongi, trammi. Taksot. Praami. Reedet, laupäeva,
pühapäeva. Esmaspäeva, teisipäeva, kolmapäeva, neljapäeva. Õhtut.
Magamajäämist. Hommikut, lõunat. Uut elu (Dante: Vita nuova, mis
see on, ei tea, aga ilusad sõnad: vita nuova!). Homset päeva. Ilusat
ilma. Et mis ta ütleb. Teatritüki lõppu. Kevadet. Suve, sügist,
talve. . . Kojujõudmist. Külalisi. Et midagi juhtuks. Hambavalu lõp-
pemist pärast pentalgiinitableti allaneelamist. Et keegi tuleks. Kuidas
lugu lõpeb. Kohtuotsust. Allkirja, templit, telefonikõnet. Et mis pärast
saab. . . Valget laeva, sind, sind, sind! Ah, aitab, enam ei viitsi. Surma
kah, võib-olla, võib-olla on see hoopis midagi muud, mida oodatakse.
Mis saabub ja mida soovin, on jubedalt erinev. Vist Alliksaar,
ei tea, kustkohast, kusagil ees või taga oli veel rida sest öö on nii
merine. . . Nojah, kes viitsiks, võiks koostada ootuste entsüklopeedia.
Peaaegu kõik oluline oleks seal üles loetud. Kõik, mis tegelikult
loeb. Ma ootan, sa ootad, ta ootab. Oodatakse. Oodatavat. Ooda-
tavastigi.*

Kui ma praegu ootaksin, oleks kõik korras.

Ta võiks parempoolsest aknast lõputult välja vahtida. Ta muutuks
ootuseks, koonduks ootusekeskmeks, üheks tühjaks punktiks silma-
piiril, väreluses, Rukkirahust natuke paremal, seal, kus laev peaks
nähtavale ilmuma. *Aga ma ei oota.*

See on imelik. Ta on alati midagi oodanud, alati üks samm
praegusest ees olnud, üks jalg ootuse kindlal pinnal. Kui vähe on
lugenud *praegu!* Kas siis nüüd seda sammu enam pole? Ega *praegut*

ka ju ei ole (*sedä, siin, praegu? ei!*). Või siiski, mõni aisting võib olla vägagi terav. Kui see puudutab tema keset, seda tühjuses pöörlevat tuuma, mis oma pöörlemise tsentrifugaaljõuga kõik lahtise endast eemale on paisanud, tohutu kaugele, kättesaamatusse ruumi.

Mis kese see niisugune on? Kas see on mõte sinust?

Ei, see pole mingi mõte, isegi mitte tunne, pigem midagi elektrivälja, elektriväljas paigaltpäsematult võnkuva laetud osakese taolist. *Ah, tobedad võrdlused!*

Kõik, mis ma tegin, tegin ma meie suhte pärast. Ei tea, kes nii viisi kirjutas ja kas keegi üldse just nii on kirjutanud. Aga see tuleb kogu aeg meelde. «Suhte pärast» (mitte *sinu* pärast ega *minu* pärast ega *meie* pärast) — see on sama hea kui mitte millegi pärast. Suhe, see on ju eimiski. Isegi mitte kujutus, pigem midagi *kujuteldamatut*.

Tegelikult ma tean, et mind pole olemas. Midagi pole järgi (kui midagi oli), sellest, mis oli mina, on ainult see lõhnata, maitseta, värvuseta, temperatuurita, omadusteta suhe, suhted, mille koordinaatides *minu* asukoht iialgi ühtlaselt määratav pole. Ülikooli füüsikas oli kusagil määratavuse printsiip, millest ta küll vist päriselt aru ei saanud, aga mis oli erutav tundunud. *Vist oli niisugune nimi nagu Heidenberg või Weisenberg.*

Öösel linnas vanematekodus magades oli ta und näinud — ei, ta oli üles ärganud ja kõik oli toimunud ilmsi, *või ärkasin ma unes? — ma kuulsin: sa lähed parasjagu alumisel korrusel uksest välja ja kaod seega lõplikult, jah, kõik on välja läinud, ma olen selle maha maganud, ma ei saa enam iialgi teada, kus ma olen, ma ei oska siit kuhugi minna.* Ta oli voodist välja karanud (*peab tegutsema!*), keset tuba seisma jäänud (*mitte midagi ei saa enam teha*). Siis oli ta vist pikkamööda ärganud, *või ärkasin ma unes? — ja taibanud: sind polegi ju olnud selles majas ja keegi pole siit välja läinud, kõik magavad: need, kes magavad siin majas, ei lähe kunagi mitte kuhugi.* Teatav kergendus, teatav määratluse (ligikaudsegi) taastumine. Ta oli voodisse tagasi heitnud (tõsi, võib-olla unes).

Ühel hommikul oli ta juhuslikult lugenud ühte Ginsbergi luuletust sellest raamatust, mille ta just raamatukogust võtnud oli: *Journals, Early Fifties, Early Sixties*, luuletus oli tundunud väga ilus, kuigi ta kõigest sõnadest aru polnud saanud, ühtegi sõnaraamatut ka käepärast polnud. *See raamat on mul kaasas, otsin ta välja.*

Lehekülg oli umbes nagu 129. Ahah, 123: Shot in the Back by the Fallen Leaf

*The leaves are bright
as a million
electric lights on
the yellow hill*

*The sun moves up
on the little trees
vast Autumn helium
after last night —*

Oli olnud peaaegu repressiivset (*mida see tähendab?*) aistitav — liiga hele valgus, mis asjad veidi siiski nähtavaks jätab. Ta oli märganud, et nutab.

Päike paistab auto esiaknast sisse ja soojendab. *On mingisugune veebruar, aga ei viitsi meelde tuletada, mitmes. Teeks õige suitsu, ehkki eriti ei taha ka. Pole suurem suitsetaja. Kui oleks, oleks üks hea tegevus juures, midagi ootuse asemel. Loeks veel kusagilt seda raamatut. Teeks ta kusagilt lahti. Lk 74. See on peatükk «Mexico and Return to U. S.» —*

Credo (ohool huvitav, katsuks aru saada.)

1. *The weight of the world is love*

2. *The mind imagines all visions*

3. *Man is as far divine as his imagination*

3. *Man is as far divine as his imagination*

4. *We go create as divine a world as we can imagine —*

Edasi ei saa enam aru. Katsuks järgmisest lõigust aru saada.

Siin ta kirjutab, et Jacki (ta mõtleb vist Kerouacit) üksindus on kurb ja õudne nagu ta endagi oma, ainult armastuse ja raha umbteed (the blind alleys of money and love). Ja Neal, kellel on raha ja armastus, on samuti lootuseta ja õnnetu otse paradiisivärvates, ja mis puutub Billisse, siis too arvab, et on kadunud (he thinks he is lost) ja Lucien teab küll oma teed, aga küllap temagi on varsti omadega plindris. . .

Tõesti, seal ongi laev. Jah, koguni kaks praami teineteise järel, päris väikesed alles jääpeelses päikesevirvenduses. Küllap jääsupist on üksteise sabas kergem läbi pressida. Sellepärast siis jäidki hiljaks. Tähendab umbes tund aega läheb veel, kuni nad kohale jõuavad, autod maha sõidavad ja uued peale võetakse.

Lugeda enam hästi ei viitsi. Võib ka niisama istuda.

*

Et laev siiski pisut õõtsub, on näha sellest, et akendest põrandale joonistuvad päikeseruudud (õigemini riskülikud, pealegi veel ümarmate nurkadega) liiguvad aeglaselt edasi-tagasi. Liiguvad teatud kaugusele, siis korraks peatuvad, liiguvad jälle tagasi jne. Valguse-ruutude liikumine peaks olema kirjeldatav pendli võrrandiga. *See mulle meelde küll ei tule.*

Laevasalongis on parasjagu nii palju ruumi, et kõik saavad istuda (või seista välja vahtides akna all, kuidas just meeldib) üksteisest pisut eraldi. Kõigepealt asustatakse ääred ja nurgad, siis keskpaik. Aga kõik on kõigile nähtavad. Televisior ei mängi. *Nojah, hommikupoolik, sealt ei tule vist praegu midagi, või on rikkis või pole keegi viitsinud sisse lülitada.* Baarist tuleb makimuusikat, baariluugid on veel kinni. *«Wherever I go, whatever I do» —* olid vist praegu niisugused sõnad. *Seda laulu olen ma kunagi kusagil kuulnud.* Õhus on kohvilõhna. Kõik, kes siin salongis on, saavad teisi silmanurgast jälgida — kui isu on.

Kõrval pingivahe istuvad need Peda-tüdrukud. Nüüd on nad muidugi jälle kõrgendatud meeleolus. Kui laev veel sadamas seisis, oli ta väljas «suitsetamas käinud» (tegelikult polnud tal suitsusid kaasaski) ja oma ilusate läikivate kaantega Ginsbergi siia pingi peale vedelema jätnud. *Seda ma tegin selleks, et nad näeksid ja minu suhtes mingi hoiaku võtaksid, mingi pooldava hoiaku.* Vilets lugu. Väljas reelingu ääres oli alguses hea seista olnud. Päike paistis, vastasasuval paadikail seisis erepunane «Moskvitš», taustaks valge ja sinine jäälagendik, saarte kontuurid. Siis kadus päike pilve taha ja kohe hakkas külm, ta oli üles tagasi tulnud. . . *Teen nüüd nii, nagu oleksin oma mõtetega ametis ja hakkan lugema. Kusagilt keskelt. . . V peatükk: Mediterranean. Ahah, Ginsberg sõidab laevaga Euroopasse. . .* Mingi liikumine, tüdrukud tõusevad ka püsti, baar vist tehti lahti — jah, kindlasti. *Läheks ka baari, viidaks aega.*

Nojah, seda ta oligi kartnud: nüüd peab midagi ütlema. Ta oli seda inimest juba all autost välja tulles kohanud, nad olid teretanud, ta oli katsunud ruttu uksest sisse lipsata, aga ikka oli jäänud natuke piinlikku vaikust, kui oleks pidanud veel midagi ütlema ja kui ta ajus oli lootusetult pöörelnud *kes see on?* Väga tuttav, aga kust? mis ajast? . . . Nüüd ta on siis siin. Parem juba initsiatiiv enda kätte haarata, esimesena midagi mõttetut öelda:

— Mis asjus sina siis ka saare peale sõidad?

(Hästi tobe lause.)

— Tööasjus ikka.

— K-s peatute, jah?

(Neid oli rohkem, terve mikrobussitais.)

— Sa vist elad nüüd kohe päriselt seal või?

(Ei viitsi küll endast rääkima hakata!)

— Enam-vähem jah, mis töö teil siis seal ees on?

(Jumal küll, kui tuttav nägu, kindlasti ülikooli-ajast, ja tundub, et pole üldse muutunud, tundub, et tal oli ka siis habe ajamata, et ta peitis ka siis oma pelglikkust teatava reipuse, pisut tüütu familiaarsuse taha, nojah, vaevalt ma isegi muutunud olen, kohutav! Nii palju aega nagu oleks mööda läinud, ei suuda ta nimegi meelde tuletada, aga tema ilmub selle möödaläinud aja mõõtmatus kaugusest, kerkib esile nagu lummutis, hirmus, saatuslik tunnistus: mitte midagi pole vahepeal olnud, kõik on täpselt samuti, sa ise oled täpselt sealsamas, kõik see vahepealne on olnud sinu armetu kujutus, haiglane fantaasia — muutumine!)

Ta räägib midagi oma tööst, ei viitsi kuulata.

— . . . Kas sa vahepeal matkamas ka oled käinud?

Oh! lõpuks ometi, kõik tuleb meelde, muidugi, kolmandal kursusel, suusamatkal, Kaukaasias, T.! — ta oli veel grupijuht, aga tõesti, ta pole muutunud, ei, mul on kõik meeles: märg lumi, mitmekilused klombid suuskade all, ühel õhtul laskumine orgu, peaaegu pimedas; päike mäeahelikel, sinine, roosa, valge, või kas päikest oli, võib-olla

hoopis kusagil mujal nähtud, mõnel slaidil?

— Jah, olen ikka, viimati möödunud suvel, ei, ülemöödunud... ah ei, vist kolm suve tagasi juba, jah, Fanis...

Oh, see asi on nüüd lahendatud, õnneks tuleb kohe T. järjekord, õnneks ta istub oma kohvitassiga kaaslaste juurde, õnneks ei jää sinna rohkem vabu kohti, ma saan eraldi istuda, ei pea enam rääkima, ma ei taha rääkida, millest ma peaksin rääkima, endast? vahepealsest elust (viis? kuus? seitse aastat? ei viitsi arvutada), seda pole ju olnud, või peaks ühiseid mälestusi heietama — «Mäletad...»? Ma mäletan nagunii kõike, kõik oli eile, viie minuti eest, praegu, nüüdsama, homme, määramatus punktis, mõttelises, mitte kombatavas, matemaatilises, mõõtneteta, massita, iseseisvate omadusteta punktis, olgu, nimetagem: (minu) teadvuses kujutluses, oh!... Ma vaatan parem, mida endale osta.

— Palun üks kohv.

Tomatimahtla võiks ka osta, see oleks soolane. Süüa vist ei taha, neid võileibu...

— Palun üks tomatimahl ka.

Baaritüdrukul on seljas ruuduline meestepluus, ülemine nõõp on lahti, käised üles kääritud, peas on vist keemilised lokid või midagi taolist. Kõva meik, võib peaaegu öelda: grimm. See peab vist siniseid, aukus silmaaluseid varjama, ta on vist alla kolmekümne või nii (nagu oleks see hirmus tähtis, inimese vanus: nimi, vanus, elukutse), võib-olla joob. Või on mõni haigus. Miks ta just siin töötab? On ehk lihtsalt sattunud, näiteks. Miks ka mitte. Lühike teksaseelik, mustad sukad — kui ta tahapoole läheb, kohviautomaadi juurde...

— Nelikümmend kaks kopikat.

Päris meeldiv on siin istuda, lõppude lõpuks. See eikusagil-muusika, päikesepaiste, vaevalt tajutav õõtsumine. *Aga ma ei oska sulle kirjutada.* Ta oli paberi autost kaasa võtnud, ja suure kõvade kaantega märkmiku, mille peal oleks hea kirjutada. *Aga mida?*

Oo! Talle tuli praegu mõte. Ta kirjutab inglise keeles. Ühe luuletuse (*see on nimelt luuletus, mida ma sulle nüüd kirjutama hakkan*). Mihkel Mutt ironiseerib kusagil kellegi üle, kes tahtis kangesti võõrkeeli rääkida, kuna ta neid õieti ei osanud (*ei valda perfektselt, kirjutab Mutt*). Mis seal ikka ironiseerida. (*Äkki ei ironiseerinudki, mulle ainult tundus nii?*) Mis mõnu peaks olema rääkida perfektselt vallatavat keelt. See on ju siis nagu hingamine või higistamine. Niisiis ta kirjutab luuletuse inglise keeles, *sulle*. Kui-võrd ta teab väga vähe sõnu, siis on välistatud, et ta saaks midagi ä r a ö e l d a, midagi tahtagi öelda, on välistatud piinlemine ära-ütlemise võimatuse pärast, keele armetuse pärast, tähenduste käestlibisemisest toituv meelega. Iga ingliskeelne sõna on ü k s a s i tema peast, naljakas, veider asi, mööbliese kusagil võõras korteris, kapp, mis pole muud kui kapp, mille sisust pole midagi teada. Lihtsalt kapp.

*I'm sitting in the ship-saloon
and looking out of the windows.
They (the ship-windows) are not
too large and they are
almost never open —
they must be hermetically closed
(they're situated high above the water).
Now the water is covered by the ice.
I look out and see
how the blue and white, brilliant ice
passes by.
It passes by with the constant speed.
Sometimes there is some water on the ice.
If one looks on the water
the reflecting sunshine blinds
one's eyes.
This one is me.*

[- - -]

*Sometimes I have some feelings.
Sometimes it seems to me
that I know something,
but I can't remember now
what exactly.
Some twenty minutes ago
I have drunk a cup of coffee
and a glass of tomato-juice
with salt (sure).
Some two years ago
I have read Camus,
but I could remember any
exact pensée
(Ginsberg also uses this French word).
Probably I shall never achieve the suicide.
Now the ship is reaching the port.
Goodbye!*

Esitasime siinkohal ruumi ja aja kokkuhoiu mõttes vaid alguse ja lõpu sellest «luuletusest», mille ta (luuletuse kirjutaja) umbes poole praamiteekonna vältel paberile pani. Märkigem, et tekstis leidub keelelisi möödalaskmisi, mis me jätsime parandamata, kuivõrd ka vead on informatiivsed. Tema (luuletuse kirjutaja) nimi seevastu ei annaks meile mingit kõlbulikku informatsiooni. Nime nimetamine oleks koguni ohtlik, see sulgeks meie teadvuse otsekohe kinniskujutelmadesse, oleks andestamatu vale. Või vähemalt ei lisaks see midagi neile teadmistele, mis me O. kohta oleme saanud. (Lugeja võib «O» asendada mis tahes tähe, numbri, sõna või kujundiga.) Nimi suunaks meid sedamaid valejälgedele.

Pealegi: nime nimetades rikuksime me elementaarseid inim-õigusi — O. võõrandamatut õigust mitte olemas olla.

Et aga see ingliskeelne «luuletus» on ainus kirjalik ja vaieldamatu dokument O. kohta, mis meie käsutuses on, toome ta allpool ära tervikuna eesti keelde tõlgituna (tõlge on vaba, kohati selgitavate laiendustega).

Ma istun praamisalongis ja vaatan akendest välja. Nad (laevaaknad) pole liiga suured ja lahti ei tehta neid peaaegu kunagi. Nende küljes on kruvid ja tihendid: ilmselt peavad nad olema hermeetiliselt suletud (nad asuvad veeliinist mitu meetrit kõrgemal). Praegu on mere peal jää. Kui ma välja vaatan, siis ma näen valget ja sinist, kiiskavat jäälagendikku mööda libisemas. Ta möödub konstantse kiirusega. Mõnel pool on jää peal vett ja kui keegi seda vaatab, siis vastupeegelduv päike pimestab teda. See keegi olen mina. Ma istun siin ja mul on riided seljas. Jalas on mul mustad kingad. Nüüd jõuame juba vabavette. Laev peaks nüüd käiku kiirendama. Tõepoolest, juhtumisi vaatevälja jääva jäätüki järgi on võimalik selles veenduda: jäätükk möödub kiiremini. Mõned kajakad (need on kalakajakad, *Larus canus*) saadavad laeva. Nemad ei möödu. Nad ripuvad mõnda aega akna raamistuses ja kaovad siis. Mõned kitsad sinised laiusiluetid lõunas, vastu päikest, paistavad ka mitte mööduvat. Tundub, et nad püsivad paigal. Aga ma tean, et kui ma poole tunni pärast silmad tõstan, on nende asemel uued või pole midagi. Ma tean üht-teist. Samuti mul on (ma oman) üht-teist. Mul on keha. Mul on Allen Ginsbergi raamat kaasas. Just praegu ma lugesin paar rida sellest, kuidas A.G. lahkus New Yorgist. Ta sõitis Euroopasse (käis ka Pariisis). See oli talvel ja pilvelõhkujad (ta kirjutab *empire state* — väikeste tähtedega) olid udusse mähkunud. Ta sõitis laeval «America» (raamatus on pilt, kus ta istub «America» söögisaalis). Võiks ju ka kuhugi lahkuda, aga see tundub võimatu: ma oleks nagu juba lahkunud, või kuidagi nii. Nüüd ma ajan vist küll joga. Mõnikord on mul mingi tunne. Mõnikord mulle tundub, et ma tean midagi. Praegu küll ei tule meelde, mida just täpselt. Nii umbes 20 min. tagasi jõin ma tassi kohvi (kas suhkruga või ilma, ei mäleta) ja klaasi tomatimahla, soolaga, see on kindel. Nii umbes kaks aastat tagasi ma lugesin «Sisyphose müüti». Camus vist ikka mõtles selle enesetapu-asja peast välja, mulle tundub, et see on kuidagi teisiti, aga kahjuks ei tule mul sellest raamatust ka ühtegi täpset mõtet meelde. Tõenäoliselt ma ennast kunagi ära tapma ei hakka. Laev manööverdabki juba sadamas. Ma pean autosse minema. Head aega!

Veel on meil olemas andmed selle kohta, et ülaltõlgitud teksti autor (O.) saatis samal päeval saarel asuvast K. väikelinnast järgmise sisuga telegrammi: KIRJUTUSMASINAID K-S POLE HOIU-

KASSA EES RIISUTI JUBA LEHTI NAGU KEVADEL ALATI SINU. Nentigem, et me ei saa kunagi täpselt teada, mida ta sellega mõtles. Telegramm igatahes võeti vastu, telegrafist tegi seda läbitungimatul ilmel.

Telegraafimaja juurest ära sõites märkas O. mööda tänavat linna poole astuvat hallis impregneerriidest mantlis noorepoolset naist. Ta teadis (valgus andis talle sellest märku, oli juba õhtupoolik), et naise sammud kuival asfaldil kaiguvad majaseintelt kevadiselt vastu (kuigi ta autos seda kuulda ei saanud) ja ta meel läks sellest kurvaks. Mitte naise ega kevade pärast, vaid sellepärast, et ta sai aru, et ta on liiga kaua maailmas elanud ja et ka kõigil järgmistel kevadatel läheb naine pärast tööd mööda väikelinna tänavat kontorist kodu poole ja on täiesti ükskõik, kas see toimub üks või kaks või sada korda või loendamatuarv kordi (lapsepõlve «kõige suurem arv») ja et ta võib ka siinsamas läbi elada kõik need loendamatu arv kordi ja ikka jääb neid veel üle loendamatu arv ja ei tema ise, too töölt tulev naine ega kevadepoolne õhtu pääse sellest kunagi kuhugi. Ei muutu.

Lõpetuseks toome veel ära O. poolt tsiteeritud A. Ginsbergi luuletuse lõpusalmi:

The universe is so airy
you need only get up
cold and walk the dirt road
at dawn to be in Heaven.

VISNAPUUDULIK-LUULE IME!

Visnapuudulik kui päramise poolsajandi tähelepanuväärsemaid luulevorme eesti kirjanduses väärix kindlasti märxa põhjalikumat ning sygavuti minevamat käsitlust kui seda on alljärgnev. Siiski, võttes arvesse käesoleva kirjutise massiotstarbelisust ning yldtutvustavat iseloomu, piirdume lyhiylevaate andmisega nii hästi kui võimalik.

Olles loodud ja täiustet sääaraste prominentsete keele- ja luulemeeste kaasabil, nagu seda on Joh. Aavik, Sven Kivisildnik, Karl M. Sinijärv jt, võib kindlasti loota suurt tulevikku ja väärilist kohta literatuurilise päikese all vormile, mille elujõu ning läbilöögivõime tõestusex on ellu kutsutud kõik see, mida praegu käes hoiate, armas lugeja.

Mõte vastavormilise luule loomisex pärineb Joh. Aaviku teosest «Puudused

uemas eesti luules», kus H. Visnapuu luuletust «Sireli» hinnati kui yht kõige puudulikumat teost meie kirjandusloos, iseloomustades luuletust ning selle autorit epiiteetidega nagu «vaimuhaige lapselik jampsimine» või «iseäratsemine odavate abinõudega», rääkimata muust, pehmemast kriitikast. Siit siis idee «Sireli» vormi kanooniseerimisex, uute luuleteoste väljatõtamisex teiste kordussõnade kasutamise teel, siit ka nimi — visnapuudulik.

Esimesena alustas seda «yhist ja otsata» tööd Tartus elav eesti luuletaja Sven Kivisildnik. Vormi suurepära aga põhjustas eskuju ahelreaktsioonilise mõju teiste noorte ning progressiivsete kirjandustegelaste seas. Võib öelda — lausa «visnagraafilise plahvatuse». Tänaex on visnapuuduliku kui vormi eluõigus muutunud juba pea axio-

maatilisex. Viljelduna Kauksi Ülle, Valeria Räniku, Neeme Kahuski, Sven Kivisildniku, Karl M. Sinijärve, Jyri Ehlvesti ja paljude teiste poolt on ta asunud yhte ritta teiste meie kultuuri suursaavutustega — esimesena võrdsete seas.

Muidugi on kiirelt muutuv aeg teinud oma korrektiivid, vormi on täiustatud, edasi arendatud, on tekkinud mitmeid variatsioone ja modifikatsioone, olnud on täiesti novaatorlikke lähenemisi nagu katsed kanda vormi yle ka proosasse, kasutades lausekordusi, loodud on «sabaga visnapuudulikke», kus kordusõna valik on lähtunud mitte terviksõna,

vaid sõnaosa kõlasarnasusest, nt «mureli/k», «triibuli/ne» jt. Kohati on kanoonilisest vormist mindud vägagi, võix isegi mõelda, et lubamatult kaugele. Siiski ei ole see nii.

See kõik on loomulik. Iga vorm, ka parim võimalikest, peab käima ajaga kaasas. Aeg aga, nagu me kõik oleme enesele juba teadvustama hakanud, ei oota. Ega enam pole /- - -/ aasta.

KAASMAALANE, KIRJUTADES VISNAPUUDULIKU, AITAD KAASA TEGELIKU KONSOLIDEERUMISE NING /- - -/ SYNNILE

Karl Martin Sinijärv

VALERIA RÄNIK

kõrini mõõtudest ajast ja ruumist
kõrini kõrini
mõtetest tõdedest asjade tuumist
kõrini

kõrini kahtlustest ajapuudusest
kõrini kõrini
kõrini enese kohusetruudusest
kõrini

kõrini olemast kellegi saadik
kõrini kõrini
kõrini ilmale tulekust saadik
kõrini

kõrini tarkadest kõrini lollidest
kõrini kõrini
kõrini piiridest lubadest tollidest
kõrini

kõrini mõõtudest ajast ja ruumist
kõrini kõrini
mõtetest tõdedest asjade tuumist
kõrini

kõrini trellidest kõrini tabadest
kõrini kõrini
kõrini ummikuist soodest ja rabadest
kõrini

kõrini mõttetust vastupanust
kõrini kõrini
kõrini sest kõigemõistmise janust
kõrini

KAUKSI ÜLLE

Mihali

Mihali kerkon kellä leivä
Mihali Mihali
Ussõiin tsirgu sihvkasid seivä
Mihali

Mihali õkva ku pühäs
Mihali Mihali
Mihali küünlä puhas
Mihali

Mihali militarisiirse
Mihali Mihali
Mihali sõaväekoodeksit viirse
Mihali

Mihali maits Mihali kaits
Mihali Mihali
Mihali lõikas ku väits
Mihali

Mihali kerkon kellä leivä
Mihali Mihali
ussaian tsirgu sihvkasid seivä
Mihali

Mihalit pallõldas Mihalit tennätäs
Mihali Mihali
Mihalit kollatas Mihalit kellätäs
Mihali

Mihali lasõ meid vallasõ
Mihali Mihali
Mihali liidust vallasõ
Mihali

SVEN KIVISILDNIK

Dali

Dali vägi tuhanden tosinan
Dali Dali
põeb Tu põeb Il põeb OSSIAN
Dali

πDali lett märjal põrandal
πDali πDali
πDali maitse eht emmental
πDali

πDali öösel kuradi lammutab
πDali πDali
πDali nutt hallitab
πDali

πDali maskid πDali purjedeks
πDali πDali
πDali vöö laineteks meripeks
πDali

πDali vägi tuhanden tosinan
πDali πDali
põeb Tu põeb Il põeb OSSIAN
πDali

πDali õppige! πDali pähe!
πDali πDali
πDali toho! kärg vahast kähe!
πDali

πDali onaneerida noodist
πDali πDali
πDali neon fašist
πDali

KARL MARTIN SINIJÄRV

Perseli

perseli patused papid ja preestrid
perseli perseli
kodnatslikud restauratsioonlised eeslid
perseli

perseli pidage persluse palvet
perseli perseli
perseli sotslased peavad ju valvet
perseli

perseli võörmyndrid jõledad mungad
perseli perseli
perseli väärیدهология pungad
perseli

perseli myraki perseli maha
perseli perseli
perseli päev paneb õhtule taha
perseli
perseli patused papid ja preestrid
perseli perseli
kodnatslikud restauratsioonilised eeslid
perseli

perseli orelid perseli ristid
perseli perseli
perseli tumedas kuues fashistid
perseli

perseli langegu kogu see elu
perseli perseli
perseli käige te mina joon õlut
perseli

Siruli

siruli kiskuda kirikutornid
siruli siruli
manduva maailma symbolid mornid
siruli

siruli rebida röpaktalaare
siruli siruli
siruli tõmban ka vikerkaare
siruli

siruli visanud kristus ja tukub
siruli siruli
siruli mis veel ei ole nyyd kukub
siruli

siruli sammastik siruli altarid
siruli siruli
sirulit otsides võlvide alta mis
siruli

siruli kiskuda kirikutornid
siruli siruli
manduva maailma symbolid mornid
siruli

siruli vatikan siruli võim
siruli siruli
siruli iganev uskmuselõim
siruli

siruli kõide kultuuri kõik poon
siruli siruli
siruli — islami revolutsioon
siruli

Fideli

fideli punane päike ja viiul
fideli fideli
fideli cuba haiti ja hiiu
fideli

fideli kummutas feodalismi
fideli fideli
fideli avantyyr äpardub siiski
fideli

fideli punastab aga ei taandu
fideli fideli
fideli sputnik ei floridas maandu
fideli

fideli armsake fideli kallis
fideli fideli
fideli tohib ma pyhin su talli
fideli

fideli punane päike ja viiul
fideli fideli
grenada cuba haiti ja hiiu
fideli
fideli maailm on fideli kätel
fideli fideli
fideli tarkus on õndsuse läte
fideli

fideli kirsina punavaid huuli
fideli fideli
fideli ytle mul kust sa nad said

VIKTOR HUGO

Prantsuse keelest tõlkinud Ants Oras

*

Ceux qui vivent, ce sont ceux qui luttent; ce sont
Ceux dont un dessein ferme emplit l'âme et le front,
Ceux qui d'un haut destin gravissent l'âpre cime.
Ceux qui marchent pensifs, épris d'un but sublime,
Ayant devant les yeux sans cesse, nuit et jour,
Ou quelque saint labeur ou quelque grand amour.
C'est le prophète saint prosterné devant l'arche,
C'est le travailleur, pâtre, ouvrier, patriarche,
Ceux dont le cœur est bon, ceux dont les jours sont pleins.
Ceux-là vivent, Seigneur! les autres, je les plains.
Car de son vague ennui le néant les enivre,
Car le plus lourd fardeau, c'est d'exister sans vivre.
Inutiles, épars, ils traînent ici-bas
Le sombre accablement d'être en ne pensant pas.
Ils s'appellent vulgus, plebs, la tourbe, la foule,
Ils sont ce qui murmure, applaudit, siffle, coule,
Bat des mains, foule aux pieds, bâille, dit oui, dit non
N'a jamais de figure et n'a jamais de nom;
Troupeau qui va, revient, juge, absout, délibère,
Détruit, prêt à Marat comme prêt à Tibère,
Foule triste, joyeuse, habits dorés, bras nus,
Pêle-mêle, et poussée aux gouffres inconnus.
Ils sont les passants froids, sans but, sans nœud, sans âge;
Le bas du genre humain qui s'écroule en nuage;
Ceux qu'on ne connaît pas, ceux qu'on ne compte pas
Ceux qui perdent les mots, les volontés, les pas.
L'ombre obscure autour d'eux se prolonge et recule;
Ils n'ont du plein midi qu'un lointain crépuscule,
Car, jetant au hasard les cris, les voix, le bruit,
Ils errent près du bord sinistre de la nuit.
Quoil ne point aimer! suivre une morne carrière
Sans un songe en avant, sans un deuil en arrière!
Quoil marcher devant soi sans savoir où l'on va!
Rire de Jupiter sans croire à Jéhova!
Regarder sans respect l'astre, la fleur, la femme!
Toujours voluoir le corps, ne jamais chercher l'âme!
Pour de vains résultats faire de vains efforts!
N'attendre rien d'en haut! ciel! oublier les morts!
Oh non, je ne suis point de ceux-là! grands, prospères,
Fiers, puissants, ou cachés dans d'immondes repaires,
Je les fuis, et je crains leurs sentiers détestés;
Et j'aimerais mieux être, ô fournis des cités,
Tourbe, foule, hommes faux, coeurs morts, races déchues,
Un arbre dans les bois qu'une âme en vos cohues!

«Les Châtiments»

*

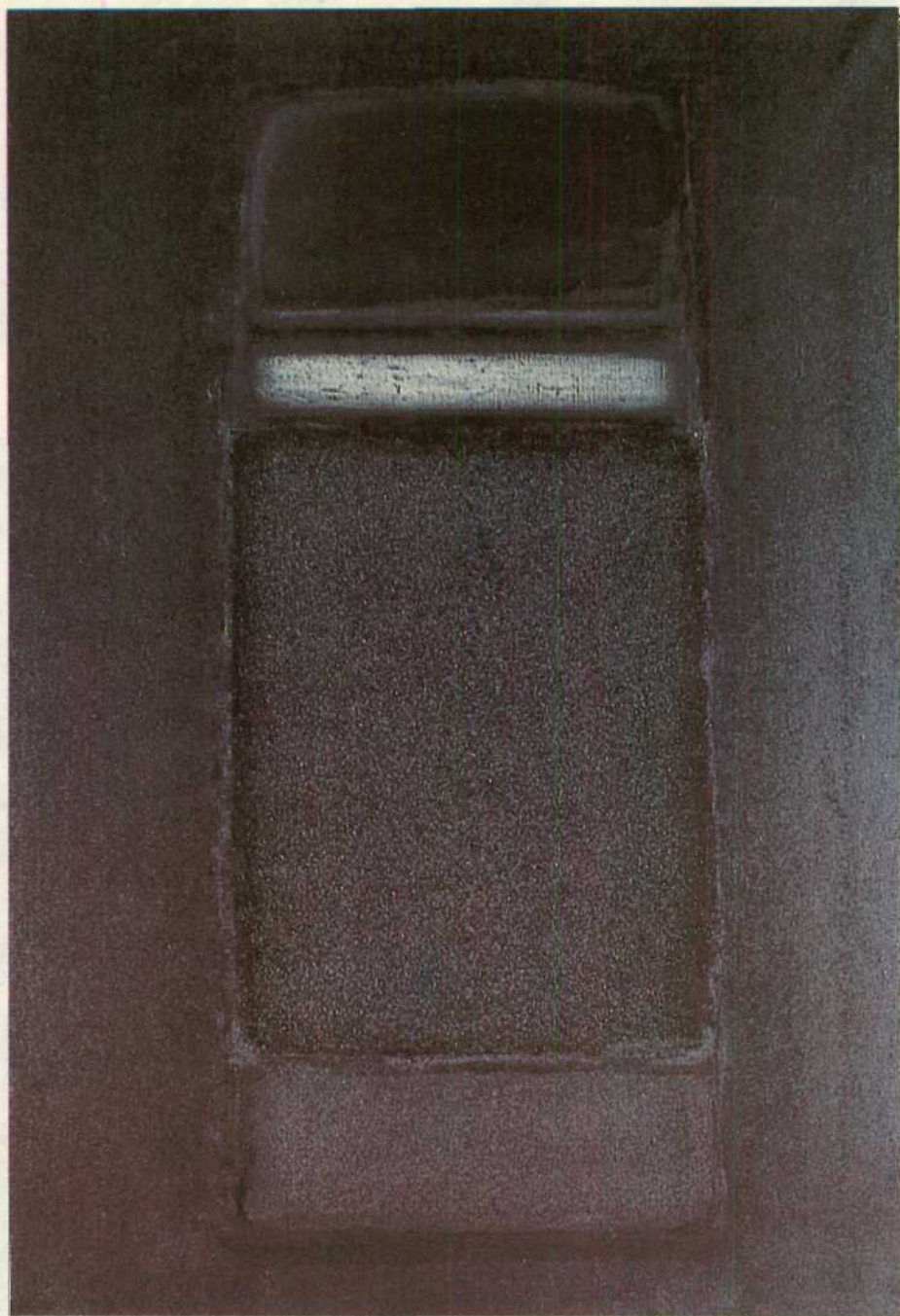
Kes elavad, on need, kes võitlevad — on need,
kes, silmis ülev siht, käivad mõtlikult teed,
kel särab hing ja laup täis ainsat kindlat taotust,
kel eesmärk hõõgub eel nagu tipp vastu laotust,
kuhu päevad ja ööd kisub tõusma meid tarm —
kas mingi püha töö või suur ja süüta arm.
See on prohvet, kes maas kõige pühama varjus,
on ülev patriark või tööline või karjus,

Tõlked on trükitud F. R. Kreuzwaldi nim Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas (f 237, m 2:3) asuva käsikirja järgi.

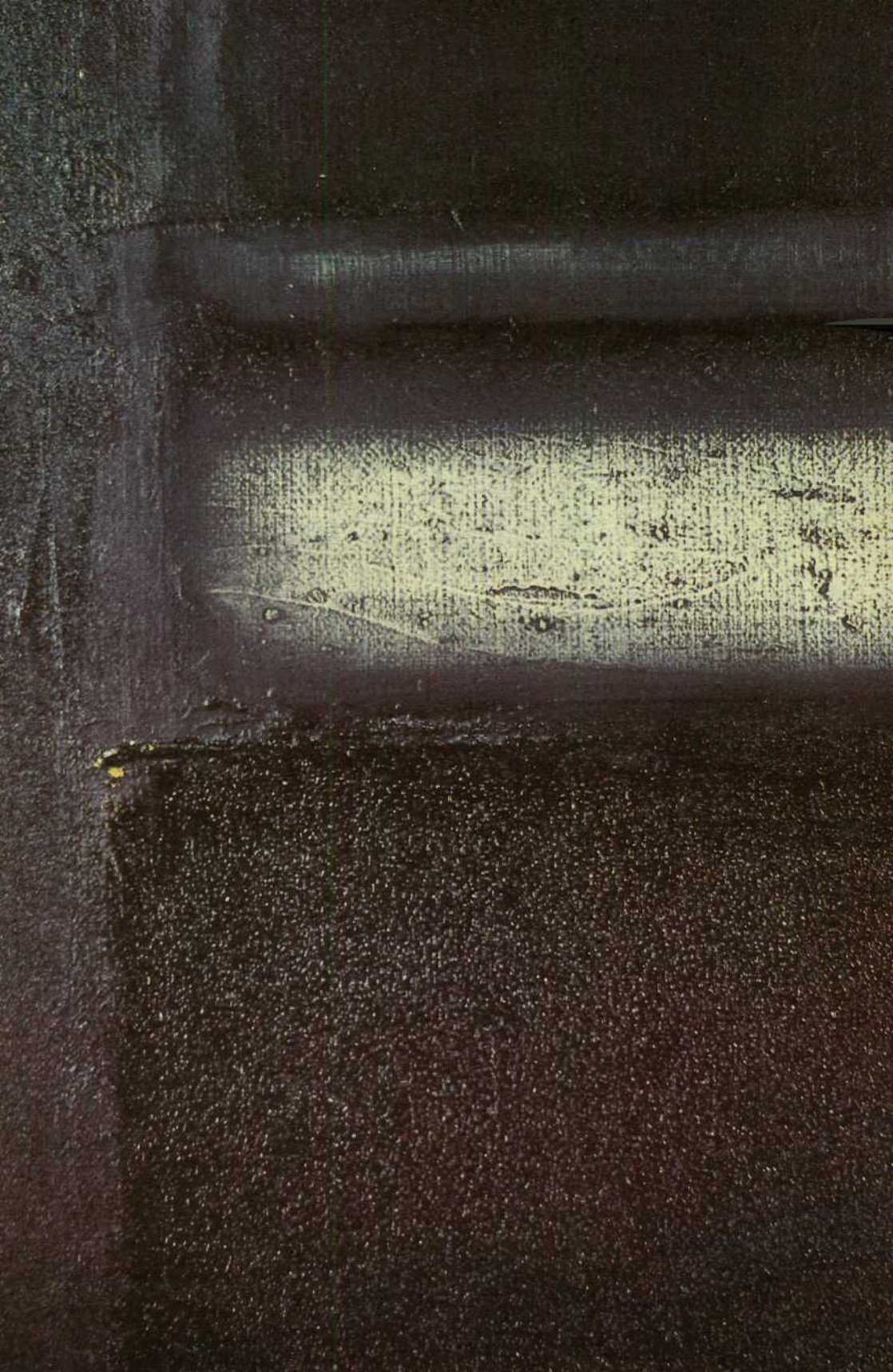
need, kel süda on hää, kel tulvil päeve ring,
 need, Issand, elavad — noid teisi kaebab hing.
 Neid kisub süngel hool morn tühjus oma voolu;
 kõigist koormavaim vaev on elus kanda koolu.
 Näe, kui loid nende käik! Selle kasutu rea
 ülim nuhtlus on see, et nad mõelda ei tea.
 See on pööbel ja pleebos, see on jõuk, see on vulgus,
 kes trambib, hõiskab, neab, kel tahteks puudub julgus,
 kes huilgab, haigutab, ütleb ei, ütleb jaa,
 iial kaju ei saa, iial nime ei saa,
 triiviv, targutav summ, laitev, ülistav kari,
 kes jälgib nüüd Marat'd, siis Nerot nagu vari,
 mass, kord rõõmus, kord kurb, rind paljas, kullat rüüs,
 keda veristab pea julm hukatuse küüs.
 Tuimad matkajad, kel ei vanust, suunda, sidet,
 kes hajuvad kui pilv, kel mülkas pole pidet,
 keda keegi ei näe, keda keegi ei loe,
 kel sõna, mõte, meel pole külm ega soe.
 Must vari nende pääl vaid venib, jäiselt kõle,
 neil on hämar, ükskõik kuis teisal päev ei põle,
 sest kuis melu ja lärm neil ka valjuks ei löö,
 nemad ekslevad säääl, kus süngelt ootab öö.
 Kuis! süda kuiv ja närb, vaid käia, käia aga,
 ei ühtki ulma ees, ei ühtki leina taga!
 Kõike pilgata vaid — lille, tähte ja naist!
 Hing unustada seks, et kehast uinuks aist!
 Teha tundetuks meel, mis ei otsi, ei vali,
 mil Jehoova näib võlts ja Jupiter näib nali,
 mis püüdnud ainult tuult ning ainult tühjust näind!
 mil kõrgeim unund — oo, ka surnud meelest läind!
 Ei, nende hulka ma ei kuulu! olgu tugev,
 rikas, uhke ja suur või aralt peitu pugev,
 mind tülgastab see mest ja ma põlgan ta teed;
 ning ma oleks, oo mass — õel tõug, kel lasub need,
 jõuk, langend, reetlik, jälk oma sõeluvast vooris —
 pigem metsade puu kui hing su hullund kooris.

Nos morts

Ils gisent dans le champ terrible et solitaire.
 Leur sang fait une mare affreuse sur la terre;
 Les vautours monstrueux fouillent leur ventre ouvert;
 Leurs corps farouches, froids, épars sur le pré vert,
 Effroyables, tordus, noirs, ont toutes les formes
 Que le tonnerre donne aux foudroyés énormes;
 Leur crâne est à la pierre aveugle ressemblant;
 La neige les modèle avec son linceul blanc;
 On dirait que leur main lugubre, âpre et crispée,
 Tâche encor de chasser quelqu'un à coups d'épée;
 Ils n'ont pas de parole, ils n'ont pas de regard;
 Sur l'immobilité de leur sommeil hagard
 Les nuits passent; ils ont plus de chocs et de plaies

Valeri Vinogradov
«Nimetu». Õli, lõuend. 82×117.
1989.
Paremal fragment
samast maalist.

Que les suppliciés promenés sur des claies;
Sous eux rampent le ver, la larve et la fourmi;
Ils s'enfoncent déjà dans la terre à demi,
Comme dans l'eau profonde un navire qui sombre;
Leurs pâles os, couverts de pourriture et d'ombre,
Sont comme ceux auxquels Ezéchiël parlait;
On voit partout sur eux l'affreux coup du boulet,
La balafre du sabre et le trou de la lance;
Le vaste vent glacé souffle sur ce silence;
Ils sont nus et sanglants sous le ciel pluvieux.

O morts pour mon pays! je suis votre envieux.

«L'Année terrible»

SÕJAKOOLJAD

Nad on välja peal maas, mis hauduv, sünk ja kõle.
Nende verest saand lomp on tülgestav ja jõle;
nende magusid sööb jälk raisakullijõuk;
keset rohelust näib siin üksik laip, säääl rõuk,
kül'm, väändund, õudne, must ja jäik, mil kõik need vormid,
mida annavad välk ja võikad äiksetormid;
nende irvitav kolp on kui silmitu paas;
kui valge vaiba all nad lumest kaetud maas;
vihast krampund neil käed, nõnda krobedaks kurdund,
peos hoobiks kerkivat näib mõök, mis pooleks murdund,
nende suu on nüüd tumm, nende silm on nüüd tuhm,
nii liikumatu kõik see jube uinuv uhm;
möödub öö, jälle öö; ihul põiki ja risti
rohkem haavu kui noil, kes rattal lõhki kisti;
juba roomab neil tõuk ja sipelgas ja vael;
juba mattub neil pää, juba mulda vaob kael —
nagu purustet laev, mis upub tormihädas;
nii kahvatud neil luud oma varjus ja mädas,
kui kõnetanuks neid Eseekieli huul;
on näha igal pool, kuis neid läbistand kuul,
ning pisteid, täkkeid täis on nad mõögast ja piigist;
jäiselt üle käib tuul sellest vaikuse riigist,
kus nad pori sees koos, mis verd ja vihma joond.

Teid kadestan, kes end mu maa eest ohvriks toond.

Du haut de la muraille de Paris à la nuit tombante

L'occident était blanc, l'orient était noir,
Comme si quelque bras sorti des ossuaires
Dressait un catafalque aux colonnes du soir,
Et sur la firmament déployait deux suaires.

Et la nuit se fermait ainsi qu'une prison.
L'oiseau mêlait sa plainte au frisson de la plante.
J'allais. Quand je levai mes yeux vers l'horizon,
Le couchant n'était plus qu'une lame sanglante.

Cele faisait penser à quelque grand duel
D'un monstre contre un dieu, tous deux de même taille;
Et l'on eût dit l'épée effrayante du ciel
Rouge et tombée à terre après une bataille.

«L'Année terrible»

Pariisi müüri tipult öö saabudes

Paistis valgena lääs ja ida oli must,
kui töötaks kooljakäed säääl, kus hämarik tipnes,
ning kerkiks katafalk õhtu sambaile, kust
läbi saabuva öö kaks surnulina ripnes.

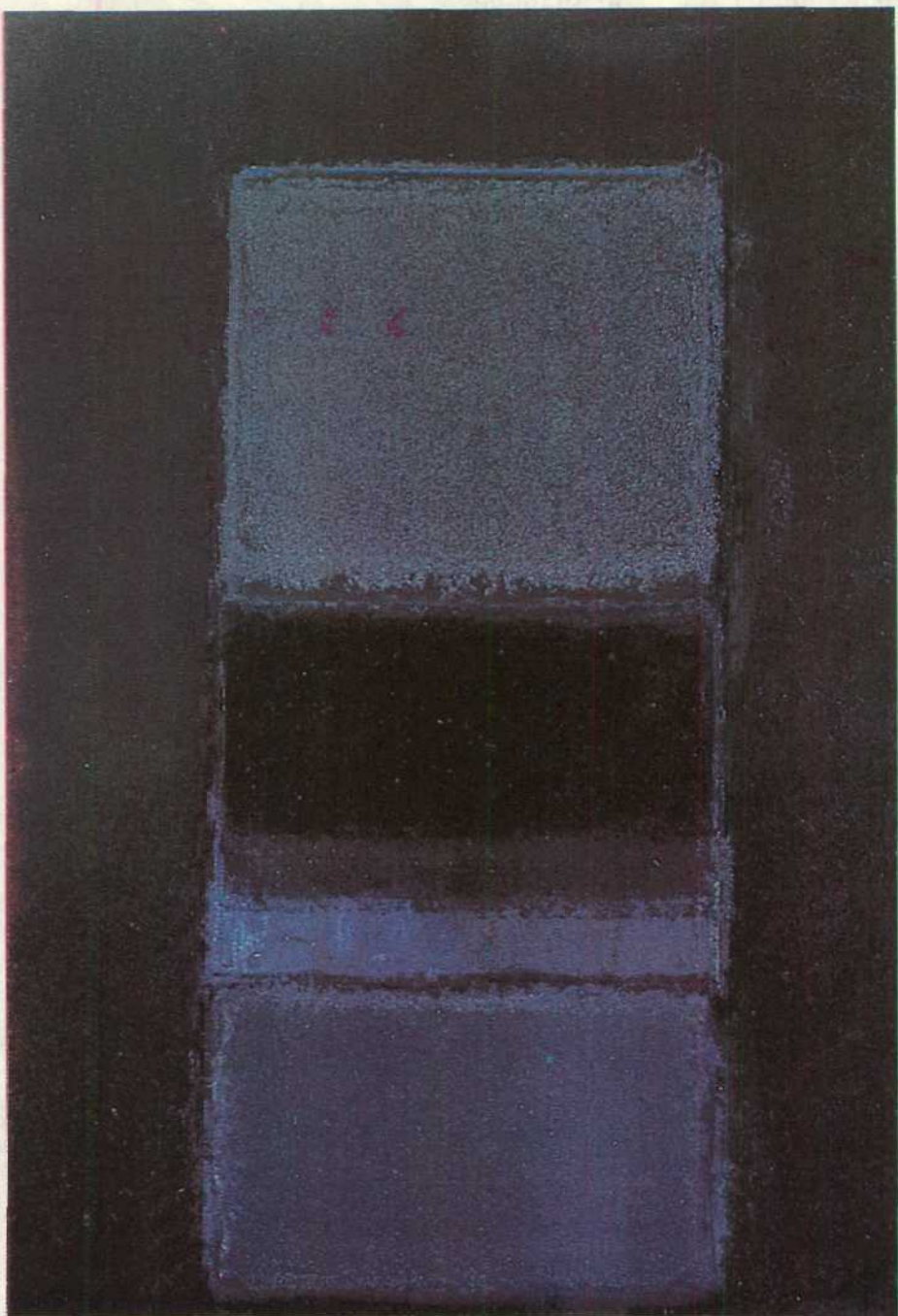
Ning raskelt laskus öö kui vangla sünge kumm.
Lind kaebas, viirgas puu, kui lõõtsus tuulejuga.
Ma läksin. Vaatasin teel taas üles, morn ja tumm,
näe, loodes õhkus viir nagu verine nuga.

Kui võidelnuksid koos päälpool varjude merd
vägev jumalik hiid ja lohe keset laotust,
ning taeva jube mõõk veel täis tilkuvat verd,
oleks varisend käest pärast lahingu kaotust.

Stella

Je m'étais endormi la nuit près de la grève.
Un vent frais m'éveilla, je sortis de mon rêve
J'ouvris les yeux, je vis l'étoile du matin.
Elle resplendissait au fond du ciel lointain
Dans une blancheur molle, infinie et charmante
Aquilon s'enfuyait emportant la tourmente.
L'astre éclatant changeait la nuée en duvet.
C'était une clarté qui pensait, qui vivait;
Elle apaisait l'écueil où la vague déferle;
On croyait voir une âme à travers une perle.
Il faisait nuit encor, l'ombre régnait en vain,
Le ciel s'illuminait d'un sourire divin.
La leur argentait le haut du mât qui penche;
Le navire était noir, mais la voile était blanche;
Des goëlands debout sur un escarpement,
Attentifs, contemplaient l'étoile gravement
Comme un oiseau céleste et fait d'une étincelle.
L'océan qui ressemble au peuple allait vers elle,
Et, rugissant tout bas, la regardait briller,
Et semblait avoir peur de la faire envoler.
Un ineffable amour emplissait l'étendue.
L'herbe verte à mes pieds frissonnait éperdue,
Les oiseaux se parlaient dans les nids; une fleur
Lui s'éveillait me dit: c'est l'étoile ma sœur.
Et pendant qu'à longs plis l'ombre levait son voile,
J'entendis une voix qui venait de l'étoile
Et qui disait: — Je suis l'astre qui vient d'abord.
Je suis celle qu'on croit dans la tombe et qui sort.
J'ai lui sur le Sina, j'ai lui sur le Taygète;
Je suis le caillou d'or et de feu que Dieu jette,
Comme avec une fronde, au front noir de la nuit,
Je suis ce qui renaît quand un monde est détruit.
O nations! je suis la Poésie ardente.
J'ai brillé sur Moïse et j'ai brillé sur Dante.
Le lion océan est amoureux de moi.
J'arrive. Levez-vous, vertu, courage, foi!
Penseurs, esprits, montez sur la tour, sentinelles,
Paupières, ouvrez-vous, allumez-vous, prunelles,
Terre, émeus le sillon, vie, éveille le bruit,
Debout, vous qui dormez! — car celui qui me suit,
Car celui qui m'envoie en avant la première,
C'est l'ange Liberté, c'est le géant Lumière!

«Les Châtiments»

Valeri Vinogradov.
«Nimetu». Õli, lõuend. 82×117.
1989.

Valeri Vinogradov.
«Elfenbein». Õli, lõuend. 82×117.
1989.

Jäin rannal magama, mu ümber öö ja liivad.
Äkki ärkasin sääal, ao tuuleõhust riivat,
ulm kadus, virgus silm, ees säras koidutäht.
Sääal kaugel helendas ta, virvlevana näht
keset kuma, mis õrn ja lõpmatu ja hurmav.
Torm taandus äiksega, ja pilv, nii sünk ja turmav,
muutus kiirgusest nii, et udemeina näis.
Näis hingavat see helk, ta elas, mõtlust täis,
mis leebelt vaigistas vee vahutavaid ringe,
kui läbi pärli pilk näeks paistvat inimhinge.
Küll valitses veel öö, kuid ju ööl saabus piir:
taeva ärkaval näol naeris jumalik kiir.
Oli hõbetet mast, vari taglases suri;
veel süngelt mustas laev, kuid valge oli puri;
tumm kajakate parv istus tõsiselt mäel;
nad kõik uurisid koos, kuis neid teretas sääal
too täht kui taevalind, mis kiirgekillust loodi.
Ta poole ookean läks suure rahva moodi
ning salavarglikult käis kõmin läbi veest,
nagu pelgaksid nood, et too lind lendab eest.
Hõõgus lootuses arm, mis lõpmatusse kohus.
Minu jalgade ees käisid värinad rohus,
pesas häälitsetes lind; ning vaevalt kuulda võis,
kuis: «Näe, see täht sääal on mu õdel!» ütles õis.
Ja kuna voltides öö linik tõusvat nähtus,
kuulsin kõrguses häält, mis tollest tähest lähtus,
see ütles: «Olen täht, mis ikka hõljub eel.
Kui mind peitvat näib haud, on mu hiilgus ju teel.
On helkind Siinai tipp, Taygetus mu kumal.
Olen tuli ja kuld — olen kivi, mil jumal
rabab laubale ööd, kui mind heidab ta ling.
Kui hävib kuski ilm, ärkab minus ta hing.
Olen luule, mu leek, oo rahvad, on te pärand.
Olen Moosese pääl, olen Dante pääl särand.
Suur lõvi Ookean üha armastab mind.
Ma saabun. Ärgaku teis julgus, usk ja ind!
Liigu vagudes, muld, ja virgu, maine kera,
löö vallali, oo laug, oo sütti, silmater, a,
tõuse tornile, vaim, valva, mõte, ja tea,
et uus elu sul ees! — sest see, kes järgneb pea,
sest see, kes saadab mind, kelle võidust ma algus,
on ingel Vabadus, vägev hiiglane Valgus!»

Saison des semailles. Le soir

C'est le moment crépusculaire.
J'admire, assis sous un portail,
Ce reste de jour dont s'éclaire
La dernière heure du travail.

Dans les terres, de nuit baignées,
Je contemple, ému, les haillons
D'un vieillard qui jette à poignées
La moisson future aux sillons.

Sa haute silhouette noire
Domine les profonds labours.
On sent à quel point il doit croire
A la fuite utile des jours.

Il marche dans la plaine immense,
Va, vient, lance la graine au loin,
Rouvre sa main, et recommence,
Et je médite, obscur témoin,

Pendant que, déployant ses voiles,
L'ombre, où se mêle une rumeur,
Semble élargir jusqu'aux étoiles
Le geste auguste du semeur.

«Les Chansons des Rues et des Bois»

Õhtul külviajal

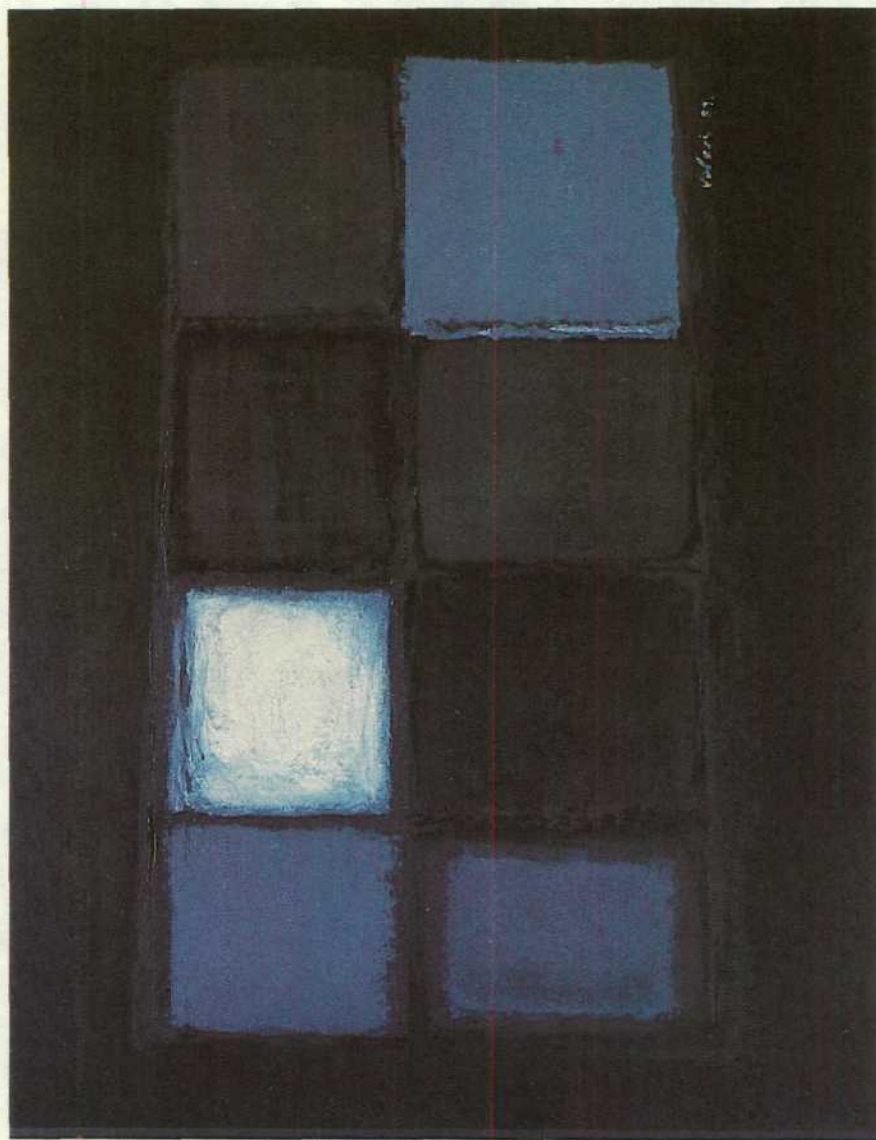
Ju saabus hetk, mil valgus hajub
siit, kus mind varjutab portaal,
silm loojenevas kiirges tajub
töö viimset tundi tummund maal.

Õö mähib välju sünge koega,
ning liigutatult küntud mäel
näen kehvis rõivais talupoega,
kes külvab lõikust täiel käel.

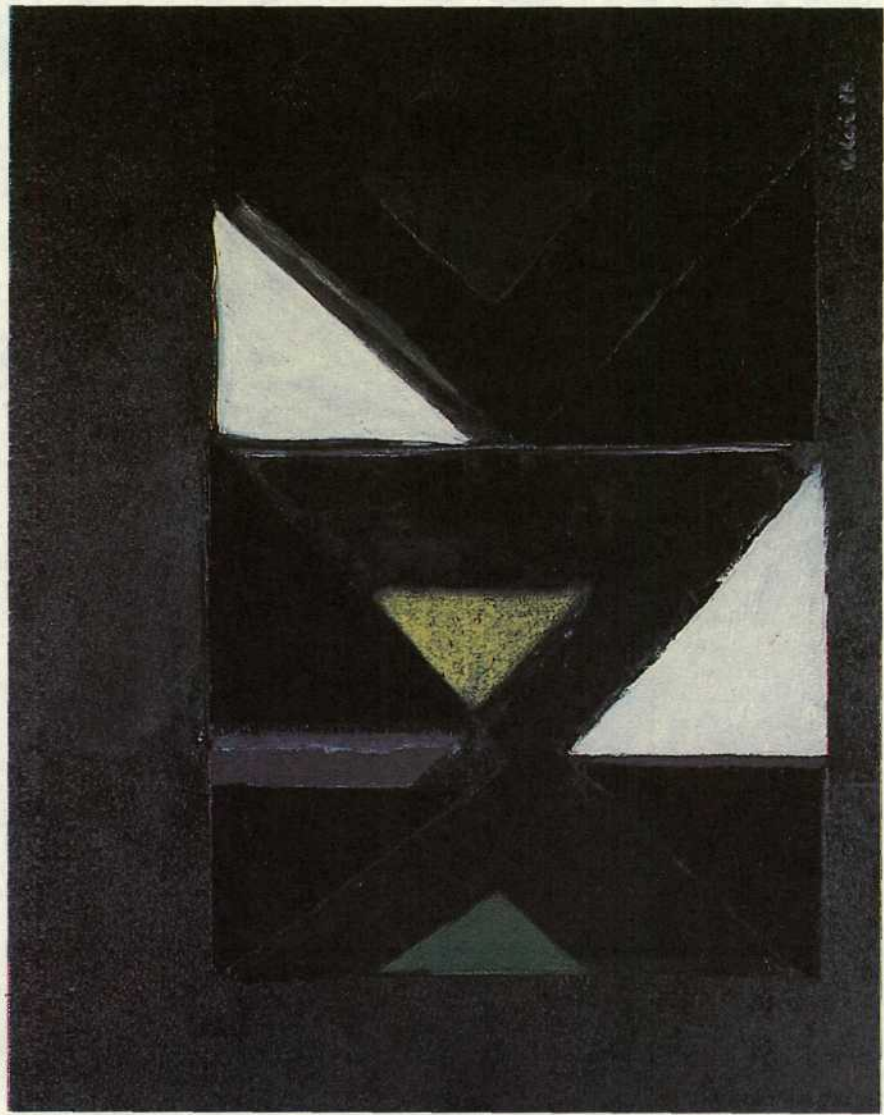
Ta siluett, nii sirgelt mustav,
on võimas üle põlluvao.
Kuis hing tal julge, meel tal ustav,
mis veendund, et ta vaev ei kao!

Ning väljul ääretuil kui meri,
ta läheb, tuleb, avab käe
ning avab taas ja heidab teri —
mind, vaikset vaatlejat, ei näe.

Ta vari vallandub kui puri
ja mühinat kui kuulduks sest
ning tähtedeni tõuseb turi,
kui taevaid haaraks külvav žest.

Valeri Vinogradov. «Kümme nelinurka». Õli, lõuend. 145×185. 1989.

Valeri Vinogradov. «Kaksteist kolmurka». Õli, lõuend. 120×150. 1988.

JAAK OLEP

VALERI VINOGRADOV ÜLDISTAB

Abstraktsed vormid on ainsad ja kõrgeimad, milles inimene tollesse tohutusse segadusse sattunud maailmas puhata võib.

W. Worringer

Kui mahukas on eesti kunst? Paljudes käsitlustes on see eesti rahvusest kunstnike taie. Taolise lähenemise näiteks on 60ndatel aastatel välja antud mahukad kogumikud «Eesti graafika» ja «Eesti skulptuur». Eesti kunsti on vaadeldud ka avaramalt, vaadeldud kui Eestimaal eestimaalaste poolt loodud kunsti. Nii ei alga E. Pihlaku poolt koostatud kogumik «Eesti maal» mitte Johann Kölerist, vaid baltisaksa kunstnikest. Küllap ongi nii õige: eesti ja läti kultuur on ju paljuski baltisaksa kultuuri pärija. Vene kunstnikega on asi keerukam. Aegade jooksul on Eestis töötanud kümned vene rahvusest kunstnikud, kuid «Eesti maal» tunnistab neist «omaks» ainult Andrei Jegorovi ja Nikolai Kormašovi. Kolmeköiteline «Eesti kunsti ajalugu» on neile lisaks (jutt on ainult maalikunstist) paari reaga iseloomustanud Aleksander Grinevi loomingut. Miks meie kunstilugu teiste Eestis kahe sõja vahel teotsenud vene kunstnikega, näiteks A. Kaigorodovi ja A. Kulnoviga, ei tegele, on ka selge. Ehkki korralikud maalijad, olid nad Eestis juhuslikud inimesed, keda vene revolutsioon oli sias paisanud ning uus sõda jälle ära viis. Nende side eesti kultuuriga jäi hapraks.

Tänapäeval on olukord muutunud. Praegu töötab Eestis üle poolesaja vene rahvusest kunstniku. Jaotaksin nad kahte gruppi. Üks, ilmselt võimekam osa, on rohkem või vähem haakunud eesti kultuurile. Tavaliselt on nad lõpetanud meie Kunstiinstituudi ning võtavad osa kohalikest näitustest ja teistest kunstüritustest. Nende loomingus on selgelt tabatavad kohaliku kunstikultuuri mõjutused. Enamasti on nad Eesti Kunstnike Liidu liikmed. Ja veel üks tähelepanek — vaatamata vene nimele ja ka venelikule teemale suhtutakse neisse Venemaal kui eesti kunstnikesse. Sedalaadi maalikunstnikke on N. Kormašov, A. Strahhov, V. Semerikov, T. Ditman kui tuntumad. Ja Valeri Vinogradov.

Teise osa moodustavad kunstnikud, kes töötavad Narvas, Kohtla-Järvel või Tallinna liidutehaste juures ja kellel puudub reaalse side eesti kunstieluga. Kui nad pole just andetumad, siis harilikult isikupäratumad kindlasti. Kuna nende tegevus kulgeb kohalikus puhtvene keskkonnas, polegi neil perspektiivi

eesti kunstielu sulada. Eestis töötavad nad lihtsal põhjusel — kus mujal ikka parem on. Suur osa meie Kunstiinstituudis diplomeeritud mujalt tulnud kunstnikuhakalistest (välja arvatud baltlased) jäi paaril viimasel aastakümnel Eestisse (täpsemalt küll Tallinna): siin oli kunstielu vabam, harrastatavam kunst moodsam, ja nagu mulle tunnistas üks ukraina päritolu skulptor — keegi ei sõima sind dissidendiks. Nüüd, kus vene kunst vabaks on lastud, ei tohiks see peibutus enam paeluda: Ent mine tea?

Valeri Vinogradov on sündinud ja kasvanud Moskvas. Kunstiga puutus ta kokku juba lapsepõlves, ta isa oli kunstnik-teostaja, kes tegi stukitöid rahvamajandussaavutuste näituse paviljonides. Kes seal käinud on, teab, et nende tehniline tase on väga kõrge. Valeri käis heatasemelises lastekunstikoolis ja kunstikoolis. Viimases kultiveeriti akadeemilist joonistamisoskust (muud seal polevat olnud), mis kunstniku arvates kõigile kunstioppi jaoks ära kuluks: «Joonistamine on eesti noortel kunstnikel kõige nõrgem koht, seda siin lihtsalt ei õpetata.» Hiljem töötas ta kujur Ernst Neizvestnõi ateljees abilisena. 1979. aastal tõi abiellumine (abikaasa on maalija Anne Parmasto) ta Tallinna, kus lõpetas meie Kunstiinstituudi maali erialal. Praegu töötab ta kunstnikuna disainibüroos «Pirgu Projekt», ametiks supergraafikate kavandamine ja teostamine ja teeb ka monumentaalmaalinga seonduvaid töid.

Peamine on Vinogradovi jaoks siiski maalikunst. Õppinud Moskvas akadeemilistemat laadi ja Tallinnas sootuks midagi muud, on ta suuteline tegema nii portreemaale, žanrimaale, paljufiguurilisi kompositsioone kui ka arhitektuurseid veduute. «Ma ei pea ennast hulluks eneseväljendajaks, nagu seda olid näiteks van Gogh või Mondrian, millist tüüpi ma oma hinges väga austan — meil, venelastel, on ju mingi kummaline ihalus meeletuse järgi —, vaid professionaalseks kunstnikuks. Ma võin maalida näiteks *à la* klassitsism, või teha midagi kubistide laadis. See kõik on mulle, nagu Venemaal öeldakse, «дело техники». Mis muidugi ei tähenda, et mul ei oleks probleeme.»

Valeri Vinogradovi meelislaadiks on viimastel aastatel abstraktsionism, mida meil pikka aega nimetati konfiguratiivseks kunstiks. Sellega seonduvad teoreetilised ja psühholoogilised probleemid on ka käesoleva

vaatuse huviobjektiks. Abstraktset kunsti on mõttekas vaadelda kahest aspektist: vaataja ja kunstniku seisukohalt.

Maalikunst (enne kui maalida «Püha Sebastiani kannatusi» või «Lenini ilmumist rahva sekka») omab esmaseid ja lihtsaid väljendusvahendeid: värv, faktuur, rütm, kompositsiooni heleduse-tumeduse vahekorrad jms. Kõik need tekitavad inimese psüühikas teatud emotsionaalseid reageeringuid, mis on tundelise, tihti lausa füsioloogilise loomuga. Nii on väidetud, et värvide emotsionaalne vastuvõtt on seotud inimorganismi keskkonnatajuga ja kujunenud kümnete tuhandete aastate vältel. Puhtakujuliselt on see muidugi disaini probleem. Kuid siia on lisandunud palju isikuga seotut, kindlasti ka sotsiaalseid kihistusi. Mul ei ole käepärast ühtegi eesti rahva ühiskondlik-kultuurilise värvitaju käsitlust, kuid et see on mõneti omapärane, sellele viitab V. Vinogradovi tähelepanek eesti lipu puhul: must värv kui rõhuasetus pole teistel lippudel, kus musta kasutatakse, peaaegu kunagi keskel (vrd Saksamaa, Belgia, Egiptuse, Angoola, Iraagi, Süüria, Sudaani, Jeemeni jt lippe). Sellega seoses tuletan veel kord meelde vanu tõdesid. Uurides värvuse optilis-füsioloogilist toimet inimese psüühikale on märgatud, et see on tugev kahel juhul: 1) kui ta on korduvalt esinenud inimese ümbruses ning olnud taustaks isiklikus või ühiskondlikus elus; 2) kui ta erineb järsult tavapärasest, praktiliselt juba neutraalseks muutunud värvikeskkonnast (inimene tajub seda ärritusena). On täheldatud, et disainerid ja kujunduskunstnikud rakendavad tavaliselt meeldivaks peetavaid värvitoone, maalijad aga, kas teadlikult või alateadlikult, kasutavad enamasti ärritavalt mõjuvaid kombinatsioone. Oma kogemustele toetudes võin siiski väita, et inimese värvitaju on rohkem sotsiaalne kui bioloogiline taust. Ma küll ei tea, mitme põlvkonna vältel harjusid inimesed ära kollase taevaga, aga usun, et see käiks üpris kähku.

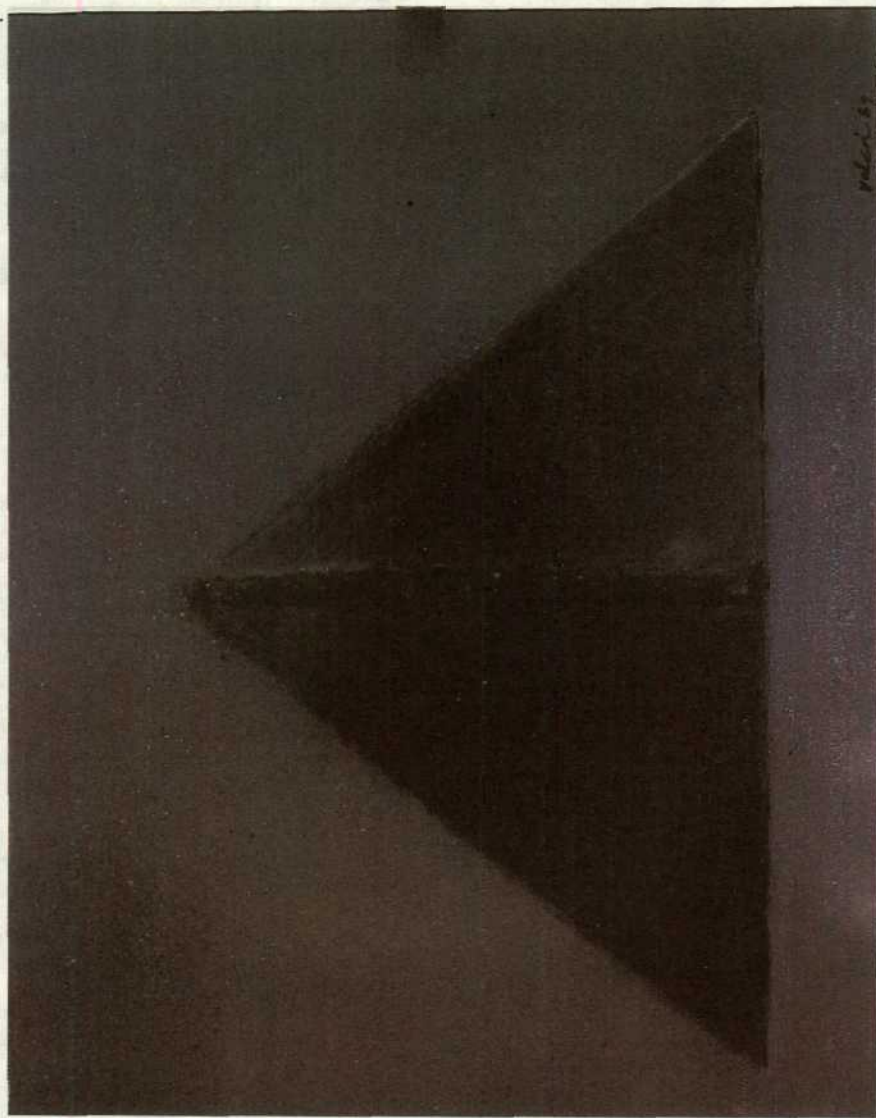
Abstraksionistiks ei sünnita. Reeglina on iga tulevane kunstnik kas lapse- või noorukieas paistnud silma joonistamisoskuse, s.o reaalse maailma paberile jäädvustamise võime poolest. Ja ei ole kunstnikku, kellele ei meeldiks olla joonistamisvirtuoos. Valeri Vinogradov oma Moskva joonistus-

kooliga seda ongi. Ja ometi on ta selle vastu ükskõikne. «Abstraksionismini jõudsin ma alles Eestis. Varem ei paelunud see mind kuigivõrd. Aga ma arvan, et ma suudan oma abstraktsete piltidega ütelda sama mis figuraalsetega,» ütleb kunstnik ise. Tõepoolest, abstraktset kunsti on teatud seisukohtadelt raskemgi harrastada kui figuraalset. Teatavasti on nii maastikel kui natüürmortidel, inimestest rääkimata, oma karakter, ja jäljendaval kunstnikul on kerge maskeerida omaenda isiksuse puudumist asjade «isiksusega». Ka seab figuratiivsus üldistamisele omad piirid. Nii ei ole võimalik maalida «tooli üldse», samuti nagu teisigi üldmõisteid, ideedest rääkimata. Iga maalitud tool on mingi konkreetse tooli kujutis ja mida konkreetsemaks kunstnik läheb, seda enam kaugeneb ta toolist kui universaalist. Abstraksionist võib aga vabalt maalida tooli ideed.

Abstraksionismini on jõutud mitut moodi. Algselt olid vormiprobleemid. Aga need võivad tekkida alati. Mäletan, et kunagi 80ndate aastate algul ütles Tiit Pääsuke (sis, kui ta molbertil oli «Neli naist ja värvid»), et ta tahaks teha abstraktset pilti. Tegigi. Tema teised pildid on siiski paremad. Abstraksionism on olnud ka mood. Aga mitte meil ja pealegi ammu. Kuid abstraksionism võib olla ka psüühilise seisundi kajastus. Juba W. Worringer on kirjutanud: «Püüdlus abstraktsuse poole on suure psüühilise konfliktiga tagajärg inimese ja teda ümbritseva keskkonna vahel. Inimene, viidud segase maailma poolt hulluse piirini, püüab end leida igasugusest reaalsusest vabastatud kunstis. Abstraktsed vormid on ainsad ja kõrgeimad, milles inimene tolles tohutusse segadusse sattunud maailmas puhata võib.»

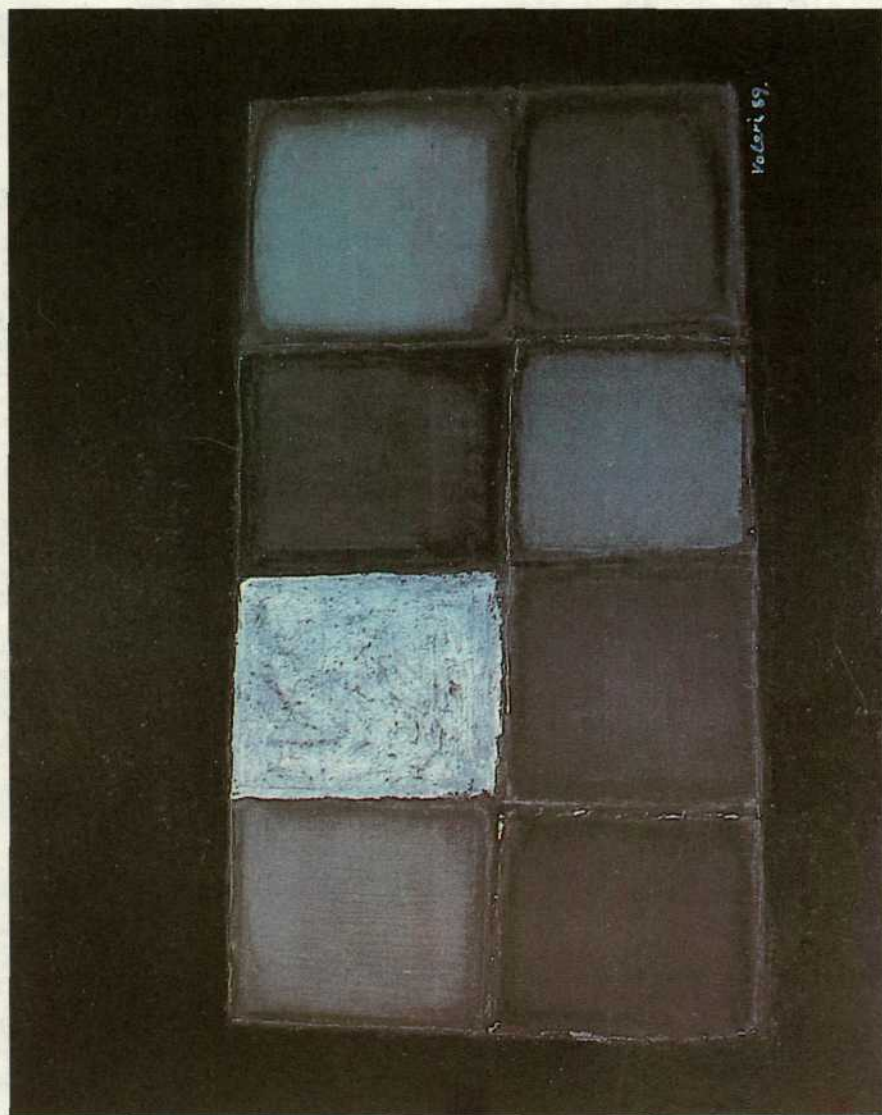
Näen siin sidet Vinogradoviga. Vene kunstnikuna Eestis, pealegi praeguse rahvusliku heitluse ajal on ta jäänud kahe tule vahele. Tundes inimesena kaasa kõigile eesti rahva püüdlustele ei saa ta samas isendas maha suruda venelast. Jääb üle kolmas tee: olla kosmopoliit. Kuid mis on kosmopoliidile sobivam kui abstraksionism. Ja nii maalibki ta musti, tugeva üldistusjõuga abstraktseid maale.

Hea kunst sünnib sisemisest pingest.

Valeri Vinogradov. «Pürammiid grisaille's». Õli, lõuend. 120×150. 1989.

Valeri 89.

Valeri Vinogradov. «Kümme nelinurka II». Õli, lõuend. 120×150. 1989.

HANDO RUNNEL

KARJAPOISS ON KUNINGAS

Kes on talupoja poeg, seda tabab luulet lugesdeski vahel talupoeglik hoiak, tähendab, et ka luule ja kirjanduse asju ei suuda ta ainuüksi esteetilisest vaatekohast silmata, vaid tihtipeale võrdleb luuletegu muudele elukutsetele omaste asjade ja ümbrusega. Kõige lihtsam on muidugi kõiki asju võrrelda inimese endaga, inimese ise on ju nii univertsaalne. Kui vaadata inimesi, siis sageli meenutab üks inimene kedagi teist, ja me tahame teada saada, kas see inimene on tolle sugulane; kui inimese nime kuuleme, hakkame arvama, kust ta pärit on, tuletame meelde, kus maakonnas või kihelkonnas sellenimelised esinevad, kas Räpina kandis või Suure-Jaani kandis või Kuusalus, sest igas piirkonnas on ise tõug, ise nimed ja sellega ise ajalugu. Kirjandusinimesed vahel kalduvad arvama, et tõeline kirjandus on see, mis on täitsa uus ja vaba kõigest vanast, üksi ja sugulasteta. See nõndanimetatud uuenduslikkus kuulutatakse siis vaata et kirjanduse ainsaks väärtuseks. Aga kui natuke erapooletumalt lugeda kirjandust või luulet, siis näeme, kuidas läbi aegade kanduvad ühed ja samad mõtted ning ühed ja samad viirastused ning nägemused. Lihtsamatel juhtudel rändavad mõned lööksõnad või väljendid ühest teosest teise, või ütleme, ühest loost või laulust pärit väljendus või fraas muutub üldtuntud rahvalikuks kõnepruugiks, teda kasutatakse, aga tema algallikat enam ei teatagi. Niimoodi kestab ka ühe luuleteose või kirjandusteose elu järglastes nagu elavas looduseski. Ja kui midagi tegelikuks näiteks tuua, võiks võtta niisuguse talupoegliku motiivi, mida peaaegu kõik teavad. See on lastelaulust pärit lause: karjapoiss on kuningas.

Kui minuealised algkoolis käisid, olid veel Riho Pätsi lemmiklaulikud kasutusel. Need olid Eesti ajal koostatud, pärast sõda kasutati neid veel üürrikene aeg, siis kõrvaldati nad suures ideoloogiasõjas nagu palju muud. Seal see tuntud laul oligi:

*Tulge kokku, külalapsed,
Karjas käijad kasvandikud!
Tahan teile lugu laulda,
Imeasju ilmutada.*

Ja ilmutus ongi siis, et karjapoiss on kuningas! Suure valla valitseja! Ja järgneb uhke kirjeldus, mis see karjapoisi riik on, millised alamad on säääl, ja millised ülemad. Aga karjapoiss ise on kuldse krooni kandija.

Kroon ise seisab ühenduses taevaste vägedega, asub taevataadi toassa. See on päike.

Selle laulu või luuletuse autor oli Jakob Hurt. Me teame, et aastat 1989 võime nimetada Hurda aastaks. Jakob Hurt sündis 1839 ja ta on läinud kultuurilukku ja meie ajalukku väga tähtsa mehena. Tema algatas suure rahvalikumise, ta pani rahva enda lihtsad pojad ja tütreid koguma omi vanu laule, omaenda varandust. Ja see luuletus oli tema noorepõlve väikene katse, palju ta ei luuletanudki, aga see sõna, lause, see ilmutus, et karjapoiss on kuningas, on elama hakanud, iseseisva elu saanud ja rahva ellu tagasikõla külvanud. Küll mälestuste jutustajad, küll kirjanikud, luuletajad, küll kõnemehed on kasutanud seda lauset nüüd idüllide loomiseks, sest — karjapoiss on kuningas! — meenutab pea igapähele tema kuldset lapsepõlve. Vanemas kirjavaras on niisugused pastoraalsed motiivid üpris levinud, need on tihti lövdad õnneaja kirjeldused, nii et need on tekitanud vastulauseks ka teistsuguseid hoiakuid, motiivi arendusi hoopis teistes värvides ja toonides. Kuulsaim neist vastulausetest või -lauludest on kahtlemata August Alle «Eesti pastoraal». Seda võiks nimetadagi pahupidi pastoraaliks, sest seal kirjeldatakse lapsepõlvist elu, karjapoisi elu kurbades, valusates tumedates värvides, kõneldakse elu ülekohtust poisikese vastu:

*Vihma küll valab ju pilvede viinas,
taevas kui maa sügisudude tinas.
Pilvi rebides vilistab tuul,
kari on väljas veel mihklikuul.*

*Karjalaps vaeseke kuhja all kükitab,
kaelani märg, külm kallale tükib.
Tuule ja vihma käes elajad norgus,
karjakraantsilgi saba on sargus.*

Külm, nälg, töörohkus, hurjutused — ei midagi sellest päikeselisest idüllist, ei midagi sellest, et karjapoiss võiks üle olla kellestki, olla kuningas. Ent sellessegi luuletusse jääb trots, kangekaelsus, ilmutuse võimalikkus.

Karjasemotiivi sünteetiliseks kõrvalarenduseks võib pidada Jaan Lattiku üht juttu, mille pealkirjaks ta ongi pannud «Karjapoiss on kuningas». See on trükitud tema esimeses novellikogus (hilisemas kõnepruugis öeldult — noorsooraamatus) «Meie noored» selle sajandi alguses. Hiljem andis ta sellest raamatust mitu korduustrükki, aga uuemal ajal on Jaan Lattik lastekirjanikuna üsna unustus-

se lastud vajuda. Teatakse temast pastori ja poliitiku ameteid pidi, kuigi teine, ja praegu palju paremini tuntud noorsooautor Jüri Parijõgi on omal ajal õelnud, et Jaan Lattik on tema eelkäija ja tema õpetaja vähemalt vaimus, ning kui võrrelda neid jutte, mis on kirjutatud Jaan Lattik ja Jüri Parijõgi, siis need langevad tüübilt suuresti kokku. Need on niisugused lihtinimese vaatekohast kirjutatud elumuljed, väga täpsed pildistused, hingeliseliselt õiglased, üpris peenelt nähtud ja mõistetud olukorrad ja neil mõlemal on autorina niisugune hoiak, et vaatlevad küll kõiksugu tüüpe ja sündmusi, kuid ei anna odavat hinnet, kas see on halb või hea. Nad mõistavad hea ja halva vahet, hoiavad hea poole, aga kirjeldavad inimese elu — ma ütleksin nüüd — laialt, realistlikult. See ei ole pikk jutt, ning see on kirjastuses «Eesti Raamat» avaldamisjärge ootavast Jaan Lattiku jutukogust, ja olgu ta siin üleni ette loetud kas või selleks eelteateks, et niisugune raamat lähema aasta-paari-kolme jooksul on ilmus. «Karjapoiss on kuningas». See ongi pealkiri. Jutt ise on ning motiiv selles areneb nii:

«Kuninga palk on: 3 vakka rukkid, teine nii palju kesvi, kolmandik herneid, viis vakka kartulid, pund linu, 5 naela villu, 110 pääd kapsaid, 40 naela sealiha, 15 naela rasva. Sula raha saab kuningas viis rubla. Jala nõud ja riided on peremehe poolt.

Kuninga elukorter on poiste toas ahju kõrval põrandal — kott all, palitu pääl, kasuka tükk kõrva all.

Homniku vara tõuseb kuningas üles. Ahju suu päält võtab ta jalarätikud, mis üle öö pulgeks on kuivanud, hõõrub käte vahel pehmeks ja mähib jalga. Paar lusika täit külma piima pruukostiks, tükike leiba lõunooteks tasku ja siis metsa.

Kuningas on unine ja sellepärast esiotsa väga tige, ta jagab alamatele rohkem hirmu, kui armu.

Pärastpoole läheb ta meel lahendamaks ja kui ta lõuneeodet sööb, ei jäta ta ministrid kunagi ilma, olgu siis, et nad teda väga ära on vihastanud.

Kella kuningal ei ole, kett on tal küll, aga keti otsas ripub nuga. Aega rehkendab kuningas varju pikkuse järele. On vari viis pool jalga pikk, siis ajab ta alamad koju.

Roidunud näeb kuningas välja, kui ta alamate taga kõnnib, jalarätikud on lahti tulnud ja jooksevad lohakile päral; igat alamat, kes teelt kõrvale nihkub, hüüab kuningas nimepidi, ja kui see ei kuule, ajab ta ministri pääle.

Väsinud ministrid käivad kuninga kannul, keel pärani suust väljas.

Kodus on kuningal sadandeid õiendusi

õiendada, enne kui ta puhkama saab heita. Ta koorib kartulid, kitkub aiast umbrohtu, toob lehmile heinu ja muretseb, kui poisse kodus ei ole, hobuste eest.

Enne lõunat läheb ta puhkama, ja ega's ta kaua ei maga. Perenaine jookseb ümber, kui oleks ei tea mis suur õnnetus tulemas.

«Ujuh, ajagõ poiskõni üles, tu maka innest rumalõs.» Kuningas on jällegi unine, ja kui ta kõhu täis on söönud, läheb ta metsa. Öhtupoole on olek metsas veidi teisem. Kuningas tunneb vähem igavust, teed mööda käib rohkem inimesi, metsas korjatatakse marju ja seeni. Pikem puhkuse aeg, mis öhtuga igat inimest ootab, teeb ka kuninga märksa värskemaks.

Varju kuningas öhtupoole ei mööda. Hakkab päike alla vajuma, pöörab ta alamatega koju. Kodus õiendab kuningas rohkem oma eraasju, loputab lombi ääres poriseid jalarätikuid ja seab oma aset korda.

Pääle öhtusöögi heidab kuningas puhkama. Ta jääb kohe magama.

Mõnikord oigab ta läbi une, mõnikord jälle naeratab ta, naeratab päris suure häälega, sirutab ennast ja lööb jalaga palitu päält ära. Ta näeb siis und, et ta ei olegi kuningas, et ta vaene igapäevane surelik on, vaba valitsuse muredest.»

Fraas «kuulsaid unistusi» on meile tuttav Gustav Suitsu luuletusest «Värisevate haabade all» saadik. Karjapõlve võimalike viletsuste kiuste on too põlv siiski rikkam kui muud põlved just nimelt kuulsate unistuste võrra. Nõnda kirjutab «Päevalehe» luuletaja A. A. 1934. aastal ülistuslaulu «Meie aja muinasjutt»:

*Kord koolipingil seda juttu lugesime
Kuis väiksest poisist sai Georg Washington,
Kes kogus rahva, riigi löi, tall' andis
nime —*

See oli nii kuis muinasjuttus on . . .

*Siis karjas kivi otsas kuulsaid unistusi
Me omamoodi korrutasime,
Kuid tõelusest vaid halle tunnustusi
Meil näitas väike-olu elutee.*

*Kuid oli siiski kuskil üks me jõugust,
Kes lauldes «karjapoiss on kuningas»,
Ju vaatas kaugemale kodupõllu rõugust:
Mis kirjad tuleviku tuulilas.*

*On muistseid unistusi tõelus uuest' loonud,
Nii uhke käigu teinud ajakeer
Ning koolilugemikkugi loo toonud:
Kuis saanud meile kindral Laidoner.*

Kirjanduses tervena jäävad ülekaalu need motiiviarendused, kus karjapoisi- ehk lapsepõlve nähakse helgelt, võib-olla siis kriitilis-

helgelt, kui täpsem olla, nii et kui nüüd Hurda enda elu ja töö juurde tagasi minna tema enda loodud laulusõnade kaudu, siis kogu tema elutöö hinnang võiks kokku võetud olla sellesama võiduka lause all: Karjapoiss on kuningas! Ju noorena oli ta püüdnud ning palju head teinud, kuid ta oli juba üle 50 aasta vana mees, kui ta hakkas raskel ajal, kus eesti rahvuslikud asjad olid ummikusse jooksnud, kus Vene kroonu hakkas riiklikku survepoliitikat Balti piirkonnas jõuliselt teostama, kus rahva meeoleolu langes madalale ja rahvuslik iseteadvus lõi kõikuma ja kolletama, hakkas tegema seda, mille eest me teda nüüd kõige enam ülistame. Ta hakkas sisendama rahvale eneseusku läbi esmalt väga väiksena näiva ühistegevuse. Ent kui tema programmi tema enese luuletuse kaudu lahti mõtestama hakata, eks olnud see ju sama intonatsiooniga sisendatud programm: ta ütles lihtsale maarahvale, kes kõik ju karjapoissid olnud, et tulge kokku, külalapsed, tahan teile imeasju ilmutada. Mis see imeasi on? Ta ütleb ja veenab, et karjapoiss on kuningas, ka sina oled kuningas — võta kätte ja hakka ennast ise kõige lihtsamal viisil inimeseks pidama, oma väärtusest lugu pidama, oma ajaloost ja oma vaimust lugu pidama — ja see oligi see imeasi, mida ta ilmutas. Ja kui vaadata, lugeda vanu ajalehti, rahvaluule kogumise aruandeid, mis Hurt seal trükkis, tänades igat kirjasaatjat ajalehes. Neid oli tal kümneid ja sadu. Igast kihelkonnast, igast maanurgast. Üks kirjaoskajam, teine vähem oskajam — hulgad olid haaratud sellest ühisest tööst. See oli nagu suur talgutöö ja seda tehti rõõmsalt, ja iga väikesegi saadetise eest õnnistas Jakob Hurt igat inimest. Nõnda selgub, milline tähendus on sellel lausel: Karjapoiss on kuningas! Kuningaks olemine on vabaduse tundega seotud olemine. Olla vaba, tunda ennast mitte ainult lapselikult vabana, vaid vaba maailmakodanikuna, inimliku inimesena, või jumalalapsena, sest tema kroon on «taevataadi toassa». See lause tähendab kuningriikluse konstitueerimist igas üksiku

hinges. Pole targemat teha enam, kui sulgeda motiivivaatlus Bernard Kangro hümnilise meeleliigutusega, luuletusega «Hiiqlased laulavad», kirjutatud paguluses 1946:

*Vaikel umbuval õhtul,
kaugel mägede taga,
kaugel mägede pääl
kas kuuled, kuis hiiqlased laulavad?*

*Õö on kustutand taeva.
Tibab tinasest pilvest
külma vihma. Lõdiseb maa.
Kuid hiiqlased teevad mägedel tuld.*

Kas sa näed?

*Pikka edeneb õö.
Juba katuseid riivab
must pilvede serv.
Ja oigab maa
tummas hääletus hirmus.
Ainult hiiqlased laulavad.*

Kas kuuled, kuis hiiqlased laulavad?

*Need on rõõmsad laulud,
need on julged ja vabad.
Tund-tunnilt valjemaks paisub hää.*

*Need on rõhutud rahvad,
need on tõusvad rahvad. . .
Laul paisub ja voogab.
Kuis ta taevani tõuseb,
kuis ta orgudes kaigub!*

*Nüüd nad astuvad alla.
Kas kuuled! Kas kuuled!
Pea kõik variseb põrmu
ja üle käib maast
nende tuli ja laul.*

*Pilved katkevad puruks,
öö taganeb kartes,
kui hiiqlased laulavad.*

*Ja ses laulus on liitund
su enese hää.*

ARNE MERILAI

MARIE UNDERI «ÕNNEVARJUTUS» — SISERUUMIST ARHITEKTUURINI. I

Kahekümnendate aastate lõpu luulesituatsiooni väärmatu juhtteos on Marie Underi «Õnnevarjutus» (1929). Luulekogus on rikkalikult varjamata ja veel varjatud väärtusi, nii et tema interpreteerimise senise tasemega ei või põrmugi rahulduda.

Kirjandusprotsessi arenguga kaasnev paratamatu lüroepiseerumine puudutas Underitki üsna varakult. Juba 1924. aastal valmib ballaadilähedane poeem «Kuutõbine», järgmisel aastal legend «Taevaminek». Nähtavaks eelmänguks «Õnnevarjutusele» on ka ballaadiks nimetatud «Sõit hommikusse» (ilmus hiljem) — fragmendina kavatsatud pikemast teosest «Elusõit». Eepilisuus süveneb paralleelkogudes «Hääl varjust» (1927) ja «Rõõm ühest ilusast päevast» (1928), ühtlasi tungib selgemini esile ka dramaatiline vastuolulisus. Viimase pinget elab luuletaja esialgu välja aga veel isikliku luule väliselt — draamaklassikate vahendades ja aktiivselt teatrielus osaledes.

Draamatõlkijana oli poetess vägagi viljakas. 1933. aastani olid tema kaudu jõudnud trükki Maurice Maeterlincki «Sinilind» (1918), «Pelléas ja Mélisande» (1919), «Ôde Béatrice» (1924) ja Hugo von Hofmannsthal «Elektra» (1924); käsikirjadena teatreile ja stuudioile aga valminud Edmond Rostand'i «Cyrano de Bergerac», Romain Rolland'i «14. juuli», Paul Claudeli «Vaheatus», H. v. Hofmannsthal «Kuningas Ödipus», Aleksandr Blok «Tundmatu», Henrik Ibseni «Peer Gynt» (trükkis 1938), M. Maeterlincki «Monna Vanna», Walter Hasencleveri «Poeg» ja «Antigone», Gerhart Hauptmanni «Valge lunastaja», Friedrich Schilleri «Orleani neitsi», «Maria Stuart» ja «Messiina pruut», Franz Grillparzeri «Sappho», «Medea» ja «Toledo juuditar», Johann Wolfgang von Goethe «Fausti» eelmäng ning Sophoklese «Antigone». Üsna ballaadikogu läteil seisab ka Arthur Rimbaud' pikema luuletuse «Purjus laev» eestindus (1922). Tublisti üle poole sellest suurtööst on dramaatilistes värssides.

Õppides tundma dramaatilisi kujutusvõtteid (keskendumist karakterile, otsest kõnet, repliivahetust, fragmentaarsust tekstis ja süžees, sündmuste vahetut avamist, marulist tempot, stseeniloomet jms), lähenes Under ühtlasi draama klassikalistele motiividele, eriti mis puudutab saatust ja absoluutse õnne

puudumist. Näiteks viib Elektra venna Orestese lugu meid otse «Rõõmu ühest ilusast päevast» Kogujalt võetud moto («Hääl päeval olgu sul hää meel ja kurjal päeval jää vaatama: Jumal on ka selle teise kõrva teinud...») ja ballaadikogu enesegi pealkirja juurde:

*Ta liialt tundis oma elust rõõmu
ja kõrgel jumalad ei salli heledat
liig-kirgast rõõmu häält, liig äge tiivalöökö
neil vastik enne õhtut, haaravad
välkkiirelt noole, naelutavad siis
nad selle noore olevuse rõõmsa
pää oma saatuse nii sünge puu külge,
mis ammu vaikuses ja kusagil
ta jaoks kasvand.¹*

Päris otseseoses esimeste valmivate ballaadidega on aga tragöödia-õhustik, mis tulvab esile Sophoklese «Antigone». Esmalt avastame «Antigone» samuti armastajapaari (Antigone — Haimon), kellest üks on kõhkleja ja kerge saak kiusajale (Kreon); põhilisteks motiivideks on läbimine surmast elu püha kohust täites, inimliku nõrkuse põhjustatud hukkumine, kättemaks kodukolde rüvetamise eest. Siingi on juhtlauseks: «Valitseb seadus, et iial / pole inimelus õnne, mis vaba on hädadest.» Ning et:

*kuri näib häana sellele,
kelle südame jumal
hukatusse juhib.²*

Lugedes tragöödiavärsse:

*Nii ka, kes purje pinguletõmmat köit
ei lödvenda, see paiskub küljeli
ja retke ümbervisat laeval lõpetab,*

aga meenutagem kasvõi «Kotermanni». Elu hävitavale kurjusele tasutakse sama moodsuga (vrd «Nahakaupleja Pontus»):

*Pea heidetakse lepituseks laibana
Sind laipadelle, Kreon, sest et tõukasid
Sa alla selle, kelle koht veel valguses,
jah, päevatütre karmilt hauda sulgesid.*

¹ H. v. Hofmannsthal. Elektra. Tallinn, 1924.

² Sophokles. Antigone. Tallinn, 1928. (Mimeograafia.)

Alandlik elu ees aga ülendub lõpuks (nagu «Tuudaimimarjadeski»):

*Ei ükski inimelu, õnnelik või õnnetu,
pea enne surma küte ega laitu pärima.
Õnn ülendab ja tujukat ta alandab.*

Võib öelda, et õnne- ja saatuse teema ballaadikogus ongi oma põhiimpulsid ammutanud eeskätt tragöödiavaimust ja sügavatest teatri-
elamustest:

*Oh, ei tea ma, mis
või kuhu pean vaatama. Kõigub ju
kõik mu kätes. Langeb mu pääle
saatuse kohutav koorem.*

Kui «Antigones» kurdetakse: «Häda! Häda! Häda! Ah!», siis vastatakse «Ebajalas»: «Maru, maru, maru! Hirmus hirn!»

Juba «Elektras» otsiti kirklikult mässavale hinge rahu viljakas teos, et hing, mis oma olemuses nagu soo sisaldab ühtviisi nii elu kui surma, leiaks ravi ja pühtsust:

*On õnnis, kes võib toimida. Sest tegu
on nagu säng, kus puhkab välja hing,
kui säng on täis balsamit, kus puhata
võib hing, mis haav on, põletik ja mäda,
ning leek.*

Nii «Tuudaimimarjadeski»: «Veres ju tundis kutsumist suurt... / Aseme ümber viis lõhnavat juurt.» Või «Valges linnus»: «Kuidas kummelid ja köömnest lõhnas õine ait, / valgepäine neid ta ligi, liigutustest vait.»

Viidatud paralleelid osutavad ühtlasi sellele, et «Õnnevarjutuses» on tegu psüühilist dramatismi simboliseerivate ballaadidega, kus tegelase ja autoriigi elamused on projitseeritud müütilistesse lugudesse. Seega süüholoogiline süvarealism romantilise tinglikkuse ja erandlikkuse rüü all. Kuivõrd on tegemist kuninglikult pomposse rõivastusega, siis on mõistetav, miks ei ole eriti suudetud tema rikkaliku kireva detailistiku taha tungida. See oleks aga vägagi vajalik, sest «Õnnevarjutus» kajastab kõige karaktersemalt toonase luule pöördumist subjektiivse luule saavatud tippudel uuesti alla, avara objektiivsuse ja rahvalikkuse poole, mille tulemusena puhkevad valla dramaatilisuse allikad. Üldinimliku sügavuse ja demokraatliku mõtte pooldest on «Õnnevarjutus» oma kindlal viisil tingimata eepohhi kandvate ideede kvintessents. Nende samade ideede, mille kohta Johannes Semper kasutas sõnu: eepilisus, realistlikkus, sünteetilisus ja konstruktiivsus.³

³ J. S e m p e r. Meie kirjanduse teed. «Looming» 1926, nr 7, lk 764–774. (Mõtterännakuid. I. Tallinn, 1969, lk 247–263.)

Lüürika hakkab ära kasutama jutustavat reaalsust kui äratõukepinda psüühilise reaalsuse kujutamiseks. See reaalsus omakorda peegeldab paisuvat ühiskondlikku kriisisituatsiooni ja destabilisatsiooni inimsuhtes koos jõuallikate otsingutega selle vaimseks ületamiseks.

Et Marie Underi enese suhe oma ballaadikogusse toetab eelöeldut, seda tõendab hästi Artur Adsoni konspektiivne retsensioon, mis sisaldab vajalikke vihjeid teose mõistmiseks, aga ka lähim kirjandusteoreetiline ümbrus ühes poetessi enese ballaaditeoreetiliste seisukohtadega. Analüüsinud aastaülevaates Henrik Visnapuu «Puuslikke» ja Jaan Kärneeri «Tormilüürat», kirjutab Adson järgmist: «Neile kahele subjektiivse ülekaaluga kogule järgnes Marie Underi objektiivne raamat «Õnnevarjutus», millega autor on avanud akna uude valdkonda, luues rahvaluule ja muinaspärimuste sugemeile toetuva ballaadide kogu, mis sisaldab ka vabaainelist ja piiblistüželist. / - - - / Õnnevarjutus — analoogia päikesevarjutusele. Viimase puhul maailm hämardub — on päev ja ei ole —, ebatavalisus, rahutus, kreatuurid vakatuvad. Ses teoses taandub realiteet, loodus ja loodu saavad isesuguse valgustuse, avanevad hinge tagamaad, ilmnevad salajõud mõjutama, häirima tõsielu, pannes inimest teravamalt tundma looduse kütkeid; kujustuvad need tegurid, mida nimetatakse imeks, vaimudeks, saatuseks — see, millega seltsib fantaasialuule. Ratsionalistlik maailmavaade suhtuks näiteks «Vahetet lapsesse» kui ebausü sõgeduse kammitaisse, kuid pruugib vaadata nende kommente, toimingute ja usundite taha, eritella nende tekkepõhjust, ja nähtubki puht hinge häda, mida tunneb armuerk ema oma imiku seletamatust haigusest, selle ja tuhande teise paha võimaluse ärarohi ärevuses ning vea parandamispüüdmisses. Koorides lahti ballaadi ta muinassümbolismist, saame ta lähedaseks igale õige ema situatsioonile. Muinaspärimused on siin oma plastilisuse ja piltlikkusega vaid abiks: suuremaks konkreitsuseerimiseks. Ja lõpuks: nende pärimustegi juured on reaalelu mullas.»⁴ Vaja on nüüsi tungida ballaadikogu sümboolika sisse, et esile tuua tema varjatud reaalne tuum, ideestik ja alltekst, nagu see tavaliselt ikka käib, kuid nagu näha, ei ole alati just kõige kergem ülesanne.

Põgusalt, kuid oluliste rõhkudega refereerib Adson samas ka ballaadide süžestikku, mida ma siin edaspidi enam ei hakka kordama: «Julmalt lõpeb Porkuni preili üürige õnn. Pontuse eksimus tasutakse rängalt. «Lapsehukkaja» hävineb teenimatult: hingeliselt (last uputades) ja ihuliselt

⁴ A. A d s o n. Mõõdunud aasta ilukirjandus. Lüürika. «Looming» 1930, nr 2, lk 194.

(ise surma rutates) — ballaad mitte enam arkailis-miljööline, vaid igiajaline —, saatuslikult lõpeb uhkete meresõitjate lootusrikas retk («Kotermann»); vahva nooruk läheb tapma tuulispaska ja surmab oma pruudi («Ebaljal»); ennem rändab järvi kõigi kaladega kui armastatu truudust peab («Rändav järvi»), ja mahajäetu hullub; kes tikub avama keelat saladust, kaotab õnne («Merilehmad»). Mees tarvitab väära sti armupanti, hõbesõrmust, ohverdades selle oma meheuhkusele — ja sureb enda laengust («Valge lind»); haige mehe päästmiseks armuleiva varustusretkelt koju tulev naine kahtleb viivu merehädas armuleiva Kristuse ihulikkuses — ja leiab kodus surnud mehe («Naissaare sünd»).» Jätkem ka meelde, et Adson ei käsitle «Tuudaimimarju» ja «Soolaulu» — võib-olla selleks, et mitte kõike välja ütelda?

Marie Underi luule oli väga tundlik ajapeegel: luuletaja isiklik ahastusmeeleolu («Hääl varjust») on teravaks ja painavaks kontrastiks rõõmule elu, looduse ja ideaalide üle («Rõõm ühest ilusast päevast»), mis oli ühtlasi ka kogu noore ühiskonna probleem. Seda enam löid ühiskondlikud suhted vankuma tuntava majanduskriisi puhkedes, mis ühtlasi koondas tähelepanu inimsuhetele ja pingetele psüühikas — sellele ideaalsele sfäärile, kus toimub materiaalse ja vaimse süntees läbi dramaatilise vastuolu. Kunsti ees seisis ülesanne tuua nähtavale kogu see keerukas konfliktsete probleemide kompleks, et jõuda selle ületamise ja vabanemiseni. Eriti avarad võimalused avanesid ühiskondlikku olemist totaalselt peegeldavale lüroepikale üldiselt ja ballaadile eriliselt. Ajalugu loob tihti soodsaid eeldusi suure kunsti tekkeks, kuid võimalused luhtuvad, kui puudub geniaalne vastuvõtt.

Uue kujundisüsteemini ei võinud Under jõuda mitte ainult suure ühiskondliku ja isikliku murelikkusega, vaid ka läbi emotsionaalse positiivsus. Tema loominguloo kõrghetki — nn ballaadiaasta — vallandus just vahetult pärast ülielamuslikku Pariisi-reisi Hiiumaal suvitades. Kõrvuti kahe eelneva kogu ilmumisega hakkavad märtsikuust 1927 ilmuma kõike eelnevat ja olevat endasse assimileerivad ballaadid. «Loomingus» (nr 3—5) avaldab ta järjest seitse esimest ühe hooga loodud lugu: «Porikuni preili», «Naha-kaupleja Pontus», «Lapsehukkaja», «Ebaljal», «Vahetat laps», «Kotermann» ja «Tuudaimimarjad». Järgmisel aastal tulevad veel «Naissaare sünd» ja «Soolaul» (neis on ka enim märgata ratsionaalne programmiline alge) ning 1929. aastal lõppviimistlusena «Merilehmad», «Valge lind» ja «Rändav järvi» ühes kogu enese ilmumisega. Viimases säilib sama järjekord, mis annab kaks tõlgendusvõimalust: kas autor oli koostamisel kompo-

sitsiooni suhtes ükskõikne, või oli algusest lõpuni tegu kavakindla loomeaktiga. Viimasele võimalusele hakkavad kohe viitama muudki tunnused: «Tuudaimimarjade» kui ainsa piibliainelise ja positiivseima sisuga ballaadi asend kulminatsioonis; «Soolaulu» paiknemine mõtestavas languses (see on ainus mitteballaad, mis tõendab, et laulul on teravik erinev funktsioon); samuti algust ja lõppu ühendav kujund — järvesõõr.

Balladi lähteile jõudis Marie Under niisil lüüririkas tagajärjel, ja seda paljus nii omamaisele traditsioonile toetudes kui ka isikliku orientatsiooni tõttu saksa kirjandusele, mis lüroepikast eelistab just seda žanri. «Under on leidnud ballaadid, siis kui hakkasid umbuma lüüriks allikad,» kirjutas Henrik Visnapuu.⁵ Liginemisel omaloomingulisele ballaadile pöördus pilk ka ballaadide tõlkimisele ja isegi ballaadi žanrimuudatuste teoreetilisele analüüsile. Kõigepealt tundis Under muidugi hästi Euroopa kirjanduse ballaadiparemi, olles võimeline varieerima sealt mistahes motiivi või võtet («Õnnevarjutuse» algmotiiv — sureva lapsega läbi vaimuderiigi kihutamine — on ju sama, mis Goethe «Metshaldjal»). Teisalt aga jõuab ta tšehhi luulet analüüsides ja Karel Jaromir Erbeni ballaade tõlkides isiklike žanriteadlike otsustusteni.⁶ Erbeni ballaadidest kirjutab ta, nähtavasti võlutuna nende populaarsuse võrreldavusest Eino Leino omadega: «Tema 1835.a. ilmunud ballaadikogu on saand üheks armastatumaks ja loetavamaks raamatuks tšehhi rahvale. Siin valitsevad tugev elementaarne meeleolu, loodusprobleemide salapärased jõud, kõikvõimsa saatuse ja kõlbeliste käskude sunnid, mis mõjutavad inimest ja tõukavad teda sageli valusais heitlustesse. Kõik, mida Erben ses kogus loob, kaldub traagikasse. Paarirealist rahvaluule süžeeleustikust kujundab ta suveräänseid luuleteoseid.»⁷ Seega suhtus Under oma uude loomingulisse ülesandesse täie vastustus-tundega, taotledes vaimset selgust žanri olemuse ja võimaluste suhtes.

Sellelt tasemelt, millega tuleb liita muidugi ka noorema luulegeneratsiooni poolt alustatud konstellaatiivne ballaadipropaganda (August Annist, Ants Oras, Mart Raud, Juhan Jaik, Julius Oengo), liigub Under edasi sootuks sügavamale ja iseseisvama käsitluse suunas. Selleni aitab teda jõuda omakorda süüvimine Rainer Maria Rilke luule filosoofilise kontseptsiooni. Et Rilke juurest läheb tee Underi

⁵ H. Visnapuu. Marie Under luuletajana. «Looming» 1928, nr 4, lk 332.

⁶ Vt: M. Under. Tšehhi lähima mineviku ja oleviku luulest. «Looming» 1928, nr 8, lk 750—760.

⁷ M. Under. Karel Jaromir Erben. «Looming» 1931, nr 10, lk 1100.

ballaadideni, oli juba kaasaegsetele hästi nähtav (kas või «Loomingu» tõlgete kaudu); kui aga Under Rilke kannul kaevub psüühilise sisekosmose ideaalrefleksioonidesse ning neid kujundliku sõnaga väljendada püüab, siis rohkem väljapoole suunatuile paistis see kätte n-ö omalaadse müstikaharrastusena, kuigi juured jäid lõpeks ikka «reaalelu mulda». Nii kirjutas Johannes Semper: «Meie kõrgema tunnetuse janulist «Pärisosa» autorit meelitas hetkeks — müstika. Ses padrikus on vaikust ja võikust. Veel ei piilu põõsa tagant kotermannid, ebajalad, merilehmad. Kaugelt viipab kätt R. M. Rilke ja juhatab mõned sammud edasi. / - - - / Müstikaga kergelt väetet mullast aga kasvavad hiljem nii lopsakalt välja rahvapärased mütoologia-kujud, eriti «Õnnevarjutuses»».⁸ Analoogiline põhjendatud viide saab edaspidigi tavaks.⁹

Sügavutiminekut Rilke poetikasse dokumenteerib hästi A. Adsoni artikkel 1927. aasta «Loomingu» avanumbris vahetult enne käsitletavat tulipunkti. Kirjutisest paistab selgesti, kuivõrd tundlikult ja aukartusega on luuletajapär sisse elanud Rilke maailmasisearuumi mõistesse. See neologism tähistab kõike enesesse assimileerivat sisekosmost inimeses, hingelist irratsionaalset maailma, vastandina välisele füüsilisele reaalsusele. See on suhete sfääri peegeldus inimeses, asjade ja olendite sisim, meeltega tajumatu tuum, hämar ruum meelelisuse taga või sees, kus võtavad kuju ning elavnevad hingeliste protsesside peegeldused — vaid sisekaemusega haaratavad sisepildid ehk intuitsioonid. Nii kõneleb sellest Rilke:

*Durch alle Wesen reicht der e i n e Raum:
Weltinnenraum. Die Vögel fliegen still
durch uns hindurch. O, der ich wachsen
will,
ich seh hinaus, und i n mir wächst der
Baum.*¹⁰

Sisemine maailmaruum on kõige seotus kõigelega, piirideta siseuniversum, millesse inimene võib aeg-ajalt sisse elada, tajumaks oma lahutamatu ühtsust loodusega. Taoline absoluutse seotuse tajumine ei ole Rilke järgi igapäevane seisund, vaid erakorraline hingelamus, milleni tema nägemuses jõuavad eelkõige armastajad. Elades sisse omavahelisse avatud suhtesse võivad nad selle avatuse kaudu «siseneda» kõigi maailma asjade vahelisse suhtestikku üldse, seda kõike loomu-

likult vaid viivuks. Rilke kirjutab sellisest kaemusest, et «neil hetkil tundus, justkui kõik asjad oleksid koondunud ja moodustanud ruumi, mis on sama rikkumatu nagu roosisisemus — ingellik ruum, kus vakatutakse.»¹¹ Adson omakorda interpreteerib seda järgmiselt: «Sõnad on ainult müürid, / nende taga ikka sinimate / mägedena virvendab nende tuum.» Sõnadega kaotavad asjad tundmused, ilmingud — neid ei saa lõplikult avastada ega selgeks teha ei pintseti, lantseti ega järsu ja kõikvõimsa nimega, vaid harilikumgi neist on Rilkele lähendatav intuitsiooni, aimuse teel, kuulatades ja imetelles, tunnetega kombates, ja sedasi saavutab ta suurema selguse, tõelisuse ning ütleb asjast rohkem kui teaduslik käsitlus või asja enesestmõistetavalt võtmine.»¹² Alles siis muutub maailm Rilkele terviklikuks ja pühaks, kui tajutakse seda nähtamatut vaimset sfääri, nagu kuugi muutub latakast keraks alles siis, kui osatakse näha tema varjatud külge. Ühinevad elu ja surm, olemine ja olematus (ideaalne), seistakse sealpool head ja kurja. Vastuolude pühast avatud allikast ammutavad armastajad oma viljakuse, fundeerides nii psüühiliselt oma füüsilise edasikestmise. Tegemist on seega ühtlasi eksistentismi-määrava ontoloogilise valdkonnaga, kust viib välja tee kas elu või surma poole. Siin ilmuvad ilu ja inetus inimeses talle kui head ja kurjad inglid, kelle käes on otsuseõigus. Psüühikakosmoses valitsevad teised seadused ja paistab teistsugune valgus kui muidu ilmas, olgugi ta vaid selle varjukaetuseks. Peeglina tähendabki ta ümberpööratud, vastupidisust: «Nõnda viibib luuletaja meel-sasti hämaruses, kus reaalne saab irrealseks ja ümberpöörduks, kus elutu muutub elavaks ja kivistub elus olend.»¹³

Taolisse hingevõrendikku sukeldub ka Under, kuid vastupidi Rilkele omandab temal see sisemine maailmaruum oma liikumise totaalsusega väga piiritletud ja täpsed mõõtmed. Ta võtab endale ringi kuju ning rahulik inglilend seal sees muutub pööriseks. Nii leiab poetess intuiitivselt ballaadi goethelikule algfenomenilikule struktuurile ka sisus kokkukõlava vaste.¹⁴

(Järgneb)

⁸ J. Semper, Kilde Marie Underi puhul. «Looming» 1933, nr 3, lk 359. (Mõtterännakuid. II. Tallinn, 1971, lk 55—60.)

⁹ Vt: A. O. R. A. Marie Under. Lühimonograafia. Lund, 1963, lk 39—41.

¹⁰ R. M. Rilke. Gedichte. Moskau, 1981, lk 357.

¹¹ Tsit: L. L a n g e n f e l d. Rainer M. Rilke. In: Deutsche Literatur im zwanzigsten Jahrhundert. 2. Aufl. Heidelberg, 1956, lk 231—251.

¹² A. A d s o n, Rainer Maria Rilke. «Looming» 1927, nr 1, lk 82.

¹³ Sealsamas, lk 82.

¹⁴ Vt sellest: A. M e r i l a i. Ballaaditeooria küsimusi. Ballaadilüüsi. «Keel ja Kirjandus» 1986, nr 12, lk 705—717.

ARVO VALTON

JUUTIDEST

Käesolev kirjutis on välja kasvanud paljudest praegu laialt ringi liikuvatest käsitlustest, millest valdav osa on trükkis ilmumata — mistõttu neile pole võimalik viidata —, samuti arutlustest seltskondades, kus teravalt ja tihti liialdatult on vaatluse all tänase vene nõukogude kultuuri olukord ja sellega seonduvad rahvusprobleemid. Teadaolevatest — ja seega nimetamist võimaldavatest — ringkondadest, kes esindavad siin arvustatavat mõtteviisi, olgu nimetatud näiteks «Pamjati» äärmuslik tiib. Seejuures arvan, et pole vähimatki põhjust rünnata (või eriti takistada tema seisukohtade avaldamist) «Pamjati» kui vene patriootlikku liikumist tervikuna, küll aga püüda selgeks vaielda mõned seisukohad, sest oma liialdatuses näivad nad kokkuvõttes kahju tegevat kogu liikumisele, mis koondab paljusid, kes on siiralt ja õigusega mures vene kultuuri oleviku ja tuleviku pärast. Et vaadeldav probleem on rahvusküsimuste kompleksis praegu Vene impeeriumis üks kesksemad, peaksime ka meie sellega kursis olema.

Juba pikemat aega käib Venemaal — kontsentreerituna eriti Moskvasse — isemoodi ideoloogiline sõda, millel on erinevaid aspekte ja nüansse, ent näib, et tegemist on ühe ja sama sõjaga. Selle iseärasuseks on avaliku asja salastamine ning mitmesuguste eufemismide kasutamine; harva, viimasel ajal süiski sagedamini, rikutakse tabusid ning laskutakse halva toonini, nimetades asju õigete nimedega. Kui päris õiget nime üldse saab olla. Ilmselt on tegemist piinliku protsessiga, kus isegi lahmiv avalikustamine ei too alati päevavalgele kirgede tagamaid.

Teatud lähenduses, arvestades esitatavaid üksikväiteid, võiks öelda, et sõda toimub traditsiooni kaitsjate ning uuenduste taotlejate vahel. Kusjuures areen on laiem, kui esmapilgul paistab; probleemiks pole üksnes ummikusse jooksnud majandus, vilets elujärg või mahajäämus tehnoloogiaratsul kihutatavast maailmast. Seetõttu ei paku nimetatud vastandus sugugi nii üheseid hinnanguid, et kõrvaltvaataja võiks kohe määrata, kes on must, kes valge. Tuleneb euroopalikust hilistavast ning marksistlikest loosungitest progressi ja kõrgemate formatsioonide kohta, et oleme harjunud uuendajaid *a priori* heaks pidama. Tegelikult seisavad kõik maailma kultuurid oma traditsioonide — isegi kui need ei taga muretut elu või ohutut korda —

säilitamise eest ning see on üks õilsuse kriiteeriume.

Ennekõike on vaadeldavas sõjas tegemist vene probleemiga. Isegi traditsioone hoidev Kesk-Aasia ei suhtu uuenemisprotsessidesse nii valuliselt, et see tekitaks ideoloogilise laussõja, kuigi üksikuid lahinguid peetakse muidugi kõikjal. Eestis elavad rahulikult kõrvuti afro-ameerika kaugeetest rütmidest väljajahelisenud ansamblid ja rahvamuusikat taaselustavad pandid ning näib koguni, et nad ajavad ühte ja sama eesti kultuuri edendamise asja. Venemaal aga nähakse tihti läänelike rütmide ülevõtmises omakultuuri lagastamist ühelt poolt või kiviviskamist sumbunud tiiki teisalt.

Mõistagi ei piirdu heitluse objekt levimuusika rütmide või kunstidega üldse, kuid ta tuleb seal sagedamini ilmsiks. Traditsioonide kaitsjad leiavad õigusega, et vene kultuur elab üle agooniat, ning sellisena on see ennekõike nõukogude probleem. Niinimetatud paljurahvuslik nõukogude kultuur on oma internatsionalistlike ja maailmarevolutsiooniliste loosungite all kõige rängemini ära lõhkunud vene kultuuri, leiavad traditsioonide kaitsjad, ning on lausa viimane aeg veel midagi päästa. Mõistagi teeb neile vähem muret asjaolu, et sama protsessi käigus on lõplikult hävitatud mitmete väikesearvuliste rahvaste traditsioonilised kultuurid. Ehkki nad seda tunnustavad, näivad nad väitvat, et igaüks lahendagu oma probleeme ise, uppuga päästmine on uppuga enese asi. Ja nad pole põrmugi nõus arvamusega, et tegemist on venestamisega. Ei, tegemist on sovjetiseerimisega. Alles siis, kui jutt läheb püha tsaariaja venestamispoliitikale, mille agaraks osanikuks oli õigeusk, pole neil palju asjalikku vastata.

Kui on sõda, peavad olema sõdivad pooled. Kui miski on lõhutud, peab leiduma lõhkuja. Sõdivaid pooli nimetatakse — kui üldse nimetatakse — erinevalt. Üks nimetusepaaridest on russofiilid ja zapadnikud. Traditsioon ulatub Peetri aegadesse. Äärmuslikem ja vihaseim jaotus on venelased ja juudid. Seejuures arvatakse juutide hulka ka venelasi, lätlasi, grusiinlasi ja kõiki teisi, kes on edendanud sovjetiseerimist vene ja omaenda rahvuskultuuri kahjuks. Praeguste võitlussõnadeks on sionism ja vabamüürlus. Juudid olevad teinud revolutsiooni, lõh-

kunud kirikud ning parasiteerivat enese loodud segases ühiskonnas, hõivates kõige tulusamad positsioonid mitte enam äris, kuivõrd see ala on atrofeerunud, vaid teaduses, kunstis ja iseäranis ajakirjanduses. Loomulikult on nad hõivanud võtmepositsioonid ka politseiriigi võimuaparaadis, enne-kõike poliitilises politseiteenistuses. Selle tõestuseks on koostatud nimekirju, kõrvalseisjal on raske ära arvata, kes seisab selle või teise venepärase nime taga.

Tõsi, juudid — või need, keda peetakse juutideks sõltumata sellest, kas nad end ise selleks peavad või mitte — on rahvusea erandlikud just seetõttu, et neil palju-palju sajandeid on puudunud oma territoorium. Mõneski mõttes on seesuguse rahva pikaajaline püsimine ime, mille tagant heiaistub «Jehoova valitud rahva» eriseisund. See on neile kaela toonud tohutuid katastroofo (Hispaanias, Venemaal, Saksamaal jne), aga sünnitanud ka sionistliku ideoloogia. Ainukordse loodusliku keskkonna puudumine on jätnud nad ilma traditsioonilisest rahvuslikust majandusest (seda on eri paigus looduslähedasemates juudi kolooniates), on paljudest teinud isemoodi urbanistlikud rändajad (keskajal kehtis paljudes kohtades keeld juutidel tegelda nii-öelda kristlaste pärisaladega nagu põllumajandus). Oma püha territooriumi puudumine või sunnitud eemalolek sellest (ehk ka selle teatud kunstlikkus?) on täiesti seaduspäraselt loonud teistsuguse pühaduste süsteemi traditsioonilisel territooriumil elavate rahvastega võrreldes. Arvan näiteks artikli alguses viidatud käsitlustes rõhutatud väidet, et NKVDs või Gulagis tegutses suhteliselt rohkesti juute (olid nad oma rahva õiged pojad või heidid, jäägu juutide eneste otsustada), tulenevaks mitte nende kurikavalusest või kavatsatud genotsiidi läbiviimise püüdlustest, vaid tolles «ühiste jõududega» loodud saatanlikus süsteemis ohutumate (?) paikade hõivamisest. Tõsi on see, et kohe pärast 1917ndat algas vene aristokraatia ning haritlaskonna halastamatu hävitamine ning kolmekümnendatel aastatel hävitati teiste hulgas ka suur osa kahekümnendate aastate hävitajatest, aga kas annab see alust väita, et praegused stalinismiohvrite memoriaali püstitajad nutavad taga üksnes noid hävitajaid ega tuletat meelde kõiki teisi, kes hukkusid samal ajal või varem? Igatahes ei saa «Memoriaali» pidada «juutide järjekordseks vandenõuks». Nagu tundub lausa metsik olevat Stalini kiitmine selle eest, et ta lõpuks asus taltsutama juute ning kaitsma vene rahvast sionistide vägivalla eest.

Teatud osa pamjatlaste ja teiste süüdistused ei hõlma nende sõnul mõistagi kõiki juute («on ka häid», ehk nagu väidab üks

juutide eneste liialdustest: juudist antisemiit vihkab mõnd üksikut rahvuskaslast ja armastab kõiki ülejäänuid, muulaste juudisõbralik aga armastab üksikuid ning võõrastab kõiki ülejäänuid), kuid vene hädade põhjustajaks peavad nad siiski juutlust kui niisugust. Nimetatagu seda siis kosmopolitismiks või kuidas tahes.

See osutab vene rahvuslikule kriisile. Kui sul on midagi halvasti, tuleb kiiresti leida vaenlane, kes on kõiges süüdi. Nii toimis ka Hitler (kelle sünnipäeva Venemaal viimasel ajal paljud veidrad grupid pühalikult tähistavad).

Venelaste soovi oma traditsioonilist kultuuri säilitada saab suhtuda ainuüksi sümpaatiaga, ent hoopiski pole sümpaatne süüdlaste otsimine väljastpoolt. Eriti nende puhul, kes on kõik aeg olnud impeeriumi keskmes. Ka meie või teiste väiksemategi rahvaste etteheited oma tänase olukorra pärast ainuüksi venelastele pole suurel määral õiglased. Süütegurite määramist oleks aus alati alustada iseendast.

Muidu tundub, et just venelased on eriti aldis — tihti ülemäärasi — süüdistama ennast, elama üle hinge kriise ning suhtuma oma rahvuslikesse omadustesse ebakonstruktiivse kriitikaga, ent samas uljalt hüüdma: hoolimata sellest et oleme niisugused ja naasugused, oleme ikkagi vägevaimad maailmas. Pole võimatu, et teatud rahvuslik alaväärsustunne ongi üheks põhjustest, mis piitsutab end teostama teiste rahvaste arvel, see tähendab — aina püüdlema vallutuste poole. Ekstensiivsus tundub põliselt olevat eelistatav intensiivsusel. Seda tavatumad näivad mustasajalikud pursked, mil hakatakse süüdistama oma hädades teisi. Kui oled kukkunud, ära vahi ringi ja otsi tõukajat, vaid tõuse kõigepealt püsti, õpetab üks vana tarkus.

Et nõukogulik elukorraldus on kõik need aastad baseerunud välis- ja sisevaenlastest ümbritsetuse skisofreenilisel ideel, on üks kindlamaid totalitarismi tunnuseid ning töötab tänagi edasi. Terveid rahvaid (Kaukaasia islamiusulisi jt) on varemgi reetjaks kuulutatud ja nendega on suurriikliku jõhkruusega ümber käidud, oli see siis jõu või nõrkuse demonstratsioon (stalinismis sisaldus kindlasti ka nõrkus). Nüüdne juudivastane kampaania näib üsna üheselt kõnelevat nõrkusest.

Venemaal eristatakse irooniliselt või pigem eneseirooniliselt kolme juutide kategooriat: žid (lihtsaim kontingent, vanasti käsitõuline ja väikearimees, venelaste suus selgelt sõimusõna), jevrei (valdavalt rahvus- tunnustega ja oma rahvast tunnustav haritlane, sõnana suhteliselt neutraalne) ja «vene intelligent» (enim integreerunud nõukoguliku süsteemi, suuresti selle süsteemi looja

ning käigushoidja, mõiste on irooniline). Just viimane kategooria on kahelt sõdivalt poolelt erinevalt, mõneti lausa vastupidisena nähtud.

Minule on kõige sümpaatsem *jevrei*, kui-võrd ta on rahvuslane, kes ajab juudi asja, hindab Iisraeli kui kodumaad ning on valmis sellele ohvreid tooma. «Vene intelligendi» puhul on tihti raske ära arvata, mis asja ta ajab.

Eksisteerib müüt, et juut pole looja, vaid rohkem interpret. Tegelikkus seda mõistagi ei toeta. Arvan, et suuri andeid on Jumal läbi rahvuste ja kihtide ühtlaselt jaotanud, kuid nendel on erinevad teostumistingimused. Elanud sageli läbi tagaküüsi, ent samas hõivates ühiskonnas suhtelisel soodsamaid positsioone, on põlvkondade jooksul välja töötatud kasvatuse süsteem, kus juudi perekonna laps pürib võimalikult kõrgele (sama esineb viimase aja kasvatussüsteemis jaapanlastel jt). Teda toetab klann (kuigi ka juutidel — nagu teistegi rahvaste juures — on omavaheline küllalt äge konkurents kohtade pärast). Seega kasutab juudi noor keskel läbi suuremal määral kui paljude teiste rahvaste noored ära oma aju võimalusi ja tahteomadusi (kehtis ju Jumalaga leping: Tema on inimesele palju andnud ja inimene peab end arendama, muidu rikub ta lepingut). Önnis laiskus, eriti vaimulaiskus, pole õiges juudi perekonnas au sees. Vanema generatsiooni hulgas võib küllalt kohata tühja olesklemist — seejuures on teatud positsioon saavutatud ning vahest olemas ka tarkus tunnetada oma lage. Et keskmine juut pääseb tänu väärtusorientatsioonile ja kasvatuslikele hoiakutele kõrgemale kui keskmine venelane näiteks teadustes jm (välja arvatud mõned alad nagu sõjavägi, mis tulgu juutidele kindlasti kiitusseks), siis paistavad ka nende keskpärased ja lollid (neidki on Jumal jaotanud ühtlaselt läbi rahvaste, ainult ühed häbenevad neid, teised vaatavad heldinult, kolmandad koguni ülistavad jne) rohkem silma. Küllap see ongi loonud arvamuse, et ega need juudid nii targad olegi, kui nendest räägitakse.

Venemaa ja Ida-Euroopa on olnud viimastel sajanditel nähtavasti juutide meelispaiku (või on neid sinna tõrjutud?). Venemaa, võimalik, ka sellepärast, et ta on ikka olnud imperialistlik (väidetavasti on juudid ajaloo otsinud tagaküüsi eest kaitset tugevalt keskvoimult), samas piisavalt irratsionaalne ning kolmandaks kindlasti ka venelaste pehme loomuse ja madala enesehinnangu pärast, mis neisse on istutanud hoiaku, et kuskil on keegi targem, kes tuleb ja aitab õigesti elada (Jumal loomulikult, aga varasemas ajalooos ka kreeklane või hilisemas sakslane, veel hiljem aga tava, et kõrge vene

ametniku kõrval seisku tark juut, nn *umnõi jevrei pri gubernatore*).

Juutide poolelt vaadatuna on ilmselge, et nad on tõesti palju andnud vene kultuurile ning ära teeninud nimetuse «vene intelligent». Mis muidugi ei tähenda, et vene oma rahvusest haritlaskond oleks nõrgem või kuidagi vastanduks neile. Pikka aega on ühiselt loodud kultuuri, on see siis milline tahes, ning praegune vastandumine ja kaheksjagamine on ilmselt sündinud tolle ühise kultuuri kriisist.

Kui vaadata Moskvas elunevat juudi — vene intelligenti, on kõrvalseisjal raske vahet teha, kes on kes. Vahel jääb mulje, et sealne juut polegi päriselt rahvuse, vaid teatud elulaadi esindaja, teatud hoiakute väljendaja. Traditsionalistide ja progressivistide heitlus, nagu öeldud, on tunduvalt laiem kui vene — juudi probleem. Kultuuri aspekti silmas pidades on traditsioonide kaitsmine õigustatud. Kui samasse ritta satub aga ka tänase vähe-meeldiva (rumalatele ja laiskadele väga mõnusa) majandamisviisi säilitamine või koguni kõva käe režiimi ülistamine, siis teeb see traditsiooni kaitsjate mainele palju kahju.

Kuulsad sionistlikud protokollid (on need võltsingud või mitte, selle üle vaielgu eksperdid) kutsuvad juute üles teiste rahvaste keskele segadust külvama. Venemaal on juute olnud nii revolutsionääride kui ka teisitimõtlevate esiridades. Arvan, et see tuleneb vähem kurikavalatest maailmavalitsemise plaanidest kui sellest, et üks lõunamaise veregga rahvas on pidanud palju sajandeid elama kargel põhjamaal ning tema temperament ja aktiivsus otsib väljaelamist. Igatahes ei räägi see igavast ratsionaalsusest või kainest kasu tagaajamisest.

Rahvaid võib mitmel viisil klassifitseerida. Üheks võimaluseks on see, millele näib rahvustervik olevat enim orienteeritud. Nagu mis tahes klassifikatsioon on see tinglik, kuivõrd kõigil rahvastel on kõik küljed esindatud, ja siiski võib teatud suvalisuse astmega öelda, et mõni külgedest paistab rohkem silma.

Nii võiks juutide kohta — vähemalt seniste ettekujutuste põhjal — öelda, et nad on enim orienteeritud materiaalsusele ja ärile (mis pole vastuolus mitme tuhande aastase vaimse kultuuriga ja usuga).

Samasse ritta sobivad näiteks kreeklased (endisaegsed?), armeenlased, hiinlased. Nende kolooniaid leidub paljudes kohtades, nende ärimehed tegelevad oma regioonis laialdaselt, tihti hõivavad nad mõnes naaberriigis võtmeasukohtad ning satuvad raskete löökide alla (türklaste korraldatud tapatalgud armeenlaste vastu jms). Need rahvad on reeglina väga töökad, nad hinda-

vad kõrgelt haridust. Nemat on olnud valdavalt ka materialistliku filosoofia loojad.

On rahvaid, kes on suures osas orienteeritud sõjadusele. Näiteks mongolid ja paljud türgi keelkonna rahvastest. Liikuvuse ja valutuspuudluste tagamaaks on traditsiooniline nomaadlus. Aktiivsusepursete vaheaegadel võivad need rahvad olla üsnagi apaatsed oma majanduselu korraldamisel, otseku viibksid varju. Maailmavaateliseks tagapõhjaks on neil aktiivsuse ja traditsioonide hoidmise iseäralik harmooniline sulam.

Soomeugrilaste ja paljude väikerahvaste kohta võiks öelda, et nad on orienteeritud loodusele. Neile on oluline kooskõla loodusega, mis väljendub läbikäimises vaimudega ning tasase, mitte hirmuäratava Jumalaga. Oma loomult peaksid need rahvad olema pigem laisad, kuna aktiivsus rikub nii või teisiti looduslikku kooskõla. Nende filosoofia on valdavalt idealistlik, müstika sugemetega, ent nad ei suru seda maailmale peale.

Sedalaadi orientatsiooni näiteid võiks teisi tuua — ja nagu ikka, mingeid «puhtaid» liike pole. Liigendada saaks ka muudelt aluselt. Näiteks selle järgi, kuidas rahvas suhtub traditsioonidesse, progressi jne. Mõistagi on enamikku rahvaid võimatu lahtritesse paigutada (ega ole tarviski). Olgu nimetatud kas või nii traditsioone hoidvad ja end ajaloos lausa isolatsiooni surunud jaapanlased, kes täna on ägedad uuendajad (tehnoloogias) ning maailmavallutajad oma toodanguga. Ei taha öelda, et nad on äkki muutunud omaenda vastandiks. Kõik elab korraga kõrgis.

Uldiselt tuntud on juudi müstika. Kui juutluse ideoloogiks oluks puhas pragmatism, siis poleks nad ajaloos nii palju peksa saanud. Vahel näib, nagu nõutaksid nad enesele lausa monopoli kannatustele (ka neile paljuski sarnased armeenlased rõhutavad oma tõesti vapustavaid kataklüsmi ajaloos, samas on Musta mere kaldal täis nende sakraalmälestusmärke ja neil on häid positsioone maailma paljudes paikades). Juudid on võimelised õppima kogu maailmalt (siinkohal olgu öeldud, et eestlastele kuluks väga paljut õppida juutidelt, kas või näiteks laste kasvatamist, teoreetilist mõtlemist, õppimisvalmidust, oma asja reklaamimist, kokkuvõidu, esindusoskust jne) ja nende fantastika on tähelepanuväärne. Kui mõni nendest

ongi vahepeal haudunud vaimse või rahandusliku maailmavallutuse plaane, siis tuleb see küllap omamoodi enesekaitsest ja kindlasti rahva senisest saatusest: hajutatusest, tagakiusudest, säilimispuudest. Ekstreemsuste eest pole ükski rahvas vastutav. Igal rahval on omad seiklejad ning heidikud.

Hispaania, kus Vana-Rooma järel toimus üks varasemaid suurtagakiuse ja väljasaatmisi, on juutidele tänapäeval nii ligi tõmbav. Hispaania praeguse kultuuri olulisi komponente on tollane juudi kultuur. Toogi nostalgia kõneleb pigem pragmatismi vastu. Samuti harras suhe valju meelega sünagoogi või oma tõu tunnetamise magus vajadus. Või patriootlik tõmme hiljaaegu loodud riigi poole, mille sõjale on ohtlik, nii et alahoidlikumad töötatud maale ei jõua, muud sama kahtlased kohad globusel tõmbavad neid Viinist mujale. Mugavam on toetada New Yorgi juveelide linnaosast rahadega kui oma ainsa elunatukesega. Arstid ütlevad, et juudid on tülikad patsiendid, sest nad kardavad liialdatult surma. Vahest tuleneb seegi materialismist (või traditsioonilise usu kaotamisest?). Aga kes ei karda.

Rääkides ülepea juutidest — või mis tahes teisest, mitte omarahvast —, teades, et ettekujutused on paratamatult piiratud, väited näivad asjaosalistele liialdusena või lausa valena, tean, et riskin esile kutsuda mõnegi inimese pahameele. Meie praegustes võitlustes on juute nii eestlaste pooldajate kui ka vastaste hulgas, rahvarindes ja interindes, mingile osale on kelle tahes vaated vastuvõetamatud. Iga rahvas on tundlik selle suhtes, mida temast räägitakse. Ent juute ise loomustab küllalt arenenud huumorimeel. Enese suhtes võivad nad olla üsnagi ironilised. See osutab nende sisemisele jõule. Ka on nad harjunud, et nendest ikka räägitakse.

Kui eestlased tahavad olla rahvuslased, peaksid nad toetama kõikide teiste rahvuslike püüdlusi. Venelaste ja juutide omi sealhulgas. Eriti, kui need on konstruktiivsed, orienteeritud omakultuuri säilitamisele ja edasiarendamisele. Peab olema igasuguse füüsilise või vaimse vägivalda vastu, mis puudutab mis tahes teist rahvast. Kui aga kellegi taotlused on segased või kahe rahva suhe muutub omavaheliseks põhjendamatuks kakkuseks, siis on pigem mõistlik säilitada erapooletust.

MART SOIDRO

ÜHE AGOONIA LÖPP ...

FOSFORIIDIKEVADEST ÜLIKOOLIS. KAKS AASTAT HILJEM

Mitte miski ei ennustanud, et 1987. aasta kevad tuleb ülikoolis varasematega võrreldes kuidagi teisti. Embrüonaalses järgus vaevlev uutmine oli veel liialt väeti, et murda aastakümneid valitsenud minnalaskimismeeloole. Üliõpilased käisid endistviisi jõudumööda loengutel ning esitasid kevaditi üliõpilasteaduse pähe põlveotsas valmis kirjutatud kursusetöid. Suurt kära tekitanud üliõpilaste omavalitsus osutus nurisünnitiseks, mille kõige ilmekamaks näiteks oli üliõpilasproudekaan — loengute küllastatavust ja rühmapäevikuid kontrolliv inspektor. Parteisekretäri kontrolli all ilmuvas ülikooli lehes vaeti sotsialistliku võistluse plusse ja miinuseid. Piiratud kontingent õppureid sai rahulduse ÜP ja RSP raames korraldatud «tantsukadest» ja Emajões paadiga sulistamisest, enamik kehitas selliste veidrate ettevõtmiste peale üksnes õlgu. Möödas oli küll sosistamise aeg, aga aatemeeste ettevõtmised toimusid endistviisi kitsamas ringis. Nii oldi harjunud, kuigi iga uudishimuliku KGBsse kuulumise kahtlustustest hakati pikapeale üle saama. Tõsi, aegajalt tõstatati (kuskil?) ka mingeid probleeme, need aga ei erinenud oma tühisuselt ühiselamu olmemuredest või stipendiumi nutulaulust. Veidigi valitsevast ideoloogiast läbiimbumata etteaste kvalifitseeriti üliõpilasele ebaväärivaks käitumiseks, mis vääris tavaliselt käskkirja või komsomolinoomitust. Sõjalises käidi põetud peaga ja iga nädal. Akadeemilisusest olid alles vaid akadeemilise veerandi järgi algavad loengud.

Selles umbes situatsioonis hakkasid 1987. aasta varakevad elu ajalehtedes ilmuma mõistulood Nauru ja Maroko fosforiidimaardlatest, kirjutised Baikali päästmisest ja Peterburi-aegsete hoonete hävitamisest. Kuid vaevalt, et sedavõrd kauged probleemid kedagi liigutaks, kui poleks olnud A. Valtoni ja L. Mere kindlat seisukohavõttu fosforiidiküsimuses 1986. aasta novembris, V. Beekmani kõnet Gorbatšovile, J. Aare ja O. Kooli ülesastumisi nii teles-raadios kui ka trükisõnas, virumaa laste muretekitavaid kirjutisi tollal veel «Punase Tähe» nime kandva ajalehe veergudel.

Ühesõnaga: rahvas suudeti äratada. Tekkis ohutunne oma maa saatuse pärast, oli

tekinud julgus vastu seista üleliiduliste ametkondade omavolile. Kummaliselt käitus taolises situatsioonis meie tollane peaminister B. Saul, kelle energia kulus varakevadepõhiliselt rahva rahustamisele. Endise sidetöötajana ei pruukinud ta orienteeruda kaevandamise tehnoloogias, ometi pidi talle juba siis selge olema maardlate evitamisega kaasnev migratsioon. Esialgu tekitas see tudengkonna hulgas paanilise allkirjade kogumise, kuigi oli kohe selge, et allkirjadega piirduda oluks pehmelt öeldes tagasihoidlik.

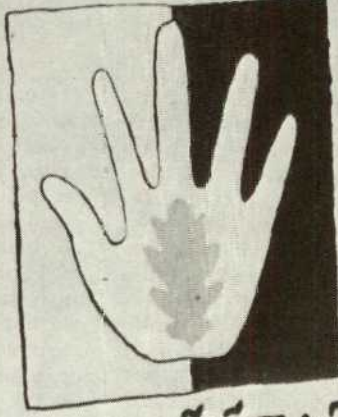
Fosforiidikoosoleku idee tuli õigusteaduskonna üliõpilastelt. Ilmtingimata pidi toimuma komsomolikoosolek, sest vastu oli vaja võtta ka mingisugune resolutsioon. Muid tudengkonna organiseerunud vorme tollane bürokraatlik võimuaparaat ei tunnistanud, pealegi muutunuks ruumide saamine teistsuguse nimetusega ürituse puhul kahtlaseks. (Olgu märgitud, et veel poolteist aastat varem polnud suurematel teaduskondadel üldse võimalik korraldada omaalgatuslikke koosolekuid, näiteks keelati 1985. aasta novembris filoloogide omaalgatuslik komsomolikoosolek põhjendusega, et ükski ülikooli auditorium ei mahutavat kõiki teaduskonna «organiseerunud noori».¹

Et üritus omaks laiemat kandepinda, pöördusid juuratudengid ka «negativistliku ja lammutavalt kriitilise hoiakuga»,² kuid üliõpilaste hulgas prestiižika ajaloo-osakonna poole. Kui jätta kõrvale kehakultuuri-teaduskond, ühinesid teaduskondade poliitilisel skaalal kaks äärmust — n-ö kainelt kaalutlejad ja emotsionaalselt mõtlejad. Kujunes välja viieliikmeline meeskond, kuhu kuulusid Heiki Sibul, Avo Grabbe ja Raul Eamets õigusteaduskonnast ning Toomas Anepaio ja Tõnis Lukas ajaloo-osakonnast. Lahtine komsomolikoosolek otsustati pidada 3. aprillil, seega 3 päeva pärast Sauli kurikuulsat pressikonverentsi.

¹ Vt M. Karlson. Ise tehtud — hästi tehtud? «Noorte Hääl» 10. 12. 1985.

² Vt P. Kenkmann. Üliõpilaste aktiivsus ja parteitöö. Ettekanne ülikooli parteiaktiivi nõupidamisel ülikooli aulas 6. mail 1987. «TRÜ» 22. 05. 1987.

VIRUMAA
 P_2O_5

FOSFOR---

9 x MÕÕTA?T

VIRUM
FOS

9 x

Võimud olid 1. maiks ettevalmistusi
 ud — erivarustusega masin Tartu
 tõrjedepoos

Korraldajad otsustasid fosforiidiprobleemi siduda eelkõige looduskaitsega, kuigi kohe oli selge, et mööda ei pääse ka migratsiooniküsimusest. Eelnevalt oli seda toonitanud parteisekretär Paul Kenkmann, kes Tõnis Lukase mäletamist mööda päev enne koosolekut korraldava toimkonna enda juurde kutsus. Lisaks organisatsioonilistele küsimustele (äkki tuleb linnast kohutav rahvamm, punkarid-kalkarid, kuidas neid eemale hoida?) arutati ka sisulisi küsimusi, sest otsuseprojekt oli korraldajatel selleks ajaks valmis. Tundus, et kõik laabub kenasti.

3. APRILLI ennelõuna möödus organiseerijail viimaste ettevalmistustööde tähe all. Juuratudengid tegelesid projekti viimistlemisega, ajaloolased püüdsid hankida salvestatud loodushääli, mida sõnavõtude vahele hea mängida oleks. Ka paljud ülikooli töötajad olid tol päeval kaus tules: ennelõunal arutas suur nõukogu finantsküsimusi, pärast toimus ajaloolase Rein Helme kandidaaditöö kaitsmine. Kella neljaks ei olnud ülikooli aulas enam ühtegi vaba kohta. Palju oli teiste teaduskondade üliõpilasi, palju oli väljastpoolt ülikooli tulnud. Kartus punkarite ees osutus siiski asjatuks. Akadeemilise veerandi möödudes avas ajaloo II kursuse üliõpilane Toomas Anepaio koosoleku, mida tagantjärele on peetud ajalooliseks. Vaid vähesed teavad, et veel pool tundi enne koosoleku algust oli üritus tõsiselt ohus.

Tõnis Lukas: «Tund aega enne koosoleku algust saabus täiesti endast väljas Heiki Sibul ja jutustas, kuidas juuraõppejõud olid teda töödeldud. Oli toimunud telgitagune mäng ... ilmselt oli ülevalt pool tulnud korraldus meie projekti sellisel kujul mitte vastu võtta. Nende õppejõud olid projekti kõlbmatuks tunnistanud ja teinud uue projekti, mille esimeses punktis — kurat võtak, põhipunktis! — me sisuliselt nõustume B. Sauli poolt pressikonverentsil öelduga.³ Juba see punkt üksi oleks muutnud meie ürituse palaganiks! Ülesin Sibulale, et sul ei pruugi koosolekut juhatada, aga unusta nüüd see nende projekt ära. Et me midagi muutma ei hakka ja võtame aluseks meie projekti.»

Aeg on edasi läinud ning praeguseks hetkeks pole otsuses enam midagi märkimisväärselt: viia läbi loodusvarade kompleksne teaduslik uurimine; kaasata uuringusse ka TRÜ teadlased ja üliõpilased; lõpetada raiskamine mineraalväetiste tootmisel; mitte esitada Eesti fosforiidimaardlaid kinnitamiseks enne Kirde-Eesti looduskeskkonna säilimise ja sotsiaalprobleemide lahenduse

tagamist; informeerida üldsust ja arvestada antud küsimuste otsustamisel vabariigi avalikku arvamust; valmistada 1. mai rongkäiguks fosforiidi-teemalisi transparente. Ajalooliseks muutis koosoleku saalis valitsemud õhkkond, kümnend rohkem või vähem emotsionaalsed sõnavõttud, millest üksnes kaks — komsomoliliidrite A. Almanni ja A. Kasaku oma — kuidagi koosoleku õhkkonnaga ei haakunud ning seetõttu ka maha plaksutati. Esimest korda kõlas just sel päeval aulast Tiina Eieri esituses Hando Runneli «Eesti laul» («Virumaa ja Pandivere»). Kirjaniku isamaakõne levis aga tol kevadel ilmselt sadades eksemplarides. Siinkohal sellest vaid katkend:

«Kas meil on õigus armastada oma isamaad ja nimetada seda kõige lihtsamat dokumenti: mina olen see kodanik, see on minu kodumaa ja ma pean seda kaitsma ja sellest rääkima. Väga ilus on laskuda P₂O₅-e tasemele ja rääkida väga peentest asjadest. Aga on otsustavaid hetki, kus me toetume tavaõigusele. / - - / Mis tähendab Nõukogude Liit? Millised on juriidilised vahekorrad ühel vabariigil ja tema valitsusel? / - - / Kui riigijuht, kelle me oleme usaldanud oma valitsusse, nii kõrgele kohale, kõneleb pikalt fosforiidivajadusest ja ei räägi rahva isamaavajadusest, inimese vajadusest eluruumi puutumatusse järele. See on koloniaalmajanduslik mõtteviis. Tõestada, et P₂O₅-t või üldse fosforit on vaja väetiseks. Me teame seda. Miks ükski juht ei räägi, et inimesel on vaja tema kodu puutumatus. Tekib küsimus, kas vabariigi valitsus on pädev, on ta tegutsenud kontinuiteedi põhimõttel?»

Koosolekut kajastati trükisõnas mitmeti. Nädal hiljem ilmus ajalehes «TRÜ» 36-realine teadaanne — resolutsiooniprojekt ja enamiku esinejate loetelu.⁴ Päev varem oli Aare Kasemets EPA lehes refereerinud teiste käest kuuldu, muuhulgas ka seda, et ELKNÜ I sekretär maha plaksutati.⁵ «Edasi» «Tarkusehammastest» avaldatud resolutsioon ilmus punktita, milles nõuti fosforiidiloosungite kandmist mairongkäigul.⁶ Indrek Tarandi katsed avaldada enda ja Anu Järsi nime all koosoleku ülevaadet ajalehtedes «TRÜ» ja «Punane Täht» jäid tulemuseta. Samas aga levisid koosolekust mitmesugused kuulujutud. Autentse teksti säilimise huvides olid tudengid nõus koostama ka koosoleku stenogrammi, mis aga parteisekretäri poolt heakskiitu ei leidnud. Arves-

⁴ Täna täpselt. «TRÜ» 10. 04. 1987

⁵ A. Kasemets. Mõistklusi Paisjõrvest. «Põllumajanduse Akadeemia» 9. 04. 1987

⁶ «Edasi» 14. 04. 1987

tades kujunenud olukorda ning vältimaks täielikku infoblokaadi, otsustasid tudengid saata informatsiooni Läände, mis trükisõnas on avaldatud kogumikus «Baltic Area».⁷

Kõik eelnev puudutab trükisõna. Kõige kiirem ja vahest ka kõige põhjalikum informatsioon üldse jõudis kuulajateni juba ülejärmisel päeval «Soovide» «Tudengisõna» kaudu. Tollased «Tudengisõna» tegijad Jüri Luik ja allakirjutanu andsid endale aru, et 15-minutilise saates 3,5-tunnist koosolekut põhjalikult kajastada pole võimalik. Arvestades «Soovisaate» spetsiifikat langesid kohe ära tõsiteaduslikud ettekanded, samuti leidsime, et eetriaega pole mõtet raisata A. Almanni ja A. Kasaku sisutühjadele sõnavõttudele. Peatähelepanu pöörasime üliõpilaste poolt öeldule, kuigi oli ka selge, et ilma H. Runneli kõne ja T. Eieri lauluta pole üritust kajastada mõtet. Lisaks mainitule mahtusid esialgsesse varianti T. Lukase ja I. Tarandi kõned, Ü. Veldre ettepanek osaleda 1. mai demonstratsioonil fosforiidiloosungitega ning vastuvõetud otsus. Eelmainitule vastukaaluks otsustasime saateagea mahutada ka P. Kenkmanni sõnavõtu.

Tavalise 15 minuti asemel kestis «Tudengisõna» sedakorda vaid 8 minutit, järgmisel laupäeval ettenähtud kordusaade aga puudus hoopiski. Viimasel hetkel oli välja lõigatud Ü. Veldre ettepanek ja I. Tarandi kõne, samuti teade A. Almanni ja A. Kasaku äpardunud sõnavõttudest. Selles, et saade üldse eetrisse jõudis, oli suuri teeneid Eesti Raadio laste- ja noortesaadete peatoimetajal Enno Kivilool. Tema mäletamist mööda ärritas ideoloogia tollaseid kõrgfunktsionääre R. Ristlaant ja A. Kullastet eelkõige H. Runneli kõne. Siiski oli raudsete rusikameeste hoog juba raugemas ning kedagi parteiliselt ei karistatud. Saade tunnistati lihtsalt «ajakirjanduslikult nõrgaks». Tollane Tele-Raadiokomitee parteisekretär Karl Kasikov oli siiski kategoorilisem: «Mina arvan, et Eesti Raadio oma saates «Soovid, soovid, soovid...» toimis kergemeelselt, refereerides lahtist komsomolikoosolekut Tartu Ülikoolis. Sellega õhutasime natsionalistlike tundeid.»⁸ Ühtlasi tähendas see ka tollase «Tudengisõna» kuulsusrikast lõppu.

Sündmused ülikoolis läksid aga oma rada. 17. aprillil avaldas ülikooli lehes oma arvamust õigusteaduskonna komso-

molibüroo.⁹ Kirjatükk on läbinisti ebaetiline: juurteaduskond tahtnuks korraldada kainen, reaalseid olukordi arvestavat koosolekut, aga välja kukkus hoopis vastupidine — suu puhtaks rääkimine, mis ei vii sihile. Kirjutises otseselt süüdlasele näpuga ei näidata, kuid kuna väljast oli korraldajaid kaks, pole raske mõista, kelle pihta see artikkel tegelikult sihitud oli. Kahju, et tulevased õigusemehed kohe sellesuunaliste mõtetega üles ei astunud, tagantjärele targutamine tekitab lugejais paratamatult kahtluse, et kirjatükk pole valminud vabast tahtest. Seda enam, et ajaloo-osakonnal «TRÜ» lehe veergudel oma arvamust fosforiidikoosoleku kohta avaldada ei lubatud.

Pärast mainitud artikli ilmumist oli fosforiidirindel välja kujunenud uus olukord. Lõhutud oli niigi habras side ajaloolaste ja juurakate vahel, mis tähendas ühelt poolt juuratudengite fosforiidivõitluse kuulsuset lõppu, teisalt ähvardavaid pilvi ajaloo-osakonna kohal. Lähememas oli aga maidemonstratsioon.

Aprilli viimane dekaad möödus koosolekute ja nõupidamiste tähe all. Näiteks ei suuda Toomas Anepaio tagantjärele kokku lugeda kordi, mil ta fosforiidiküsimuses käis parteikomitee ja dekanaadi jutul. Esialgu puudutas see tõepoolest üksnes ajalootudengeid, fosforiidiprobleemi järjest enam sekkus žurnalistikaosakond sai kuni pühadeni tegutseda rahus. Nagu parteisekretäri kirjutisest hiljem selgus, oli nende puhul ju kõik selge: mairongkäigul kannavad nad vaid ühte fosforiiditeemalist transparenti: «Virumaa fosforiit — üheksa korda mööda, üks kord lõika.»¹⁰ Hoopis keerulisem oli olukord ajaloolastega. Juba 22. aprillil pakkusid nad parteikomitees välja koguni 14 loosungit, samas levisid ka juba kuuldused valmivatest fosforiidisärkidest.

Kollaste fosforiidisärkide idee tuli ajalootudeng Paavo Kuivalt. Kavandi tegi Ly Rebane, teksti koostas Indrek Tarand. (Tekst: «Fosforiit? Tänan, ei!» oli tegelikult laenatud sakslaste kuulsast loosungist «Atomkraft? Nein Dankel!») Tartu poodidest kadus kollane riie. Enne maipühi suudeti valmistada 120, hiljem veel kahes jaos 250 särki.

24. aprillil võttis ülikooli nõukogu fosforiidiküsimuses vastu otsuse, toleks hetkeks ehk ühe radikaalseima vabariigis. Otsuses nõuti uurimistöõ tähtaja pikendamist ja NLKP KK ja NSVL

⁷ T. Ilves. Growing Opposition and Unrest Over Massive Mining Project. «Baltic Area» SR/4, 15. 06. 1987

⁸ «Õhtuleht» 18. 04. 1987.

⁹ Meie arvame. «TRÜ» 17. 04. 1987

¹⁰ Vt P. Kenkmann. Mairongkäigu kultuurist. «TRÜ» 15. 05. 1987

Ministrite Nõukogu ühismääruse nr 874 äramuutmist. Selle määrusega oli antud NSVL Väetiste Ministeeriumile luba alustada erandkorras Kabala maardla projekteerimistöid enne varude ettenähtud korras kinnitamist. Ülikooli nõukogu otsus leidis kiire vastukaja: juba neli päeva pärast otsuse ilmumist ajalehes «TRÜ» tsiteeris seda oma artiklis Juhan Aare.¹¹

24. aprillil Tallinnas toimunud ENSV noortefoorumil oli aga tähtsamatki arutada — Üliõpilasliit, sõjalise õpetus kõrgkoolides, komsomoli homne päev. Üksnes Kalev Vilgats klaaris mõningaid vääritimõistmisi ja valeinformatsiooni seoses aulakoosolekuga.

Tartus jätkusid ajaloo teaduskonnas täie hooga «aruande- ja valimiskoosolekud» — üliõpilased andsid aru oma fosforiidialasest tegevusest, õppejõud valisid mairongkäiguks üliõpilaste poolt pakutud loosungitest välja sobivamad. Viimast korda istus teaduskonna parteibüroo koos kolm päeva enne mairongkäiku. Arved Luts, Jaan Huik ja Linda Eringson soovitasid tudengeil piirduda vaid viie loosungiga: «Üksnes fosforiidist saia ei saa», «Muudame Pandivere hüdroloogiliseks kaitsealaks», «Maa saab haiget, kui teda haavata», «Kokkuhoid päästab Virumaa viljaväljad» ning «Kaitstes loodust kaitseme iseend». Välja jäid: «Jaan Ehlevsti isatalu asub Kabalas», «Keerame Mustajõe teistpidi voolama», «Puhake rahus, Kabala käsijalgseid!», «Rohkem O-d ja vähem P-d» jt.

29. aprillil koguneti parteikomiteesse viimast korda «nõu pidama». Kohal olid P. Kenkmann, A. Liim, O.-M. Klaasen, V. Tamur ning üliõpilased R. Alatalu ja T. Anepaio. Riin Alatalu poolt tehtud ülestähenduste põhjal võib väita, et loosungitest rohkem vaevas juhtkonda seekord kollaste särkide olemasolu (kuigi need jõudsid Tartusse alles järgmisel päeval). P. Kenkmann teatas, et ülikooli juhtkond ei soovi, et üliõpilased tuleksid demonstratsioonile ebaüliõpilaslikus välimuses. Kaudselt andis parteikomitee sekretär ka mõista, et korraldusest üleastumine toob pahandusi eelkõige särgikampaania «ninamehele» Indrek Tarrandile. Pärast nii mõjukat hoiatust otsustati demonstratsioonile tulla ilma kollaste särkideta.

Ülikooli fosforiidirindel oli olukord jällegi muutunud. Pärast juuratudengite patukahetsust oli ülikooli juhtkond kogu tähelepanu suunanud ajaloo-osakonnale. Samas aga

jäeti kahe silma vahele filoloogiateaduskond, kes võimalust kasutamata ei jätnud. Ülo Veldre: «Paul Kenkmanniga leppisime kokku ühes tekstis («Virumaa fosforiit — üheksa korda mõõda, üks kord lõika»), aga kui palju me seda teeme, sellest juttu ei olnud. Otsustasime teha 30 transparenti, hiljem tekkis kellelgi idee teha sama palju ka nn sandwiche. Materjaliga oli niimoodi, et läksin ülikooli töökotta ja küsisin: «Kas teil vineeri on? Tahaksime loosungeid teha!» Sealne töömees vaatas mind väga pika pilguga... umbes nii, et kas seda rämpsü veel vähe on. Kui aga kuulis, et teeme fosforiidiloosungeid, oli kohe nõus andma. Kui esimesed loosungid tegime ettenähtud teksti järgi, siis viimased andsime välja juba veidi «lühendatult»: «Virumaa fosforiit — üheksa korda mõõda.»

Erinevalt transparentidest olid sandwichide tekstid, mida ükski korraldus otseselt ei puudutanud, väga varieeruvad. Abimaterjalina kasutasid filoloogid ajaloolaste keelatud loosungeid ning vanasõnaraamatut. Muuhulgas otsustati valmistada üks täiesti absurdne loosung, mis potentsiaalsete karistajate tähelepanu peaküsimuselt kõrvale juhiks. Seal ka see «Kuu on poissmeeste päike», mis põhjustaski hiljem kõige suuremat segadust.

Eelpool oli juttu üksnes ajaloo- ja filoloogiateaduskonna ettevalmistustöödest. Ülekohtune oleks jätta märkimata, et mairongkäigul kandsid fosforiidiloosungeid ka bio-geo ja matemaatika teaduskonna üliõpilased.

MAIRONGKÄIGU reageeringud olid mitmesugused. Demonstratsiooni ajal teed palistanud ja tudengeid aplausiga üle külvanud rahvahulk sai positiivse elamuse. Kahjuks ei märganud seda telemehed, sest ülikooli kolonn ei vilksatanud mitte üheski teleülekanandes. Vaikis ka raadio, vaikisid vabariiklikud lehed. 5. mai «Edasi» andis siiski teada, et maidemonstratsioonil oli «üliõpilaste akadeemiline unisus asendunud demonstratsiooniõhinaga.»¹² Päev hiljem toimus ülikooli parteiaktiivi nõupidamine. Otsiti võimalusi üliõpilaste poliitilise kultuuri tõstmiseks ja poliitiliste massiürituste kasvatusliku osa suurendamiseks. Paljud sõnavõtjad puudutasid konkreetselt ka maidemonstratsiooni. Õigusteaduskonna dekaani E. Rahumaa arvates polnud ülikooli kolonn ülikooli vääriline, A. Saunanen leidis, et maidemonstratsioon on poliitiline üritus ning sellest peaks igalüks ka endale aru andma. A. Aben võrdles Tallinna ja Tartu maidemonstratsioone: tema arvates olid Tal-

¹¹ Vt «TRÜ» 8. 05. 1987 ja «Noorte Hääle» 12. 05. 1987

¹² K. Müller. Üks maipäev. «Edasi» 5. 05. 1987

linna kõrgkoolid väljas korrektselt, kuna kanti vaid mõnd keskkonnakaitsest loosungit. Samuti nägi ta looduskaitse eest tõemeeli võitlejate seljataga mingeid musti jõude.¹³ Ajalehe veergudel peatub mairongkäigu kultuuril ka parteikomitee sekretär P. Kenkmann. Tema arvates tegid «loosungiaktivistid» üsna läbikaalutud käigu: «meie panime — mis sest, et eelneva kokkuleppeta ja pettusega pooleks — oma teo toime, nüüd näidaku juhtkond, kuidas reageerida sõandab. Et seejuures ka enese eksponeerimisest rahuldust saadi, on selge.» Mairongkäigu kokkuvõtteks nendib parteisekretär, et «lapsikuid või provokatsioonilisi väljaastumisi peame suutma tõkestada enne, kui nad saavad plekiks ülikooli pidurüül.»¹⁴

Kuid võta näpust! Vaid päev pärast mainitud artikli ilmumist otsustasid kollastes

¹³ Veel parteiaktiivi nõupidamiselt. «TRÜ» 29. 05. 1987

¹⁴ P. Kenkmann. Mairongkäigu kultuurist. «TRÜ» 15. 05. 1987

HANNES WALTER

EESTI VABADUSSÕDA 1918—1920. III

Pealetung Põhja-Lätis.

16. mail sai käsu pealetungile minekuks 3. diviis, mis paiknes Eesti-Läti piiriribas. Järgneva nädala kestel löid diviisi väeosad rea kohalikke lahinguid, kus haarasid algatuse enese kätte ning parandasid oma lähtepositsioone. 23. mail andis diviisiüleml kindral E. Põdder käsu üldpealetungi alustamiseks. Tolleks hetkeks oli 3. diviisi rindel kujunenud Vabadussõjale ebatüüpiline olukord, kus Eesti väed olid vastasega peaaegu võrdsed. Eesti vägedel oli 6600 võitlejat, 123 kuulipildujat ja 26 suurtükki punaväe 7100 võitleja, 127 kuulipilduja ja 27 suurtükki vastu. Kummalgi poolel oli üks soomusrong ja Eestil veel 2 soomusautot (N. Reek. Ajalugu vajab tõsiasju. «Sõdur» 1935, nr 45/46, lk 1050).

Alanud pealetungil andis otsustava hoobi 3. polk kapten J. Kruusi juhtimisel. Tugevdatuna 6. polgu osadega ning soomusrongiga, murdis 3. polk otselöögiga läbi vastase positsioonidest Seda jõel ja vallutas 25. mail Strenči. 28. mail forsseerisid 3. polgu osad Gauja ja vallutasid 29. mail Smiltene. 6. polgu osad olid juba 26. mail võtnud Valmiera

fosforiidisärkides ajalooutungend Tõnis Lukas, Lauri Lindström ja Tõnu Ints Raekoja platsil toimunud rahukontserdi aegu minna Raekotta ning tõmmata II korruse akende ette loosung: «Fosforiidist saia ei saa!» Kõik see toimus laulu «Ei ole ükski ükski maa» ajal ja tuhandete inimeste silmade all. Sellisele üleannetusele järgnesid juba tavaks saanud repressioonid. Eelkõige puudutasid need V kursuse üliõpilast Tõnis Lukast, kelle varasemgi tegevus polnud ülikooli juhtkonnale meeltemööda olnud. Esialgu plaaniti teda isegi eksmatrükuleerida, lõpuks piirduti komsomoli noomitusega. Küllap taipasid võimumehedki, et just sellist märtrit vajaks fosforiidivastane vabadusvõitlus!

Tudengitel algas sess, peagi ka vaheaeg. Ja aasta pärast organiseeruti juba teistel põhimõtetel. Lõppemas oli aastakümneid kestnud võõras unifikatsiooniperiood. Illusioonid tudengkonnast kui tervikust olid purunenud. Komsomol kaotas viimsegi šansi tudengeid enda ümber koondada. Sai selgeks, et 355-aastast ülikooli ei saa ka kõige kurjematel aegadel vaid parteiliselt positsioonilt juhtida.

ja 9. polgu osad rinde mereäärsel tiival hõivasid Salacgriva ning Sveiciems-Pale jõe. 30. mail kaotasid Eesti väed lahingukontakti paaniliselt põgeneva punaväega, keda ähvardas meie 2. diviisi sügav haare idas. Sellises olukorras tõi Eesti väejuhatuse esliinile lätlastest formeeritud 2. Cēsise polgu, mis oma nimilinna hõivas lahinguta 31. mail. Kogu ulatuslikul pealetungil kaotas Eesti 3. diviis 74 meest, neist vaid 12 langenutena. Samal ajal võeti 543 vangi ja külluslikult sõjasaaki (N. Reek. III diviis Vabadussõjas. «Sõdur» 1929, nr 14/15, lk 316).

3. diviisi pealetungil osales muuhulgas ka Tallinna üksikeskadron alamleitnant H. Foelschi juhtimisel, mis oma 95 mõõgaga oli siin ainsaks ratsaosaks. Mäletatavasti oli kogu Eesti ratsavägi tol ajal koondatud 2. diviisi alluvusse. Selle ainsa eskadroni saavutused pealetungil olid siiski erakordsed. 25. mail moodustas 3. diviisi staabiüleml alampolkovnik N. Reek kergekoondise, kuhu kuulusid Tallinna eskadron, soomusauto «Vanapagan», 4. kitsarööpmelise soomusrongi dessantkomando raskekuulipildujarühm veo-

autol ja sidemootorrattur. Tulejõudu oli koondisel kokku 10 kuulipildujat.

Koondis asus teele kell 11.00 ja hõivas lahinguta Puikele jaama Ainaži-Valmiera raudteel. Operatsioon oli siiski hilinenud, sest kõik Ainažist tulevad punaväeüksused olid juba läbi sõitnud. Löödud meeolus tuli «Vanapagana» komandöri alamkapten P. Feofanovil päästev idee. Ta võttis ühenduse Valmiera komandandiga ja esinedes Puikelet kaitsva punaväeüksuse juhina palus ešeloni, et evakueerida ladusid. Rong lubatigi saata.

Nüüd organiseeriti Puikesel varitsus. Mõni aeg pingelist ootust ja Valmiera poolt lähenev rünnak. Kella 21 ajal sõitis rong pahaaimamatult Puikele jaama. Kõlas märguandelask ja «Vanapagan» ilmus varitsusest ning sulges rongile tagasitee. Ešeloni valvemeeskond tõstis käed ja alistus. Saagiks saadud rongil vooderdati üks vagun liivaga ja improviseeriti nii «soomusrong», mille mehitas meie 4. rongi komando. See «soomusrong» võttis osa ka Valmiera vallutamises («Auto» 1936, nr 2, lk 96—97).

Tallinna eskadron puhkas öö Braslava mõisas, teostas järgmisel päeval luuret ja asus 27. mai õhtul teele Limbaži poole. Linn vallutati 28. mai hommikul kella 9 paiku, saadi ligi 200 vangi, suurel hulgal relvi, laskemoona ja varustust. Saagiks langesid ka punaväe poolt kokkuröövitud toidumoonavarud. Et Limbažis valitses otsene nälg, organiseeris leitnant Foelsch nende varude arvel rahva toitmist. 28. mail jõudis Limbažisse ka Landeswehri Läti brigaadi eskadron kapten Plan-Dubrowsky juhatusel, ja andis end Eesti alluvusse. Üheskoos julgestati linn (Puikelest Lemsallu. «Vabadussõja Tähiste» 1937, nr 12, lk 437—440).

LÄTI PROBLEEMID.

Puhastades Läti põhjaosa punaväest sekku Eesti paratamatult Lätis valitsevasse keerulisse ja tülikasse vastuolude saspuntrasse. Püüame alamal põgusalt selgitada naaberriigi olusid. Läti ja Eesti olukorra vahel oli kolm põhilist erinevust Läti kahjuks.

1. Kui lõppes Saksa okupatsioon, ei olnud Lätis demokraatlikult valitud rahvaesindust ja sellel tuginevat valitsust. Põhjuseks oli tõik, et Veebruarirevolutsiooni ajal oli suurem osa Lätist juba Saksa okupatsiooni all. Kui Lätis 18. novembril 1918 kuulutati välja vabariik ja loodi K. Ulmanise juhtimisel ajutine valitsus, oli see juriidiliselt isehakanud valitsus, mis seetõttu ei omanud erilist autoriteeti ei kodu- ega välismaal.

2. Läti ajutisel valitsusel ei olnud mainimisväärset relvastatud jõudu, sest läti rahvus-

väeosad (nn läti kütid) ühinesid suuremas osas punaväega ja 2 polku Siberis Koltšaki armeega.

3. Kuramaad vaatlus Saksa valitsus ja eriti väejuhatuse Ida-Preisimaa kaitsmiseks vajaliku eelpositsioonina ning otsustas jätta sinna oma väed ka pärast revolutsiooni ja kapituleerumist.

Nimetatud asjaoludest tulenes sundolukord, kus nõrk Läti valitsus ühelt poolt vajab võimule jäämiseks Saksa abi ja teiselt poolt püüdis lääneliitlaste diplomaatilisele autoriteedile tuginedes Saksa mõju Lätis kahanendada. Lühidalt, «istus korruga kahel toolil».

Saksa väejuhatuse üldiselt ignoreeris Läti valitsust. Sakslased moodustasid Kuramaa kaitseks VI reservkorpuse eesotsas kindral krahv von der Goltziga, kelle käsutusse anti Saksamaalt kohalesaadetud 1. kaardiväe reservdiviisi ja vabatahtlikest Raudristi kavaleridest loodud Rauddiviisi. 29. detsembril 1918 sõlmis Ulmanise kabinet Saksa valitsusega lepingu, mis andis Läti kodaniku õigused kõigile sakslastele, kes neli nädalat olid Lätis kaitsel võidelnud. Nii sanktsioneeris Läti valitsus ise sakslaste kohalviibimise.

Lätis kujunenud olukord oli erakordselt soodne neile baltisaksa ringkondadele, kes polnud loobunud Balti hertsogiriigi ideest, st plaanist luua Baltikumis saksa vähemusrühvuse poolt juhitud ja Saksamaa mõju all seisev riik. Baltisakslased organiseerisid oma sõjaväe, mis on tuntud Landeswehri nime all. 7. detsembril 1918 tunnistas Läti valitsus, muidugi häda sunnil, Landeswehri Läti sõjaväeks. Tegelikult allus ka Landeswehr von der Goltzi ülemjuhatusel.

Eesti, eriti aga Läti ajaloolased kujutavad sakslasi ja baltlasi tavaliselt salakavalate ja alatute Läti vaenlastena, kes sõlmisid vandenõu Ulmanise valitsuse vastu. On kindel, et ei riigi- ega baltisakslased lätlasi ei sallinud. Mingit vandenõu polnud aga üldse vaja. Kindral von der Goltz ütleb oma mälestustes avameelselt: «Lätlastelt ei saanud meie mingit tänu nende maade tagasivõitmise eest. / - - - / Paljud tähtsad isikud olid ilmselt orjahinged, näo ees roomavalt sõbralikud, — nimelt siis, kui nad mind vajasid, — salakavalad, võltsid ja alati valmis mind ja staapi tüssama ja toimima risti vastupidiselt oma lubadustele. / - - - / Neid ei tunnustata või võideldakse nende vastu. Kuid seda jultunumalt nad esinevad, toetudes entente'ile. / - - - / Läti valitsust, kelle ministrid osalt olid jalga lasknud ja kes tugines vaid Saksa täkkidele ja oma upsakusele, ma ei tohtinud arvestada, kui ta ei taha kaasa aidata küsimustes, mis peavad otsustama Saksamaa ja Ida-Euroopa ühise saatuse. / - - - / Meie esindasime ainuüksi Saksa huvisid, kuid need huvid nõudsid ühtlasi, et meie pidime võimalust mööda ta-

kistama 700-aastase saksa ajaloo ja kultuuri hukkumist Baltikumis» (R. v. d. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis. Tallinn, 1937, lk 149—151, 223).

Eriti ärritasid sakslasi Läti valitsuse püüded sekkuda lahingutegevuse juhtimisse, käsitada sakslasi abijõuna. «Kuid kahjuks puudus «abijõul» vastav peajõud,» ironiseerib v. d. Goltz (lk 183) ja tal on õigus — 1919.a maikuus oli Saksa VI reservkorpuses 28 000 meest, neist ainult 1830 ehk 6,5% olid lätlased, 3600 meest ehk 13% olid baltlased ja ülejäänud 80% riigisakslased (Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Berlin, 1937, lk 150—159).

Tunnetasid Ulmanise valitsuse nõrkust ja lootes von der Goltzi toetusele, panid baltlased 16. aprillil Liepājas toime riigipöörde ja kukutasid Ulmanise valitsuse. Kindral v. d. Goltz siiski ei pooldanud hertsogiriigi plaane. Ta kirjutas: «Uus Balti riik, mida toetab Saksa okupatsioonivõim, ei leiaks iialgi liitlaste tunnustust, / - - / Seda ei salliks ka Saksa sotsiaaldemokraatlik valitsus ja kutsuks Saksa väed tagasi» (Goltz, lk 204—205).

Kujunenud olukorras loodi von der Goltzi survel Ulmanise kabineti asemel uus «Läti valitsus». Seda juhtis saksastunud pastor A. Niedra ning sisuliselt tähendas Niedra kabinet baltlaste võimuletulekut. Eesti ja ka lääneliitlased ei tunnustanud Niedra kabinetti, jätkates Ulmanise valitsuse tunnustamist. Ulmanis ise koos mõne ministriga reedatas Liepāja sadamas ühel aurikul Inglise sõjalaevade valve all.

Sõjalises mõttes riigipöördel tähtsust ei olnud. «Ma säilitasin korda ja rahu tervel sõjalisel alal, mis sorti Läti valitsus seal valitses, see oli minule kui Saksa vägede ülemjuhatajale täitsa ükspuha», resümeerib von der Goltz (lk 206). Ja sõjalises mõttes ei saa tema tegevust teisiti hinnata kui eeskujulikuks. Alustades lahingutegevust kitsalt maaribalt Kuramaal suutsid Saksa väed märtsi lõpuks ära võtta Jelgava, 22. mail valutati Riia. Sellest operatsioonist võttis osa ka Läti brigaad polkovnik J. Balodise juhtimisel. Olude sunnil pidid läti sõjamehed alluma Niedra valitsusele.

EESTI-LÄTI SUHTED.

Nagu märgitud, ei tunnustanud Eesti valitsus Niedra kabinetti. Eesti valitsus toetas võimaluste piires Läti (Ulmanise) valitsust juba 1919.a algusest peale. Koostöö aluseks oli 18. veebruaril sõlmitud leping, mille alusel Eesti valitsus lubas Eesti pinnal luua läti väeosi ja abistas seejuures lätlasi materiaalselt. Tegelik organiseerimistöö algas juba varem,

milleks Eestisse saabusid Läti ohvitserid eesotsas polkovnik G. Zemīfānsiga.

Läti väeosade loomine toimus Tartus. Esimene mobiliseeriti ja suunati Tartusse kõik Eestis viibivad Läti kodanikud (ligi 700). Hiljem, kui Eesti väed said oma kontrolli alla Põhja-Läti alad, mobiliseeriti sealt üle 1500 mehe. Lisaks sellele andis Eesti valitsus Läti väeosadele üle need vangistatud lätlastest punaväelased, kes selleks soovi avaldasid. Nimelt panid nõukogude võimud 1919.a algul ka Lätis toime sundmobilisatsiooni ja nii teenistusse võetud mehed suhtisid punaväkke täpselt samuti nagu eestlased, joostes esimesel võimalusel üle (Istoriija latõšskihh strelkov (1915—1920). Riia, 1972, lk 381—410).

31. märtsil 1919 loodi lätlastest Põhja-Läti brigaad, mille koosseisus olid 1. Valmiera polk (1245 meest), mis oli juba rindel, 1. Valmiera patareid ja Tagavarapataljon ning 2 sisekaitseroodu. 18. mail loodi Tagavarapataljoni baasil 2. Cēsise polk, mis kuu lõpul samuti rindele läks, koosseisus 1430 meest. Juurdetulevatest meestest loodi nüüd uus Tagavarapataljon ja veel 2 patareid (2. Cēsise ja 3. Rūjiena). Loodi veel 2 eskadroni ja Latgale partisanisalk ning vabastatud alade haldamiseks vajalikud ametkonnad. Juuni algupäevil oli lätlasi rindel 2600 tääki ja mõõka 68 kuulipilduja ja 6 suurtükiga. Brigaadis üldse oli ligi 5000 meest (E. Kalninš. Põhja-Läti armee tekkimine Eesti pinnal. «Sõdur» 1933, nr 45:46, lk 1259—1260).

Nagu näeme, olid Läti relvajõud 1919.a juuni hakul Eesti väega võrreldes tühised, hõlmates umbes 8000 meest Eesti 86 000 vastu. Rõhuv osa Läti väest oli õnneks siiski Eesti ülemjuhatause alluvuses, moodustades poliitilises mõttes Ulmanise valitsuse sõjaväe. See võimaldas Ulmanisel enesekindlamalt esineda ja lõikas jalad alt Niedra valitsuse propagandal «Eesti okupatsiooni» kohta Põhja-Lätis.

Nii või teisiti, õhus rippus uus suur jõukatsumine, seekord sakslastega.

LANDESWEHRI SÕDA.

Nagu oletada võiski, viis Eesti ja Saksa vägede kokusaamine Cēsise piirkonnas Lätis omavahelise sõjani, mis ajalukku on läinud Landeswehri sõjana. Termin iseenesest on sama kohmakas ja sisutu nagu Liivi sõdagi, sest sõjas on ikka kaks poolt, kuid see on juba tähenärimine.

Landeswehri sõda on nü poliitiliselt kui sõjaliselt väga huvitav küsimus ja nii on aastate kestel selle juurde ikka ja jälle tagasi tuldud nii Eestis ja Lätis kui Saksamaal ja kaugemalgi. Arvamusi ja hinnanguid on pal-

ju. Kõige ebateaduslikum on vulgaarne nõukogude käsitus, mis visalt peab vastu Lätis. Selle järgi olnud tegu vaid purelemisega imperialismi käsilate leeris, mille tagajärg oli igal juhul halb müütilisele proletariaadile. Eesti marksistlikus historiograafias on Landeswehri sõja küsimustes enamasti ilmutatud suuremat asjalikkust ja praeguseks on jõutud objektiivsete hinnanguteni, mis eesti rahva seisukohalt peavad kõnealust võitlust eesti rahvuslike huvide kaitsmiseks.

Eesti Vabariigi autorid, juhul kui tegu pole kergekaaluliste populaarväljaannetega, nendivad, et Landeswehri sõjas kaitses Eesti eeskätt iseenda strateegilisi huve. Eesti jaoks oli tähtis, et pikka lõunapiiri ei ohustaks vaenulik baltisaksa riik. Nimelt seepärast (ja mitte suurest vennaarmust) abistati Ulmanise valitsust.

Kõige huvitavam on vastasleeri autorite väitlus. Enamik riigisaksa ja baltisaksa autoreid poeb Niedra valitsuse selja taha ja kujutab Eesti vägede tegevust agressiooni ja okupatsioonina Lätis, millele siis (sakslastest) «Läti sõjavägi» vastu astunud. Marureaktiooniline Bermond-Avalov on siin palju objektiivsem ja näeb Landeswehri sõda sakslaste ja Baltikumi pärisrahvaste võitlusena. Viimaseid sõimab ta aga inglaste käsilasteks.

Uurijatest on üpris objektiivsed Georg von Rauch ja F. W. von Oertzen, kes suhtuvad mõistvalt eestlaste muresse seoses sakslaste laiutamisega Lätis. Hoopis järsk on Raudiviisi ülem major Josef Bischoff, kes oma mälestusteraamatus «Die letzte Front» (Berlin, 1935) süüdistab Eesti vastu minekus baltlaste ebarealistlikku juhtkonda, Goltzi kaasaminek sellega oli «poliitilisel läbinisti väär ettevõtte» ja sakslasted, kes toetasid Landeswehri, «ei olnud enam isamaakaitsejaid idas, vaid palgasõdurid» (lk 121, 129). Avalikult eestisõbralikud on ka nooremkomandörid von Medem ja krahv Stenbock-Fermor.

Nähes sellist segadust hinnangutes pole raske oletada, et ka Landeswehri sõja ajal valitses sakslaste teadvuses virvarr. Oli ju tõesti raske mõista, miks peab pöörama relva Eesti armee vastu, kellega koos pool aastat idavaenlasega lahinguid löödud.

LANDESWEHRI SÕJA EELMÄNG.

2. juunil jõudis Landeswehri eelvägi Cēsisse, mida mehitas 2. Cēsisese polk. Kui viimase ülem polkovnik K. Berkis sakslastele seletas, et vaenlast põhja pool enam pole ja soovitas itta liikuda, ei teinud sakslasted kuulmagi. Alles õhtul, kui Cēsisesse saabus Eesti soomusrong, tõmbusid sakslasted eemale.

Telegrammid rindelt lendasid Tallinna ja 3. juunil andis kindral Laidoner direktiivi,

millega pani aluse Eesti strateegilisele peajoonele. Ülemjuhataja nõudis, et Landeswehr tõmbuks liinile Gauja jõesuu — Gauja jõe joon Siguldani — Nītaure — Jaungulbene; Jeriķi — Gulbene raudteed nõuti Eesti kontrolli alla ja soovitati Landeswehriil pöörduda itta. Ühtlasi nimetas ülemjuhataja alampolkovnik N. Reegi oma erivolinikuks läbirääkimistel sakslastega (Eesti Vabadussõda 1918—1920. II kd. Tallinn, 1939, lk 130—132).

Nüüd järgnesidki läbirääkimised, kuigi nende viljatus oli mõlemale poolele algusest peale selge. 4. juunil esitas Reek Landeswehriile ultimaatum. Selles nõuti sakslaste tõmbumist Eesti ülemjuhatuselt poolt näidatud joone taha 5. juuni kella 12.00ks. Vastasel juhul loetakse sakslaste vaenulikuks pooleks ja sunnitakse nad jõuga taanduma nõutud liinile. Nõutud ajaks — 4. juunil kell 24.00 — mingit vastust ei tulnud. Sõda oli otsustatud (N. Reek. Lemsalu—Roopa—Võnnu—Ronneburgi lahing 19.—23. VI 1919.a. «Sõdur» 1928, nr 6—8, lk 140—145).

Langetades saatusliku otsuse sõja kasuks, oli kindral Laidoner täiesti üks. Asutav Kogu arutas kogu küsimust esmakordselt alles 17. juunil ja isegi valitsus sai asjast täpset teavet siis, kui lahingud juba käisid. Nagu teisedki Läänemere rahvaste vabadusvõitluse suured juhid (Pilsudski, Mannerheim), polnud Laidonergil üksnes väejuht, vaid ka poliitik. Vastutuse pidi ta pöördelistel hetkedel võtma endale siiski kui ülemjuhataja ja see nõudis erilist sisemist jõudu.

Otsus sõja kasuks Landeswehriaga ei olnud kergem kui otsus sõjaks venelastega. Nüüd oli tegu korraliku armeega ja ka ülemjuhataja õigustas taas armeed ja rahva usku, ilmutades samasugust vankumatut tahet, nagu venelaste vastu minnes. Suured sõjapoliitilised ja strateegilised otsused — see oligi ülemjuhataja töö Vabadussõjas. Kui 19. sajandi kestel armeed üha kasvasid ja sidevahendid üldiselt endiseks jäid, kadusid ülemjuhatajatelt tehnilises mõttes võimalused vägesid otseselt juhtida. Nii oli see ka Vabadussõjas. Üks ülesanne, mis ülemjuhatajatel on muutumatuna säilinud läbi aastatuhandete, on usu ja kindlustunde sisendamine alluvatesse. Kriitilistel momentidel on see tähtsam kui kõik muu. Ja nimelt siin oli Laidoner ainus ja asendamatu Vabadussõja juht.

Juhi teiseks oluliseks mõõdupuuks on võime leida õigele kohale õiged alluvad. Landeswehri sõja ajal kujundas Pödder—Reek tandem otse ideaalse lahenduse. Väegrupi staabiülem alampolkovnik Nikolai Reek, 29-aastane, briljantse mõistusega kindralstaabler, kõigi üksmeelsel hinnangul andekaim ohvitser kogu armees, oli operatsioo-

ni «aju». Elupõline rivimees, sorgusvuntsiline ja veidi kühmus kindral Ernst Pödder, keda alluvad «vanaks mongoliks» hüüdsid, oli kogu sõjaväe populaarseim mees. Tema kohta käib lugematult naljalugusid, mida ta ise heal meelel kuulas. Akadeemilist haridust aga Pödderil polnud ja nii jättis ta paberitöö meeeldi Reegile. Ometi vastutas kõige eest just Pödder ja nii nagu Laidoner kogu sõjaväele, nii oli Pödder oma vägedele usu ja meelekindluse allikaks kõige hullemates olukordades.

Meelekindlus ja isiklik võlu aitavad juhil oma otsuseid alluvateni viia, ellu viia. Otsuseid kujundada võimaldab informatsioon. Asjata ei öelda, et juhtida — see tähendab ette näha. Väejuhil aitab ette näha l u u r e. Landeswehri sõjas ei olnud Saksa sõdurid mingil moel viletsamad eestlastest. Ammugi polnud kehvemad Saksa ohvitserid. Sakslaste puuduseks oli aga Eesti väe alahindamine. Kindral von der Goltz tunnistas ise: «Meie lüüasaamises oli süüdi /- - / eestlaste alahindamine /- - / luuret Eesti suunas polnud olemaski» (Goltz, lk 248, 255).

Eesti poolel olid asjad teisiti. Kindral Laidoner ise oli luureohvitser juba Vene armees. 1918.a juhtis ta Eesti luurevõrku Nõukogude Venemaal ja pööras ka ülemjuhatajana luurele erilist tähelepanu. Salaluurevõrk Saksamaa vastu rajati juba ammu enne sakslaste vaenuavaldusi. See koosnes kahest residentuurist. Neist üks asus Berliinis ja seda juhtis Mihkel Martna, kes värbas siin mõned Saksa sotsiaaldemokraadid. Viimased polnud nõus valitsuse imperialistliku poliitikaga ja abistasid Eestit veendumusest. Berliinist sai Eesti juhtkond pidevalt sifreeritud telegrammidega teateid Saksa valitsuse kavadeist. Teine keskus loodi Liepājas ja see edastas peamiselt teateid vägede igapäevase liikumise jms kohta. Lünk tekkis baltisaksa äärmuslaste jälgimisel, kes oma staabi olid rajanud Stockholmis.

1919.a mais saatis Ülemjuhataja Staabi luureosakond Rootsi pealinna Harald Wellneri, kes juba 1918.a Venemaal toimis Laidoneri «parema käena». Wellneril oli kaasas ka portatiivne raadiojaam, mille abil ta regulaarselt teateid edasi andis. Tema suurim saavutus oli sõpruse sobitamine V. Linkiga, kes juba 1918.a oli lähedases koostöös Balti hertsogirüügi loojatega. Osavalt võitis Wellner Linki usalduse ja sai ülisalajasi andmeid. Selgus, et Link ise pidi «patukahetsejana» kodumaale naasma, et siin baltlaste luurevõrku luua. Wellner lubas teda aidata. Link kahtles veel, ent kui Wellner teatas talle Prantsuse sõjalise missiooni reisigraafiku, oli Link küps. Ta tuli koos Wellneriga laevale «Bornholm». Niipea kui ta Tallinnas maale astus, arreteerisid Eesti vas-

tuluure ametnikud Linki. Neli kuud oli ta vahi all, siis lubati Linkil Berliini reisida (H. Wellner. Landeswehri jälgimas. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 1, lk 21—24).

ESIMESED LAHINGUD.

5. juunil kell 12.00 lõppes Eesti ülemjuhatause poolt Landeswehrile esitatud ultimaatumi tähtaeg. Sakslastelt ei tulnud mingit vastust. Kell 13.45 asusid Cēsisest Jerīki poole teele Eesti soomusrongid nr 2 ja nr 4. Esimesel rongil asus alampolkovnik Reek, kes segaduste vältimiseks soovis ise kontrollida, kas Landeswehr on täitnud Eesti ultimaatumis esitatud nõuded. Hilisemate vassimiste ärahoidmiseks võeti erapooletu vaatljana kaasa ka USA sõjaväeatašee.

Vastus kõiki vaevavale probleemile tuli selgemalt, kui võis oodata. Nimelt takerdus Eesti soomusrongide edasiliikumine mineeritud Amata silla taga. Kui asuti silda demineerima, ründasid sakslased rongi. Rünnak iseenesest ei teinud au Saksa sõjalisele mõttele, sest jalavägi pole teadaolevalt veel ühtki soomusrongi vallutanud. Ka see rünnak lõppes sakslastele veresaunaga. Oluline oli aga muu.

Kui kindral Laidoner 5. juuni õhtul kell 21.40 3. diviisile antud direktiivis kordas käsku vastase paikamiseks eespool nimetatud joone taha, teadsid nii Laidoner kui ka käsu saaja kindral Pödder, et käsu täitmine on ülimalt kaheldav. 3. diviisi peajõud olid 5. juuni õhtul kahe päevateekonna kaugusel Cēsisest. Linna lähiseid kattis vaid 2. Cēsisepolk Eesti soomusrongide toetusel. Landeswehri jõud olid seevastu koondatud ja nii vallutasidki sakslased 6. juuni varahommikul alanud rünnaku käigus üpris kerge vaevaga Cēsite.

Esimene kokkupõrge sakslastega näitas, et Eesti poolel logises nii side kui juhtimine. Võttis neli tundi, enne kui 3. diviisi staap sai teada Cēsite kaotamisest. Sellest johtuvalt andis diviisi juhatus mitu põhjendamatut käsku, mida kas ei saanud täita või oluks targem täitmata jätta. Kõigele vaatamata käis vägede koondamine kuidagiviisi edasi ja ööl vastu 8. juunit jõudsid 3. diviisi osad Cēsite ründamise lähetele. Katse Cēsist 8. juunil ära võtta läks ometi luhta. 10. juuniks planeeriti uut rünnakut, ent seda ennetades läks ööl vastu 9. juunit rünnakule hoopis Landeswehr. Järgnes Eesti sõjaväele sünye päev.

Ootamatult tabatud 6. polgu 7. rood jooksis laiali ja jättis maha Rauna silla. Polgu II pataljoni toetav patareid põgenes, jättes maha oma suurtükid. Rauna taga asuvad soomusrongid sattusid lõksu. Kujunemas oli suuremastaabiline katastroof. Olukorda tõttas

lahendama alampolkovnik Reek isiklikult. Karmi käega taastas ta korra segiläänud väeosades. Soomusrongide dessandid vallutasid silla tagasi ja rongid pääsesid. 6. polgu vastulööjiga võeti tagasi ka kaotatud suurtükid ja rinne stabiliseerus Rauna jõe joonel (J. Maide, E. Valdin. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918—1920. Tallinn, 1938, lk 331—356).

Analüüsidest Eesti vägede ebaedu kirjutas Eesti ametlik sõjaajalugu: «Need lahingud olid esimesed tõsisemad jõukatsumised uue vaenlasega — sakslastega. Võitlus näitas, et sakslane oma sõjaliselt tubliduselt kaugelt ületas punaväge ning oli ka tehniliselt täielikumalt varustatud. Meie ebaedu 8. juunil ei olnud siiski tingitud ainult neist asjaoludest, vaid eeskätt sellest, et pealetung polnud küllaldaselt koordineeritud. Harjunud teotsema laiadel rindel puudulike sideabinõudega, meie pataljonid astusid lahingusse igauks rohkem omaette. Punaväe vastu säärane tegevus andis harilikult häid tulemusi. Sakslaste löömine nõudis aga kindlamat koostööd väeüksuste ja väelike vahel» (Eesti Vabadussõda II, lk 139).

Sellele igati korrektsele analüüsile peab siiski lisama detaili, millest eesti ajal meelsasti ei räägitud. Ausalt tunnustab Eesti sõjaväe üks vapramaid ohvitseri, kolmekordne Vabadusristi kavalier kolonelleitnant J. Schmidt, kes Landeswehri sõja ajal komandeeris 9. polku, et sakslasi mehed lihtsalt kartsid. Puudus üleolekutunne, mida alati oli tunda kokkupõrkel punaväega. «Mehed on tõsised. Jutt on vaikinud. Mitte nii ei mindud lahingusse punaste vastu,» ütleb otsekoheselt üks 6. polgu lihtsõdur oma memuaarides (J. Pert. Võnnu tornide peale. «Sõdur» 1934, nr 24—26, lk 717).

Kuid sarnased meeolud valitsesid ka vastaspoolel. «Nüüd ei võidelnud me enam bolševistlike rüüstajate vastu, vaid vaprate sõduritega, kes mõisid oma elu kallilt,» ütleb üks Landeswehri vabatahtlik (Graf Alexander Stenbock-Fermor. Freiwillige Stenbock. Stuttgart, 1929, lk 160).

Erinevuseks Eesti ja Saksa poole vahel oli see, et Eesti väejuhatus tegi kibeid õppetunnist vajalikud järeldused, sakslased aga mitte.

VAHERAHU

Samaaegselt esimeste kokkupõrgetega Eesti armee ja Landeswehri vahel panid baltlased kõik rattad käima, et tõmmata kaasa riigisaksa vägesid. Mõningase kõhkluise järel otsustaski kindral krahv von der Goltz riskeerida ja nõudis 7. juunil ultimatiivselt Eesti

vägede tõmbamist keelepiiri taha. Eesti pool lükkas selle nõude pikemata tagasi.

Konflikti laienedes sekksid sündmuste kulgu lääneliitlased, kes püüdsid vältida hukavat kokkupõrget bolševismivastases ühisrindes. Liitlaste sobitusel algaski 10. juunil kell 7.50 relvarahu ja uued läbirääkimised. Et vastuolud olid ületamatud, kasutasid pooled läbirääkimisi vaid aja võitmiseks ja uute jõudude koondamiseks. Nii meenutab kindral Laidoner: «Et meile pandi ette teha vaherahu ja sõjaline tegevus katkestati, selles seisid meie õnn. Vaherahu päevadel sain korraldada vägesid Landeswehri vastu. Narva alla jätsin vaid 4. rügemendi ja ühe pataljoni 1. rügemendist» («Kaitse Kodu!» 1933, nr 1, lk 7).

Otsustav kohtumine vaenupoolte esindajate vahel toimus 13. juunil. Liitlaste peaesindaja kindral sir Hubert Gough oli saadetud Liitlaste Ülemnõukogu poolt Baltikumi ülesandega piirata siin Saksa mõju. Arusaadavalt toetas ta kõiki eestlaste nõudmisi. Sakslased lükkasid need siiski tagasi. 18. juunil astus Rauddiviis «Läti valituse» (Niedra) teenistusse ja nüüd sai Landeswehr korrapelt enesekindlust küllaga juurde. Veel samal päeval nõudis Landeswehri ülem, et Eesti väed tõmbuks keelepiiri taha kella 8.00ks 19. juunil. Vastasel juhul ähvardati relvarahu katkestada. Eesti pool ei vastanud sellele nõudele üldse. Laidoner andis aga käsu olla valmis vältimatuks lahinguks.

Lähenevas lahingus valis Eesti väejuhatus kaitsestrateegia. Ametlik sõjaajalugu seletab seda järgnevalt: «Säärast talitussviisi nõudsid nii poliitilised kui ka sõjalised olud. Oli ju 20. juuni kell 12.00 Valgas ette nähtud uus kokkusaamine sakslastega, ja enne seda tähtsust ei võinud meie sõjategevust alustada. Ka sõjalised asjaolud — meie 8. juuni ebaedu Võnnu all ja sakslaste tehniline ülekaal — sundisid meie väejuhatust uue vaenlase suhtes ettevaatusele, et võita aega oma seisukohtade kindlustamiseks ja 3. diviisi kõvendamiseks uute jõududega» (Eesti Vabadussõda II, lk 147). Niisugustest asjaoludest tingituna kujunes Landeswehri sõja pealahing eestlastele «taktikalisest küljest /- - / tüübiliseks äraootamise lahinguks, milles vaenlase tegevusele visalt vastu pandi, ja siis kui varud kohal, mindi üle üldpealetungile ning löödi vaenlane,» kirjutab kindral Reek (N. Reek. Lemsalu—Roopa—Võnnu—Ronneburgi lahing, lk 150).

3. diviisi tugevdamiseks tegi ülemjuhataja vaherahu ajal korralduse eraldada 1. diviisist pataljonigrupp (tugevdatud pataljon koos patareiga) ja saata see Valka. 2. diviis sai käsu valmis olla 3. diviisi abistamiseks ja tagastada kohe 2 patareid, pannes valmis ühe

jalaväe- ja kaks ratsapolku. Soomusdiviis sai käsu minna 3. diviisile appi kõigi oma jõududega (A. Traksmann. 23. juuni nüüd ja Vabadussõjas. «Sõdur» 1934, nr 24—26, lk 664—675).

POOLTE JÕUD JA KAVAD

Võitlevate poolte jõude on paljud autorid püüdnud ülimal põhjalikkusega kokku arvata. Sel tööl on süvateaduslikult kindlasti suur tähtsus (sõjastatistika on muide omaette teadusharu), kuid antud juhul me neisse arvurägastikesse ei lasku. Üldise ülevaate jaoks on olulised vaid kaks momenti. Neist esimene on tõik, et poolte jõuvahekord muutus Landeswehri sõja kestel õige suuresti, kusjuures mõlema poolte jõud vaatamata kaotustele pidevalt kasvasid. Nii oli 19. juunil vastamisi ümmarguselt:

Eesti	Saksa
tääke/mõõku 6600	5500
kuulipildujaid alla 200	üle 300
miinipildujaid/suurtükke 23	64
soomusronge 2	1
soomusautosid 1	2

29. juunil näeb samasugune tabel välja selline:

tääke/mõõku üle 8100	9300
kuulipildujaid alla 300	üle 500
miinipildujaid/suurtükke 45	96
soomusronge 4	1
soomusautosid 3	2

FANNY DE SIVERS

1789—1989. MILLE JUUBEL?

Clémenceau, muidu tark mees, ütles kunagi ühe rumala lause, mida on korrutatud tänapäevani: *La Révolution est un bloc*, 'revolutsioon on tervik'. Jutt on muidugi 1789. a revolutsioonist, sest ainsast, mida prantslane kirjutab suure tähega.

Nüüd, sündmuse 200-aastase juubeli eelõhtul, on kõigile selge, et «plokk» on eriti viimastel aastatel tublisti pragunenud ja varsti ei jäägi enam muud üle kui määratu killuhunnik, millest igäüks võib endale välja valida paraja tüki. Anno Domini 1988 on Prantsuse revolutsiooni lammutatud nagu Bastille' kindlust, mille vallutamisest 14. juulil on tehtud revolutsiooni alguspäev ja rahvuspäeva.

Enne järgnevaid arutlusi on kasulik teada, et revolutsioon ei alanudki 14. juulil, vaid hoopis varem. Juba 1788 käärnis provints

Teine tähtis moment on see, et «täkkide ja mõõkade» arv ei sisalda suurtükiväelasi, sidemehi, pioneere jne. Et saada kogu raketatud elavjõu hulka, tuleb täkkide ja mõõkade arv laias laastus kahega korrutada. Neid momente arvestades võime Landeswehri sõja kvalifitseerida korpuste kohtamislahinguks tugevdatud diviisidega esijärgus (parimad statistilised kokkuvõtted: Arvulisi andmeid meie ja vastase jõududest sõjas landesvääriga. «Sõdur» 1934, nr 24—26, lk 678—682 ja Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Berlin, 1938, lisad).

Organisatsiooniliselt oli Eesti pool raketatud 3. diviis koos soomusdiviisiga. Seejuures oli soomusdiviis (ülem kapten K. Parts) allutatud 3. diviisi ülemale kindral E. Pödderile kui rindejuhatajale. Viimase staap asus Valgas. Vahetut operatiivjuhtimist toimetas aga 3. diviisi staabiülem alam-polkovnik N. Reek, kelle staap oli Valmieras. Saksa vägesid juhtis VI armeekorpuse staap Riias eesotsas korpuseülema kindral krahv von der Goltziga. Talle allus Rauddiviis (major J. Bischoff) staabiga Cēsises. Samas oli ka Landeswehri staap (Landeswehri juhtis endiselt major A. Fletcher).

mitmel pool: mässati Dijon'is, Toulouse'is ja mujal. Esimesed generaalstaadid, mis puhusid revolutsioonituuli üle maa, kutsuti kokku Dauphiné maakonnas Grenoble'i lähedal Vizille'i linnakeses 21. juulil 1788 kohalike külapreestrite algatusel.

Need küreed (*curé* 'kogudusepreester') olid oma aja kohta väga haritud ja intellektuaalselt arenenud ning jagasid igas suhtes alamrahva elutingimusi. Nad julgusid avalikult välja öelda — ja kiriku kantsel oli selleks oivaline koht —, et piiskopid ja teised kõrgema seisuse mehed ei erine poliitilisel tasandil muudest harilikest kodanikest, ja «nende arvamine ei tohi aheldada meie arvamist». Nad pidagu meeles, et inimesele on loodusest antud tung vabadusele ja ärgu keegi sõdigu vastu selle «autorile, kes ei ole kedagi loonud orjuse jaoks».

Nimetatud julged mõtted ja sõnad on leitud brošüüridest, mis trükiti Avignonis ja saadeti sealt Bretagne'i ametivendadele.

Külapreestrid, kes seisid väga lähedal oma kogudusele, meeldisid sellepärast ka filosoofidele ja isegi ägedalt kirikuvastane Voltaire pidas neist lugu.

Teated Vizille'i koosolekutest ja nõupidamistest levisid kiiresti üle maa. Prantsuse maanteed olid hästi sillutatud ja posthobused viisid uudised viie-kuue päevaga pealinna. Mitmed kaasaegsed taipasid, et Dauphinés oli alanud ennekuulmatute sündmuste seeria. Aasta hiljem Pariisis olevat üks mässu pealtvaataja kirunud: «Need kuradi kireed tegid meile revolutsioonil!»

Kolmanda Vabariigi ajal, mis algas 1870, unustati Vizille'i lugu. Vabariigil oli vaja vägevat sümbolit ja selleks sobis vahepeal muinasjutuks muutunud Bastille' vallutamine. Revolutsiooni müüdi võis kuulutada ametlikuks. Mässust osavõtjad ja sündmuste pealtnäijad olid ju kõik surnud!

Oli ka psühholoogiliselt tähtis alguspunkt pealinna üle tuua. Veel tänapäeval hoiavad mõned jonnakalt kinni ideest, et revolutsioon algas Pariisis, teostus Pariisis ja lõppes samuti siin. Lõpp asetus ju vastuvaidlematult 18. brumaire'ile VIII Revolutsiooniaastal (9. novembril 1799), mil Direktoorium kukutati ja Bonaparte võimu otsa enda kätte rebis.

Algselt võttis III Vabariik rahvuspüha referentsiks küll 1790.a Föderatsioonipeo, kuid see ununes varsti. Kindluse lõhkumine oli rahvale paremini meelde jäänud ... Muide, selle «Bastille'i vallutamisega» oli üsna naljakas lugu.

Kui pariislased «türanni vangikongile» tormi jooksid, arvasid nad, et toovad sealt välja sadu vaeseid režiimi ohvreid. Kuid vangla oli peaaegu tühi. Saadi kätte ainult paar hullu ja kaks-kolm valerahategijat. Üks peast põrunud vanamees oli sinna sattunud perekonna «soovitusele», sest sel ajal polnud vanadekodusid, kuhu oleks võinud tülikäid vanainimesi eest ära lükata.

Kuna «vangide vabastamine» osutus mitmes suhtes äpardunud operatsiooniks, otsustati kindlus kui vana režiimi sümbol maha lõhkuda. Üks äritaibuga insener, nimega Palloy, organiseeris lammutamise ja müüsi kivid suveniirideks. Mõnesse kivisse raiuti endise kindluse pilt, teistest tehti tindipott. Ketid ja võred tükeldati, mõnest valati mälestusmedaleid. Võib öelda, et meie aja plekist ja plastmassist Eiffeli tornid, mida pakutakse Pariisi turistidele, jätkavad auga revolutsiooni pärimust.

Mitte eriti imetlusväärne episood. Aga sümbol on sümbol. Ja kui rahvas tantsib vabaduse auks linna platsidel ja sõjavägi paradeerib Champs-Elysées'l, siis muidugi

oleks ebakohane meelde tuletada ajaloo narusi.

Selge on, et 14. juuli on ja jääb pidupäevaks ja sellele antakse revolutsiooni juubeli puhul eriline sära.

Aga mida me siis õieti pühitseme? 19. sajandi müüt monoliitsest Prantsuse revolutsioonist ei vasta enam meie teadmistele ajaloost. Oli muidugi 1789.a revolutsioon: Bastille' sündmused, privileegide kaotamine 4. augusti ööl, Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon. Aga oli ka teisi revolutsioone, näiteks vabariigi väljakuulutamine 22. septembril 1792 ja 1793.a terror, mille mõtted ja teod hävitasid suure osa 1789.a saavutustest. Vahepeal lõhuti, rööviti, hävitati. Tapeti seaduslikult ja nii kuidas juhtus. Inimõiguste deklaratsiooni kõrval seisab giljotiin.

Ja mida arvata Vendée «sõjast», kus viimaste uurimuste järgi üle saja tuhande inimese jättis oma elu ja mida Pierre Chaunu nimetab *génocide franco-français* (tõlkes umbes «prantsuse rahva hävitamine prantslaste poolt»). Juubeli puhul lubatagu tsiteerida kindral Westermanni aruannet Konvendile: «Vendée'd ei ole enam olemas. Ta suri meie vaba mõõga all koos oma naiste ja lastega. Ma matsin ta Savenay soodesse. Ma lõmastas in lapsed oma hobuste jalge all ja noddisin maha naised, kes ei sünnita enam röövleid» jne, jne. Sõnal «revolutsioon» ei ole siin mõtet. Tegemist on kodusõjaga. Aga kas me siis pühitseme kodusõda?

Vendée mäss, mida pikka aega põhjendati sellega, et see kauges Atlandi-äärne maanurk olevat olnud kohutavalt tagurlik, leiab viimasel ajal kaitsjaid. Tegelikult ei seisnud küsimus tagurlikkuses või edumeelsuses. Talurahva peamine mure oli aasta viljasaak ja pariislaste ning teiste linnaelanike askeldused võimuküsimuste ümber ei läinud neile korda. Kõigepealt skandaliseeris rahvast «patriotide» kirikuvastane tegevus. Ei saadud aru, milleks oli vaja kuningat giljotiinile saata. 1792.a veebruaris väljakuulutatud sundvärbamine revolutsiooni-sõjaväkke ajas talumehed vihale: varsti on kevad, kes siis põldu künnab ja vilja külvab?!

Vendée mäss oli demokraatlik ettevõtte. Rahvas otsustas ülestõusu kasuks ja nõudis kohalikult aadlit, kelle seas oli vilunud sõjamehi, et need võtaksid juhtimise enda kätte. Mitmed asjad alguses vastu: neil oli küllaltki selge pilk, et aimata ettevõtte nurjumist. Kindral d'Elbée laotas käsi: «Vaesed lapsed, savipott ei saa raudpoti vastu!» Kuid talumehed ei andnud järele: «Teie olete meie härra, te peate meiega kaasa tulema.»

Kindral d'Elbée oli üks neist paljudest, kes kaotas oma elu. Ta sai nii raskesti haavata, et ei suutnud enam püsti seista. Ta viidi tugitoolis mahalaskmisele.

Silme ette kerkib Noirmoutier' valge prekteuurimaja ja lage väljak selle ees. Sile merepind sätendab loojeneva päikese all. Ühtki inimest pole näha. Ka linnakära on vaibunud. Tühi verine tool tühjal platsil...

Tuleb vältida kujutlustemängu selliste morbiidsete piltidega. Sentimentaalsus ja romantiseerimine pole siin õigel kohal. Peab mees pidama, et vendelased polnud paremad ega vooruslikumad kui pealinnast saadetud «patrioodid». Mõlemas leeris tapeti ja piinati, nii kuidas keegi jõudis või oskas. Teivas, heinahark ja kõõginuga andsid samu tulemusi kui saabel ja tääk. Ja piisirohtu jätkus, et seda toppida vangidele ninasõõrmetesse ja siis põlema süüdata.

Ajaloolisi uurimusi tuleb praegu nagu kuulipildujast, nagu mu õpetaja Julius Mägiste oleks öelnud. Saame teada, et meie ettekujutused revolutsioonist on puudulikud ja mõningate ideoloogiate mõjul üsna vildakad. Raamatulaviini, mis iga nädal trükikojast välja voolab, ei jõua läbi lehitedagi. Suurem osa neist trükistest ei sisalda arvatavasti midagi uut ega originaalset, õige pildi võib saada alles juubelijärgsetel aastatel, kus peaks selguma, millised teosed väärivad tsiteerimist.

Revolutsioon kuulub kõigile. Igaüks pühitseb teda, nagu tahab. Iga linn ja küla toob välja oma mälestused. Kuuldavasti kavatseb Saintes oma kuulsale pojale dr. Joseph Ignace Guillotinile ausammast ehitada. Külalaps siin Nantes tuletat meelde rahvasaadik Carrier' vägitugusid, kes laskis maha või uputas kõik selle linna «kahtlased» kodanikud. Pariisis on juba teostunud iseäralikke mälestamisi nagu kokkutulek Concorde'i väljakul, kohal, kus langes kuningas Louis XVI pea. Keegi valas pudelist kaasatoodud verd trotuaarile (kelle veri? kust saadud? ei julgengi edasi mõelda...) ja kaaslased deklameerisid Saint-Justi!

Aasta alguses läbiviidud ankeedi järgi («Figaro-Magazine», 23. jaan. 1988) on praegu rahvas seas kõige populaarsem revolutsioonitegelane markii La Fayette. Võib-olla sellepärast, et ta kõige hullumatel aastatel üldse polnud Prantsusmaal. Temale järgneb populaarsusskaalal Bonaparte. Kuninganna Marie-Antoinette'i traagiline lugu teeb paljudel meele haledaks. See kena ja veidi kerge-meelne naine, kes armastas naerda ja tantsida, polnud ometi süüdi selles, et saatus teda paiskas oludesse, mille nõudmised talle üle jõu käisid. Paljud arvavad ka, et kuningale oleks võinud pea otsa jätta, sest tema surmast ei olnud kellelgi kasu. Aga on ka neid, kes ikka veel nutavad taga Robespierre'i, ja ka selliseid, kelle arust ainult Saint-Justi taolised mehed suudaksid praegust Prantsusmaad edasi viia! Kirjanik

Philippe Sollers sellevastu on valinud endale revolutsiooni sümboliks «jumaliku markii» — *marquis de Sade'i* (meie sadistide esiisa) —, kes nõudis indiviidile täielikku vabadust koos õigusega teisi inimesi kuritarvitada. Sade veetis umbes kolmkümmend aastat oma elust vanglas, aga suutis revolutsioonikeerises alal hoida oma pea. Tänapäeval on talle signenud palju õpilasi, kes samuti usuvad, et elu mõte on lõbutsemine, kas või kaasini-meste elu arvel.

Eks näe, mida me siis pühitseme ja kuidas me seda teeme. Ehk märkame siis ka, mis-sugused me ise oleme. Juubeli ettevalmistus-tööd on päevavalgele toonud meie lõhestu-sed. Oleme niisama tigidad ja halastamatud oma vastaste suhtes kui 200 aastat tagasi. Vaevalt oskame mingis küsimuses ühist nime-tajat leida. Edgar Faure, üks kahest valit-suse poolt nimetatud juubelipidustuste kor-raldajast, kes vahepeal on jõudnud ära sur-ra — loodame, et kolmas peab lõpuni vas-tu —, ütles kord, et pühitseda tuleks «seda harukordselt üksmeelset liikumist, mis ilmn-es Prantsusmaal 1789. aasta 13. juuli õhtu ja 15. juuli hommiku vahel»!

Teada on, et ametlik programm püüab kindlalt hoida neutraalset joont ja eriti esile tõsta Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni, millele on raske vastu vaielda. Kavas on mitmesugused näitused, teatrietendused, ilutulestikud. Aga vältimatult kerkib ka morbiidseid ilminguid, mida ei saa seaduslikult ära keelata. Märkisime juba võigast tseremooniat verepudeliga Concorde'i väljakul. Kuuldavasti valmistatakse kompekke, mille «teemaks» on giljotiini all langenud pead. Milline lõbu, lüüa hambad Robespierre'i parukasse või lutsida Charlotte Corday inspireeritud näokest! Üks naljahammas joonis-tavat revolutsiooni sümboleid preservatiivi-dele, võib-olla kavala tagamõttega, et giljo-tiinimärk sellisel kohal võib teha inimese ajutiselt impotentseks.

1989.a juubelipidustused annavad prant-suse rahvale võimaluse iseenda mälus ja sü-dames korda luua, välja selgitada, millised on tema ideaalid. Kindel on, et kõik kodani-kud ei lähe Bastille' platsile *carmagnole'i* tantsima. Sel ajal kui jakobiinid juubelda-vad, lubavad kristlased palvetada revolutsiooni ohvrite ja nende timukate eest, mõel-des praegusele Prantsusmaale ja lootes, et revolutsiooni kõige õilsamad ideed — *Lib-erté, Egalité, Fraternité*, 'vabadus, võrdsus, vendlus' — ei jääks kaunistama ainult rae-kodade ja kohtupaleede fassaade, vaid leiak-sid rakendamist ka igapäevases elus ja koda-nike omavahelistes suhetes, kus vendlus on seni täiesti «unustatud».

LAURI LEESI

FLANEERIMINE LÄBI REVOLUTSIOONILISE PARIISI

Meie «Võõrsõnade leksikon», mida pean eesti nõukogude perioodi kõige õnnestunumaks ning ka kõige ausamaks teatmeteoseks, annab sõnale flaneerima järgmise tähenduse: (pr. *flâner*) 'sihitult ringi hulkuma; aega surnuks lööma'. Ja see on tõesti nii. Ometigi on nimetatud verb isegi Prantsusmaal kasutusel pigem metropoli asukate kõnepruugis. Üks õige pariislane flaneerib eranditult oma kodulinna. Väljaspool Perifeerseid Bulvareid (s. o. kaugemal Pariisi viimasest linnamüürist) pariislane enam ei flaneeri, ta jalutab. Kutsun teidki, head lugejad, taas maailma kauneimasse linna flaneerima, sihitult ringi hulkuma, aega surnuks lööma. Andestage, et kasutasin prantslaste pealinna puhul superlatiivi — kõige kaunimasse ehk kauneimasse linna, kuid ma loodan, et adjektiivi kompareerimine (kaunis — kaunim — kõige kaunim) vähemalt Suure Prantsuse revolutsiooni hälli puhul pole maal perestroika ajal enam tabu. Seda enam, et Pariisi ilu on ju imetlenud nii paljud hilisemate revolutsioonide sangarid, kes siin linnas pikemat või lühemat aega peatunud ja kindlasti ka ise flaneerinud. Saagu siis ka meie marsruudiks seekord mitte «Hüljatute», «Bel-Ami» või «Daamide õnne» tegelaste peatus- või elupaigad, vaid just need tänavad ja hooned, mis nüü või teisiti tänavu kahesajaseks saava Suure Pöördega seotud.

Kakssada aastat tagasi polnud Pariis kaugegtki see, mis ta on praegu. Praeguse Pariisi vanus on veidi üle saja aasta. Kaasaegse Pariisi loojaks on Teise keisririigi aegne Seine'i departemangu prefekt (praktiliselt linnapea) parun Haussmann, keda tänapäeva muinsuskaitse ja roheliste liikumise esindajatel on põhjust sarjata, sest revolutsioonilisest Pariisist ta suurt ei hoolinud, lammutas kõik maha, sirgeldas sirged bulvarid ja avenüüd, joonistas kunstlikud salad ja pargid, viis linna keskuse Cité saarelt Ooperi väljakule. On see nüüd halb või hea? Kuidas võtta. Meile on see hea, sest kus me ka Pariis ei peatuks, võimaldavad bulvarid meil kibekähku **Bastille'** väljakule jõuda. Kust siis ikka alustad kui mitte siit?

Asi sai alguse 12. juulil 1789, mil rahva hulgas populaarne minister Necker tagandati kuninga käsul. Börs suletii, elanikkond oli ärevil. Ärgem unustagem, et kuu aega varem, täpsemalt 17. juunil olid kolmanda seisuse esindajad Generaalstaatides Versailles's end Rahvuskoguks, 9. juulil aga Asutavaks Ko-

guks kuulutanud. Seega oli ju parlamentaarne revolutsioon juba toimunud ja seda ilma ühegi ajaloolise hoone vallutamisetä. Rahva hulgas teati rääkida, et just Bastille' vanglas istuvat kinni rahva parimad pojad, keda tuleb iga hinna eest vabastada. Relvad saadi 14. juuli hommikul Invaliidide palee keldrist (ka siin käis väike kähmlus), ja mida lähemale Bastille'le jõuti, seda suuremaks kasvas ülestõusnute armee, millest üle poole olevat olnud naised ja lapsed. Kuid anname sõna pealtnäijale, kodanikule nimega Pasquier: «Ka mina osalesin Bastille' vallutamisel. Mingist lahingust ei saa juttugi olla: mingit vastupanu polnudki. Mõnest püssist lasti pauk, paarist kahurist samuti. Kuid sellele ei järgnenud mingit vastust. See nn suur võitlus ei kohutanud isegi elegantseid daamikesi, keda tollad lähestikku ootasid. Minu kõrval seisis preili Contat Comédie-Française'ist ja me lobisesime ühest ja teisest. Kui vaatemäng hakkas lõpule jõudma, saatsin ma preili tema tollani Royale'i väljakul (praegu place des Vosges).» Umbes samasugune mulje Bastille' vallutamisest jäi ka Marat'le, kes oma ajalehes «*l'Ami du peuple*» kimmitab, et suurem osa Bastille' juurde kogunenust olid lihtsalt uudistajad. Muidugi on selge, et eemalt paistnu ei peegeldanud kaugegtki seda, mis toimus siis, kui kaitsjad alla andsid ja vallutajad juba kindluses sees olid. Vangla ülem ja tema garnison notiti maha viimse hingeni, vallutajate poolel hukkus 98 inimest, 60 sai haavata (teistel andmetel 80 hukkunut ja 86 haavatut). Kongidest vabastatud vangid kanti juubelduste saatel kätel välja. Neid oli arvult seitse: neli murdvarast, üks kriminaalkurjategija, krahv de Solage, kes istus kinni verepilastuse pärast, ja üks hull, kes tuli veel samal päeval raviasutusse paigutada. Louis XVI päevikumärkus: «14. juuli. Täna ei juhtunud midagi erilist» ei tundugi enam nii absurdseks, kui see mulle omal ajal koolipoisina näis.

Edasine Bastille' vangla saatus on teile teada. Hoone lammutati. Juba aasta hiljem sel väljakul tantsiti. Praegu kõrgub Bastille' väljakul Juulikolonn — 52 m kõrgune sammas, mille otsas on tiivuline kullatud olend, nn *Génie de la Liberté*. Kuid seda vaatamisväärsust ei tule seostada kakssada aastat tagasi aset leidnud veriste sündmustega. Toimus ju juulis 1830 Pariisis veel üks revolutsioon, mis lõpetas Restauratsiooni ja pani aluse Juulimonarhiale, pankurite valitsusele.

Just seda viimast revolutsiooni ja mitte Suurt sümboliseeribki «*Vabaduse Vaim*». Uus Bastille' Ooperimaja, mis tänavu 14. juulil Mozarti «Don Juaniga» avatakse, on aga küll Suurele Prantsuse revolutsioonile pühendatud. Sellest on ka minul ääretult hea meel. Pooleliolevas hoones viibisin möödunud aastal. Midagi võimsamat on raske ka unes näha.

* * *

Parun Haussmann, see koletu lammutaja, võimaldab meil revolutsiooniga seotud paiku üpris hõlpsasti külastada. Nimelt ühendata Bastille' väljaku *place de la Concorde*'ga. Kusagile pole vaja keerata ega pöörata, lähete aga Bastille'st alla piki Rivoli tänavat ja oletegi paigas, kus kõige rohkem päid maha lõigati.

Enne meid huvitavaid sündmusi nimetati seda väljakut Louis XV väljakuks. Keskel oli monarhi ratsamonument, ratsanikust allpool aga kõiksugu voorusi sümboliseerivad figuurid. Oli käibel epigramm, mida nii mõnigi on omanud Voltaire'ile:

Oh, la belle statue!
Oh, le beau piédestal!
Les vertus sont à pied
Et le vice à cheval!

Meie keeles oleks see enamvähem nii: Oo, kui ilus kuju! Oo, milline pjeDESTAAL! Voorused on püsti ja pahe konutab hobusel!

Mõistagi kadus revolutsiooni puhkedes kuninga monument väljakult õige pea. Ja mitte ainult monument, vaid väljaku nimi samuti, nagu suurte pöörete ajal ikka kombeks. Ja mis te arvate, kuidas seda platsi revolutsiooni ajal nimetama hakati? **Place de la Révolution!** Aga loomulikult.

Giljotiin seati väljakule üles oktoobris 1792, et hukata kuninga aarete rüüstajaid. Siinkohal tuleks rehabiliteerida anatoomia-professor doktor Guillotini aus nimi, kellele hirmsa tapariista patenti tahetakse ebaõiglaselt kaela määrida. Joseph Ignace Guillotin (1738—1814) vaid nõudis valitsuselt kõigile surmamõistetutele «võrdsust timuka ees», et loobutaks teatud privileegidest teise ilma saatmise metodoloogias. Paraku ristiti tapariist tema nimega, mis arstiteadlast ääretult kurvastas. Vähem kurvameelne polnud ka tegelik kaasaegse giljotiini leiutaja, sakslasest tisler nimega Schmidt, kes lootis oma leiutisega Pariisi tapamajade lihunike vaeva kergendada ning oma ainelist olukorda parandada. Kui aga selgus, millise rakenduse tema elutöö leidis, kukkus leidur jooma ja heitis hinge Napoléoni ajal *delirium tremensi* tagajärjel. (Tegelikult demonstreeris Schmi-

dti riistapuud Rahvuskogule Kirurgide Kolleegiumi sekretär doktor Louis; elementaarne giljotiin eksisteeris juba 14. saj Itaalias.)

21. jaanuaril 1793 paigutati giljotiin Revolutsiooni väljakule teistkordselt. Ešafotile astus Prantsusmaa kuningas Louis XVI. Alates 13. maist jääb «rahvuslik habemenuga» siia permanentselt ja timuka töö pole enam kergete killast — suhteliselt lühikese ajaga tuleb tal hukata 1343 rahva-vaenlast. Nimetagem kuulsamaid: kuninganna Marie-Antoinette, madame du Barry (Louis XV armuke), Charlotte Corday (Marat' tapja), Danton ja tema mõttekaaslased, madame Roland (siseministri abikaasa, tuntud seltskonnadaam ja kirjanik), kes jõudis enne surma hüüda aforismiks muutunud lause: «*Vabadus! Kui palju kuritegusid sinu nimel toime pannakse!*» Ja lõpuks Robespierre ise. Direktoorium ristas väljaku ümber — *place de la Concorde* — Üksmeele väljak. Seda nime kannab ta siiaani.

* * *

Bastille'lt Concorde'ile suundumisel tasunuks meil peatuda Rivoli' tänaval, kus kõrgub **la tour Saint-Jacques**. Te kindlasti imestate, nähes kiriku torni, kirikut ennast aga pole ollagi. Ka see ime on Suure Revolutsiooniga seotud. Saint-Jacques'i kirik koos selle juurde kuuluva maalapiga müüdi maha 326 000 frangi eest. Ettevõtlik ostja kavandas pühakoja asemele kaubahoovi, täpsemalt — tarvitatud krempli laiendatud kokkoostuja müügipunkti, mis ka ehitati. Torni ta siiski säilitas, kas siis lugupidamisest muinsuse vastu (Pascal olevat just selle torni otsas mõõtnud õhurõhku) või hoopis puhtesteetilistel kaalutlustel — on ju see torn prantsuse hilisgootika parimaid näiteid Pariisis.

Teil tekib juba hirm, et mis sai siis muudest Pariisi kuulsatest sakraalehitistest ja esmajoones Jumalaema kirikust Cité saarel. Portaali kohal asetsevad 28 Juudamaa kuninga kuju tõmmati alla ja purustati (neid peeti ekslikult prantsuse kuningateks). Kirikut kasutati heinaküüna, kuid ka toidulaona. Tornikellad sulatati kahuriteks. Tõsi, üks jäeti igaks juhuks alles. Piiskoppide kirstudest sai oivalisi püssikuule. Katedraali lammutamine oli juba peaaegu et otsustatud, kui Pierre Gaspard Chaumette, Kommuni prokurör, pani ette Notre-Dame alles jätta ja Mõistuse jumalannale pühendada. 10. novembril 1793 toimus Jumalaema kiriku ümberristimine. Altari kohal paiknes mingi mäge kujutav poodium, selle foonil nelja filosoofi büstid (Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Franklin). Ees seisis Opéra' endine kordeballeti tantsijanna, seljas tooga,

peas früügia müts, käes oda. Neitsite (?) koor ülistas Vabadust ja Mõistust.

Paistab, et Mõistus oli Suure Revolutsiooni ajal eriti soositud filosoofiline kategooria, sest temale pühendati ka Sorbonne'i kirik Ladina kvartalis. Ometigi ei suutnud nii mõistlik olevus, nagu Mõistuse jumalanna seda on, kaitsta kardinal de Richelieu kirstu — skulptor Girardoni šedöövrit. 5. detsembril 1793 otsustas rahvas absoluutse monarhia alusepanijale kätte maksta. Kiriku uks lõhuti maha, kirst kantutati lahti ja peagi möngisid lapsed siin hoovis range kardinali koljuga meie jalgpalli taolist mängu. Keegi abee Bonchamps olevat poistega hakanud kaasa mängima, et taolise riukaga reliikvia enda kätte saada. Ta hoidnud seda Terrori lõppemiseni oma kodus, et hiljem kardinalile tema ülemine kehaosa tagastada. Kas hetkel on Girardoni krüptis Richelieu jäänuseid 100% või vähem, seda ei ütle teile ükski Pariisi güd, mina ammuigi mitte.

Kuid oli ka sakraalehitisi, mida Revolutsioon soosis. Nii valmis Sainte-Geneviève'i kirik samal aastal, kui vallutati Bastille. Kui Mirabeau suri, tulid Asutava Kogu helgemad pead mõttele, et seesugune uhke ehitis vääraks säilitama vabadusaja suurmeeste põrmusid. Nii sündiski Panteon. Mirabeau'le järgnesid mitmed ümbermatmised: Voltaire, Rousseau. Konvent paigutas siia ka Marat' kirstu, kuid eelnevalt tõstis välja Mirabeau. Termidoorlased tõstsid aga veebruaris 1795 välja ka Marat'.

Seevastu Saint-Germain-des-Prés' klooster ja kirik ei pärvinud revolutsionääride lugupidamist. Klooster saadeti laiali, tema rikkalik raamatukogu konfiskeeriti. Kirikust sai salpeetri rafineerimise töökoda. Mis müüa andis, müüdi maha, mida ei osetud, läks kütteks.

Eneselegi märkamatult viisin teid Seine'i vasakule kaldale. Kui juba nii, siis tasuks ehk ära käia ka Marsi väljal, kus polnud küll veel meie armsaks saanud Eiffeli torni, mis siiski polnud takistuseks üpriski huvitava atraktsioonide korraldamisel. 14. juulil 1790 pühitseti siin aasta möödumist Bastille' vallutamist. Väli kujutas endast midagi staadionitaolist, ümberringi olid tõusvates ridades pingid, keskel Isamaa Altar — podium, millel Autuni piiskop Talleyrand (seesama Talleyrand jah, kes kolme erineva valitsuse ajal oskas olla välisminister) pidas kolmesaja preestri kaasabil piduliku jumalateenistuse. Seejärel tõusis lavale La Fayette ja andis truudivande Rahvusele ja Konstitutsioonile. 300 000 pidulist kordasid iga tema lauset. Lõpuks andis vande ka Louis XVI. Joovastusel polnud enam mingit piiri. Näis, et maine paradisi on kätte jõudnud.

* * *

Me ju teame, et kristlik religioon asendati peagi Mõistuse kultusega, ja sellest oli meil juttu, kui hiljaaegu Jumalaema kirikut külastasime. Ometigi leidis Robespierre, et uus religioon annab vabaduse ajajärgul liialt suure vabaduse Mõistusele, ja pani Konvendi ette uue religiooni — Ülima Olendi kultuse. 8. juunil 1794 leidiski Marsi väljal aset enneolematu rahvapidustus. Peo korraldajaks ja kunstiliseks juhiks oli meie armastatud kunstnik David. «Ülim olend» oli pidanud juba enne siia jõudmist paar pikka isamaalist kõnet Rahvasaias, nüüd peeti poole pikem kõne siin kunstlike kaljurahnude ja grottide vahel, lauldi Chénier' hümne, anti vandeid ja jagati õnnistusi.

Mulle tundub, et meie marsruut hakkab Pariisi südamest liialt eemalduma. Kui läheks õige tagasi Cité saarele? Jäi meil ju seal külastamata Conciergerie, kuninga kojaülemale palee, mis kõneleb meile Revolutsioonist pealinna vaatamisväärsuste seas ehk enim. Robespierre'i vabadusaastal ristiti see paik «giljotiini eestoaks». Jaanuarist 1793 kuni juulini 1794 saadeti siit kas Revolutsiooni või Grève'i väljakule 2600 vang. Kuninganna Marie-Antoinette'i pärast olevat ühe kongi uks meelega madalamaks tehtud, et sundida sellega kõrki valitsejannat rahva esindajate (s.o vangivalvurite) ees kummarduma. Kuuks keemik Lavoisier palunud oma hukkamist ühe päeva võrra edasi lükata, sest ta tahtnud maailmale veel üht avastust kirja panna. Ta saanud vastuseks: «Vabariigil pole teadlasi tarvis.»

Ja nüüd kibekähku üle silla ja Paremale kaldale tagasi. Me pole ju veel olnud Pariisi Raekojas, kuhu Bastille' vallutajad peale suurt võitlust saabusid, et siin Grève'i platsil (praegu Raekoja väljak) pidulikult laternaposti otsa kaks vangla kanoonikut üles puua. Siit ka revolutsioonihümni «Ça ira» refrääni sõnad:

Ah! Ça ira, ça ira, ça ira!
Les aristocrates à la lanterne...

(Selgituseks ehk nii palju, et *ça ira* on sõnaühendi *ça va* 'käib küll, pole viga, läheb hästi' tuleviku vorm.) Revolutsiooni ajal seisis ka Raekoja väljakul giljotiin, ainult et kuulsamad kurjategijad hukati Revolutsiooni väljakul. See-eest oli maja ise revolutsioonilise linnavalitsuse peastaap, nn Pariisi Kommun. (NB! Mitte segamini ajada esimese proletarise revolutsiooniga, 1871. a Pariisi Kommuniga, mis Raekojale tule otsa pani.) Just siin majas lõi särama Robespierre'i täht revolutsioonitaevas, siinsamas püüdis

ta aasta hiljem endale ka kuuli pähe lasta, kuid purustas vaid lõualuu. Niimoodi ta siit katkise lõualuuga Conciergerie'sse viimast ööd veetma viidigi.

Meil on ikka veel käimata Louvre'is. Siinkohal tuleb täpsustada, et Louvre'i ansambli kuulusest tol ajal veel Tuileries' palee. Need kaks kuningalossi olid ühendatud pika galeriiga (Tuileries' lossi põletasid kommunaarid 1871. a.). Oktoobris 1789 sunniti kuninglik perekond Versailles'st Tuileries' paleesse ümber kolima. 20. juunil 1791 põgenes Louis XVI koos naise ja lastega. Nad tabati Varennes'is. 10. augustil 1792 vallutati Tuileries ja kukutati monarhia. Siiani on mulle mõistatuseks, miks ajalooõpikutes tõstetakse taevani Bastille ja vaikitakse maha Tuileries?! Ka ohvreid oli siin palju rohkem. Kui palju ründajaid langes, ei oska ma öelda, kuninga šveitslastest ihukaitsjaid notiti maha 600 ringis. Palee rüüstati kapitaalselt. Lossi asus Konvent, kuninglik perekond viidi aga Temple'i kindlusse, mida ma teile, armsad lugejad, kuidagimoodi ei saa näidata (kui, siis ainult vanadelt gravüüridelt, sest hoone lammutati 1808. a.). Mõistagi polnud kuningapere liikmete elu siin kuigi roosiline. Tõelist närvikõdi said nad tunda 2. septembril, mil neid veel koos hoiti. Mis siis juhtus? Kuuldused Verduni langemisest tekitasid üldise pinge, otsustati

vaenulikud elemendid kõrvaldada. Marat, kes oli linnavalitsuse eesotsas, võib vist rahumeeli «rojalistliku mässu» elimineerimise üle teises ilmas rõõmu tunda. Rahvas tungis vanglastesse (kust neid rahvavaenlasi ikka siis mujalt võtta oli), kus tapeti kõikvõimalikul viisil 1200 vang. Marie-Antoinette'i sõbratari ja tema laste kasvataja vürstinna de Lamballe'i andsid märatseva rahvahulga kätte tema enese valvurid Force'i vanglas. Ta suri haamrilöökidest pähe, pea lõigati otsast, rind rebiti lõhki ja üks ablas ülestõusnu olevat tema südame sealsamas ilma ühegi maitseaineta ära söönud. Kujutage siis ette kuninga, tema naise, eriti aga alaealiste laste hämmeldust, kui nad 2. septembril üleval torniaknal äkki oma lemmiku pead vaia otsas taas nägid.

Noh nii. Meie flaneerimine läbi revolutsioonilise Pariisi hakkab lõpule jõudma. Käia oleks ju veel palju, võiks ju rääkida kõigest sellest, mida Suur Prantsuse Revolutsioon maailmale, kaasa arvatud ka meile, on andnud, kuid seda te olete juba lugenud kooliõpikutest. Pealegi on mul kartus, et peale nii pikka lektüüri nagu see siin ei jää te täna öösel niiepa magama. Ja ei peagi jääma. Kogu progressiivne inimkond tähistab Bastille' vallutamise 200. aastapäeva. Üks magamata öö nii tähtsa sündmuse tähistamisel polegi ehk ei tea kui suur panus ühisesse üritusse.

HELMUT PIIRIMÄE

TERROR — SUURE PRANTSUSE REVOLUTSIOONI ERILINE FENOMEN

Kõige suuremaid lahkavamuise Suure Prantsuse revolutsiooni käsitluses ja hinnangutes on esile kutsunud selle revolutsiooni erilise fenomen — terror. Sageli on kujutus terrorist olnud revolutsiooni sünonüümiks. Ta on varjatunud revolutsiooni suuri üldinimlikke põhimõtteid, kuigi ta oli ise teravas vastusolus omaaegse ideoloogia ja ideaalidega. Revolutsiooni valmistas ju ette valgustusideoloogia, mille üheks väga oluliseks jooneks on sügav austus inimese vastu — uus humanism. See ideoloogia eiras türanniat, millega samastati revolutsioonielset «vana korda». Populaarsed hüüdlauseid olid «vabadus, võrdus, vendlus». Revolutsiooni algerioodi põhidokument — Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon — kuulutas: «Kedagi ei või süüdistada, kinni pidada ega arreteerida mui-

du, kui seaduses ette nähtud juhul ja seadusega ettekirjutatud vormi järgides.» Asutava Kogu saadikud, kes olid kogenud absolutistliku korra omavoli, olid täis otsustavust teha sellele lõpp. Ometi kujunes välja «revolutsiooniline terror», mida nõukogude ajalookirjandus on aastakümneid ülistanud. J. Stalin leidis Suure Revolutsiooni aegselt Prantsusmaalt koguni eeskuju ja innustust GPU tegevuseks. Ta kirjutas oma terroriorganisatsiooni kohta: «See organ on enam-vähem analoogiline Üldise Julgeoleku Komiteega, mis asutati Suure Prantsuse revolutsiooni ajal. Ta karistab peamiselt spioone, vandseltslasi, terroriste, bandiite, spekulante, valearahategijaid.» Teame, et «Suur Juht ja Õpetaja» ning «kõigi rahvaste sõber» valetas jultunult, aga terrori vajadust

on püüdnud ajalooõpikud pähe taguda miljonitele nõukogude kooliõpilastele. Terrori ülistus koos selle J. Stalini tsitaadiga jõudis kõrgkooli emakeelse õpperaamatu kaudu eesti lugejani juba esimesel nõukogude aastal (Uus aeg. I kd. Tartu, 1941, lk 117).

J.-P. Marat terrori propageerijana.

Stiihlist plebeilist terrorit hakkas teadlikult propageerima üks revolutsiooni liidreid Jean Paul Marat. 26. juulil 1790 avaldas ta pamfleti «Meiega on läbi» (*C'en est fait de nous*), milles agiteeris: «Viisada-kuussada maharaiutud pead kindlustaksid meile rahu, vabaduse ja õnne...» (Ж. П. Марат. Избранные произведения. Т II. М, 1956, lk 183). 1790. aasta detsembris nõudis ta üldist ülestõusu ja arveteõendamist: «Raiuge ilma kõhklusteta pead maha kontrrevolutsioonilistel kindralitel, ministritel ja endistel ministritel, meeril ja munitsipalteedi liikmetel... Lööge maha ilma halastuseta kogu Pariisi kindralstaap, kõik Asutava Kogu saadikud...» (samas, lk 235). Ta kirjutab, et kui varem oleks piisanud 500—600 peast, siis nüüd, kui vaenlane on koondanud oma jõud, on vaja maha raida 5000—6000 pead, ei tohtivat aga hetkekski kõhelda, kui on vaja maha võtta 20 000 pead. See, mida propageerib Marat, ei ole enam isegi revolutsiooniline terror, vaid mõttetu tapmine. Tuleb ju arvestada, et Asutava Kogu saadikute seas oli enamik revolutsiooni juhte, sealhulgas ka Maximilien Robespierre. Rahva seas populaarse publitsisti verele venevad üleskutsed ei jäänud mõjuta. Üksikud mõrvaaktid, mis kaasnesid võitlusega vana korra vastu, kasvasid septembris 1792 üle terrorilaineks. Selle tagapõhjaks oli ärev olukord, mille oli põhjustanud interventide armee sissetung Prantsusmaale. Augusti lõpul oli võitluseta kapituleerunud piirikindlus Longwy.

Interventide teed Pariisi tõkestas hästi varustatud ja võitlusvõimelise garnisoniga mehitatud Verduni kindlus. Patriootlikult meelestatud komandant oli täis otsustavust võidelda ja ta teadis, et garnison teda toetab. Munitsipalteet asus aga seisukohale, et ohvrite vältimiseks tuleb vastu võtta preislaste ultimatumis esitatud kapitulatsiooninõue. 2. septembri hommikul leiti komandant oma kantseleis surnuna ja me ei saagi teada, kas see aus prantslane tapeti või andis ta endale alla. Samal päeval linn ja kindlus kapituleerusid, garnison lahkus linnast. Revolutsiooni kohal rippuv surmaoht andis toitu kahtlustustele ja tublisti liialdatud kuuldustele sisemisest kontrrevolutsioonist. Ööl vastu 30. augustit viis Pariisi Kommuun läbi suure haarangu, milles osales ligi 60 000

relvastatud meest. Läbiotsimisel leiti umbes 2000 püssi, arreteeriti ligikaudu 3000 «kahtlast», kuid mingit jälge kontrrevolutsioonilistest vandenõust ei leitud. Kodude läbiotsimine ajas aga meeleolud veelgi ärevamaks.

2. septembri hommikul jõudis Pariisi kuulujutt, nagu oleks Verdun juba langenud. Kuuldus ennetas asjade tegeliku käiku, kuid kutsus esile massipsühhoosi. Levisid kuulused, et vandenõu revolutsiooni vastu, mida just äsja oli püütud avastada, küpseb vanglates. Kuulujuttudele andis toitu see, et kinni peetavaid koheldi leebelt. Taheti ju luua uut, humansemat ühiskonda, kui oli olnud Bourbonide «vana kord». Vangid võisid pidada kirjavahetust, vastu võtta külalisi ja oma kulul lisatoitu juurde tellida. Vanglas võis korraldada pidusid ja maskeraade, teadlased organiseerisid sümposioone. Oli poliitilisi tülisid ja arutelusid. Kergemini kui vabaduses tekkisid armulood. Õnnetus tõukas isegi aristokraatlike daame ükskõik kelle kaitsvasse embusesse.

2. septembril umbes kell pool kolm märkas rahvas 5—6 tõlda, millega veeti vanglasse 24 vaimulikku, kes olid keeldunud konstitutsioonile vannet andmast. Rahva seast kütis hüüdeid, mis nõudsid neile surma. Vange saatvad ratsaväelased surusid küll rahvast eemale, aga ilmselt jagasid tema suhtumist vangidesse. Äkki olevat üks vang lõõnud tõllaukse vahelt lähimat valvurit. Viimane polevat hetkekski mõtlema jäänud, vaid tapnud otsekohe solvaja. Samas tapnud ratsamehed ka mitmed teised vangid. Kui tõllad jõudsid vanglaks muudetud abtkonna hoone (*abbaye*) juurde, tormas rahvas vaimulikele kallale ja tappis nad sealsamas. Verest pööraseks muutunud põobel tormas seejärel vanglasse sisse, hakkas maha murdma kongiuksi ja halastamatult tapma arreteeritud.

Üldse tapeti 2. septembril Pariisi 9 vanglas 2750—2800 vangi. On arvestatud, et ainult veerandi nendest moodustasid aadlikud, vaimulikud, šveitsi palgasõdurid, kes võõramaalastena olid olnud Bourbonide ustavad, ja üldse poliitilistel motiividel arreteeritud (see ei tähendanud muidugi nende süüdiolekut).

Kui vangide tapmisest teatati Pariisi Kommuunile, otsustati saata vanglatesse komissarid, et nad võtaksid kaitse alla kinni peetavad, kes istusid seal võlgade, lastele elatusraha maksmata jätmise ja muude tsiviilkuritegude eest. Sellega sanktsioneeriti tegelikult teiste vangide tapmine.

Tänavatel liikusid Rahvuskaardi salgad ja nii oleks olnud piisavalt jõudu, et omakoh-tule piiri panna, kuid seda ei tahetud teha. Öhtul kell üksteist ilmus vanglate inspektor kohtuminister G. J. Dantoni juurde, paludes

kaitset. Minister, kelle esmaseks ülsandeks oluks kaitsta õiguskorda, olevat öelnud: «Sülitän vangide peale.»

Alates 1930. aastatest on paljud nõukogude ajaloolased ülistanud septembririimi kui «rahva enesekaitsevahendit». Selle kontseptsiooni taga on stalinlikud massimõr- vad, millele otsiti õigustust ajaloost.

Tribunal ja giljotiin.

Suure revolutsiooni paradokse oli see, et türannia kehatuseks peeti kuningat, kuid hukkamised poliitilistel põhjustel algasid pärast seda, kui rahva ülestõusuga 10. augustil 1792 kukutati Louis XVI.

Nädal pärast ülestõusu loodi Pariisi Kommuuni nõudel Erakorraline Tribunal, et karistada «10. augusti kurjategijaid», s. o neid, kes olid tulistanud kuningalossi ründajaid.

Tribunali otsuste täideviimiseks ehitati tapamasin — giljotiin, mille langev tera raius maha hukatava pea. Giljotiini «proovimine» toimus 24. augustil 1792. Tribunal oli surma mõistnud kuningliku sõdurite värbaja ja otsus viidi kohe täide. See oli hukkamine poliitilistel motiividel.

Poliitiline arveteõiendamine oli tegelikult ka Louis XVI hukkamine giljotiinil 21. jaanuaril 1793, kuigi otsuse langetas rahvaesindus — Konvent — ja süüdistuse aluseks olid kuninga **intriigid revolutsiooni vastu**. Revolutsiooni mõnede juhtide suhtumist asjasse näitab tees, mille esitas Antoine Saint-Just: asi ei ole selles, et mõista kohut Louis XVI üle, vaid jutt on sellest, et ta tuleb hävitada, nagu hukati Roomas Caesar. Sellest sõnavõtust kõlasid kohtuta arveteõiendamise noodid.

1793. aasta oktoobris saatis revolutsiooniline tribunal giljotiinile ka kuninganna Marie Antoinette'i. Terroriakt oli kahtlemata Louis XVI õe giljotineerimine, sest see daam polnud vähimalgi määral poliitikas osalenud.

Esimene tribunal oli lõpetanud tegevuse 1792. a novembris. Terrori jätkamist taotles Pariisi Kommuun ja plebeilisi kihte esindav «pööraste» liikumine. 10. märtsil 1793 toimusid Konvendis ägedad vaidlused, mille käigus mitmed saadikud nõudsid uue erakorralise tribunali loomist ilma vandemeesteta. Žirondiin Pierre Victorien Vergniaud võrdustas sellise tribunali inkvisitsiooniga. Jakobiin Pierre Joseph Cambon hoiatas kohtunike omavoli eest. Tribunali loomise kasuks esines kirkliku kõnega George Jacques Danton, kellel muidu oli mõõduka mehe maine. Ta põhjendas tribunali loomist vajadusega vältida rahva omakohut: «Oleme hirmsad, et vabastada rahvas sellest vajadusest.»

Loodud Revolutsioonilise Tribunali koosseisus oli eesistuja koos kahe abilisega ja 5 kohtunikku, aga ka 12 vandemeest. Seega

oli ta siiski veel kohtuorgan, kuid aluse terroriks andsid uued seadused surmanuhtluse kehtestamise kohta. Kodanlikku klassipositiooni ilmutas dekreet, millega kehtestati surmanuhtlus ka võrdsustava agraarseaduse nõudmise eest.

Terror kodusõjas.

Terror muutus massiliseks seoses mässu ja kodusõjaga Vendées. Mässu ajendiks oli dekreet vabatahtlike armeesse värbamisest, mida rakendati kui sundvõtmist liisuga. Piirist kaugel elavate talupoegade arvamus revolutsioonilise sõja vajalikkuse kohta oli kindlalt eitav. Sügavam põhjus oli sealsete talupoegade püüe kaitsta oma traditsioonilist elulaadi, mille koostisosadeks olid sügav usklikkus ja naiivne monarhism. Kodanluse arenguga esilenihkunud liigkasuvõtjad, kaupmehed ja spekulandid kehatasid Vendée talupoegade silmis uut ja vastuvõetamatut ellusuhtumist, usaldust ei äratanud ametisse seatud uued võimud.

Pühapäeval, 10. märtsil 1793, kui noormehed pidid kogunema liisutõmbamiseks, hakkasid lööma häirekellad. Piikide, hangude ja muu kättesattunu, osalt ka püsside ja saablitega relvastatud talupojad tungisid linnadesse ja alevitesse, ajasid laiali kohaliku Rahvuskardi, tapsid revolutsioonilise võimu ametnikke ja vande andnud vaimulikke, aga ka lihtsalt mehi, keda peeti vabariiklasteks. Sageli tehti seda kohutavate piinamiste ja julmusega. Ainuüksi Machecouli linnas Alam-Loire'i departemangus tapeti sel päeval 545 vabariiklast. See oli veel julmem terror kui septembripäevil Pariisis.

Vendée mäss levis nagu metsatulekahju üle kogu Lääne-Prantsusmaa. Järkjärgult hakkasid üksikud salgad koonduma armeedeks. Suurim neist oli Kuninglik ja Katoliiklik Armeed, milles Henri de La Rochejacqueline juhimisel võitles 40 000 meest. Vabariiklikud väed osutusid jõuetuks.

Riiklik terror jakobiinide diktatuuri ajal.

Olles 1793. a 31. mai — 2. juuni ülestõusuga võimule tulnud, lugesid jakobiinid oma esmaseks ülesandeks revolutsiooni päästmise. Arvati, et selleks on vaja tugevat võimu ja karmi kätt. Jean Paul Marat' tapmine 13. juulil Charlotte Corday poolt andis uut hoogu neile, kes nõudsid diktatuuri ja terrorit.

26. juulil võttis Konvent vastu seaduse ülesostjate vastu, mille kohaselt spekulatsiooni, kokkuostu ja kaupade varjamise eest karistatakse surmanuhtlusega. Kõik kaupmehed olid kohustatud esitama deklaratsiooni selle kohta, missuguseid kaupu ja milises koguses neil leidub. Nõutav oli nende

kaupade «igapäevane» avalik müük. Seaduse erakordne karmus äratas siiski avalikkuse tähelepanu. Üks veinikaupmees oli küll täpselt deklareerinud, palju tal veini on, kuid poeg oli jätnud täitmata isa käsu panna poe uksele hinnakiri, nagu nõudis seadus. Poisi hooletuse tõttu mõisteti isa surma, aga justiitsminister julges sel ajal veel sekkuda. Asi jõudis Konventi, kus seaduse toime ajutiselt peatati.

Võitluseks kontrrevolutsiooni vastu oli Konvent 2. okt. 1792 loonud Üldise Julgeoleku Komitee. Jakobiinide diktatuuri ajal koondas see enda kätte poliitilise jälitamise ja poliitilise politsei funktsioonid. Komiteed juhtis endine ohvitser ja kohtunik Marc Guillaume Albert Vadier, juhtivate meeste hulka kuulus ka kunstnik Jacques Louis David. Juunis 1793 andis Konvent arreteerimise õiguse ka Rahvapästekomiteele, mis tegelikult oli kujunenud revolutsiooniliseks valitsuseks, kuigi Konvent teda sellena ei tunnustanud. Arreteerimise õigus andis talle võimaluse arveteõiendamiseks poliitiliste vastastega.

Juba pärast Marat' tapmist oli alanud kampania terrorirežiimi kehtestamiseks. Konvendis kõneldes esitas G. Danton loosungi: «Anname voli kättemaksule!» Jakobiinide liider M. Robespierre deklareeris Jakobiinide Klubis «juhi» enesekindlusega: «Mäetipust andsin ma rahvale signaali ja ütlesin talle: «Siin on su vaenlased, lööl!»

17. septembril 1793 võttis Konvent vastu seaduse «kahtlaste» kohta, mis nägi ette kõigi kahtlaste isikute vangistamise ja oma kumul kinnipidamise kuni rahu sõlmimiseni. Algas massiliste arreteerimiste laine. Vanglad täitusid inimestega, kellele ei esitatud muud süüdistust peale omavoli lubava väite, et nad on kahtlased. Määratlemaks, kes on «kahtlane», esitas Pariisi Kommuun omalt poolt rea «tunnuseid». «Kahtlaseks» tuli pidada näiteks neid, kes «nõrgendavad rahva energiat» kõnedega koosolekutel, külastavad endisi vaimulikke ja aadlikke, räägivad salaja vabariigi ebaedust, ei võta kõigest aktiivselt osa.

16. oktoobril võttis Konvent vastu dekree-di kõigi Prantsusmaaga sõjas olevate maade Prantsusmaal viibivate kodanike arreteerimise kohta. Vanglasse sattus palju siiraid revolutsionaäre, kes olid tulnud oma maalt Prantsusmaale.

Järsk pööre kohtulikult õigusemõistmiselt omavolile toimus seoses kohtupidamisega žirondiinide juhtide üle. 24. oktoobril 1793 alanud protsessil kaitsesid Brissot, Vergniaud jt žirondiinid end pikkade kõnedega, polemiseerisid süüdistusega ja nõudsid tunnistajate väljakutsumist. Tribunali süüdistaja Antoine Aventin Fouquier-Tinville saatis Kon-

vendile kirja, milles nurises protsessi venimise üle, nõudis, et «kaotataks segavad formaalsused», ja küsis, milleks on vaja tunnistajaid. Teda toetas kohe M. Robespierre. Konvent otsustas, et kui protsess tribunalis on kestnud kolm päeva, otsustavad vandemehed, kas sellest on küllalt.

Nüüd algas kiire karistamine. 31. oktoobril läksid žirondiinide juhid giljotiinile. Surma ootel laulsid nad «Marseljeesi».

M. Robespierre'i lähim abiline, «surmalingi» kuulsuse omandanud Louis Antoine Léon Saint-Just nõudis, et tuleb karistada mitte ainult vaenlasi, vaid ka ükskõikseid ja passiivseid. Kohtumõistmise lihtsustamiseks ei tulnud tema arvates mitte ainult ära jätta tunnistajate väljakutsumine ja kaitsjad, vaid polnud vaja esitada ka süüd tõendavaid dokumente. Kohut tuli mõista «südametunnistuse järgi». Kohtupraktikas nii ka tehti. Avanesid võimalused süüta inimeste surma saamiseks. Ilmusid püüdlidud pealekaebajad, kes teatasid «kahtlastest» või ükskõiksetest.

Rahvas harjus terroriga üsna ruttu. Giljotineerimist käidi vaatamas kui teatrietendust. Naised hakkasid kandma giljotiinikuju-lisi kõrvarõngaid. Valmistati mõned väikesed giljotiinid lastele mängimiseks.

Äärmuseni jõudsid julmused Vendée kodusõjas. Pärast suuri lööke mässajate armeedele 1793. aasta detsembris viis võidetute karistamist läbi Konventi komissarina Nantes'i saadetud Jean Baptiste Carrier. Linnanglates oli tuhandeid vangi langenud Vendée võitlejaid. Antisanitaarsetes oludes puhkesid täistuubitud vanglates koolera ja tüüfus. Carrier otsustas kohtupidamisega mitte aega viita. Ta alustas «ristimisega»: mehed ja naised seoti paarikaupa kokku ja uputati jõkke. Ülejäänud vangid, kelle seas oli peale mässajate ka vaimulikke ja kriminaalkurjategijaid, käskis ta laadida vanglastele ja uputada kõige täiega Loire'i jõkke. Nii uputati vähemalt 2000 vangi. Võib arvata, kuidas sellised «sanitaarabinõud» mõjusid jõest võetavale joogiveele.

Jakobiinide terrori ohvrite arv.

Eri uurijatel on selles küsimuses suuri erinevusi. Ameerika ajaloolane Donald Greer (The Incidence of the Terror during the French Revolution. Cambridge, Harvard University Press, 1935) on tulnud järeldusele, et märtsist 1793 kuni augustini 1794 (seega veidi pikem periood kui jakobiinide võimulolek) arreteeriti umbes 500 000 inimest. Pariisi Revolutsioonilise Tribunali ja provintside tegutsenud «revolutsiooniliste komisjonide» poolt hukatute arvuks sai ta 16 594 inimest, neist Pariisis 2639. Terrori ohvrite üldarvu (kaasa arvatud kohtuta huk-

kamised, surm vanglas) hindab ta 35—40 tuhandele. See arv on tunduvalt väiksem kui varasemas kirjanduses, kuid ilmselt sedavõrd ka tõele lähem. Greer on püüdnud kindlaks teha ka hukatute päritolu. Olles töötanud läbi 14 080 goljotiini alla läinud inimese «süüasja», sai ta järgmised andmed:

vaimulikud	6,5%
aadlikud	6,25%
mantliaadel	2,0%
suurkodaanlus ja intelligentsi tipud	14,0%
väikekaupmehed ja intelligentsi madalamad kihid	10,5%
käsitöömeistrid, sellid, töölised, teenijad	31,25%
talupojad	28,0%
andmed puuduvad	1,5%
	100%

Esitatud andmetest selgub, et 54% hukatutest kuulus endisesse kolmandasse seisusesse, üle 60% olid tööinimesed.

Surmamõistmise põhjused on oma aja aktides peamiselt poliitilised: osavõtt mäsust, riigi reetmine, osavõtt vandenõust, kontrrevolutsioonilised üleskutsed. Tegelikult võis sellise süüdistuse alla sattuda päris tühistel asjaoludel, kõige sagedamini minevikust midagi head meenutades. Üks kõõgitudruk jäi näiteks elust ilma arvamuse eest, et «vana korra» ajal ei oleks ta peigmees pidanud sõjaväkke minema.

Kust tulid terroristid?

See küsimus on vaevanud paljusid ajaloolasi, aga asja vastu on tundnud huvi ka psühholoogid. Liiga lihtne on seletus, et tegemist oli sünnipärase julmuritega. Tutvumine juhtivate jakobiinide elulugudega ei kinnita kuidagi seda versiooni.

Juhtiv riigimees jakobiinide diktatuuri ajal oli Maximilien Robespierre, kes enne revolutsiooni oli lihtne advokaat provintsi-linnas Arras's. Tänu Arras' piiskopi eestkostele sai ta noore mehena koha kohalikus tsiviil- ja kriminaalasjade tribunalis. Sellel ametikohal tuli tal kord anda allkiri paadunud mõrvari surmaotsusele. Kurjategija süü oli vaieldamatult selge, kuid Robespierre elas seda sügavalt läbi. Kaks päeva ei söönud ta midagi, siis loobus tulusast ja respektaablist kohast tribunalis.

Kui M. Robespierre 1792. aasta augustis valiti Erakorralise Tribunali eesistujaks (presidendiks), ei võtnud ta seda kohta vastu põhjendusega: «Ma ei saa olla kohtunik nende üle, kelle vastane ma olen.» Seega kaitses ta sel ajal kohtunike erapooletuse nõuet.

1793. aasta sügisel uskus M. Robespierre, et kõik on vajalik revolutsiooni päästmiseks ja et tribunaliid mõistavad õigust. Usk õigusesse ilmneb isegi veel 9. termidooril, kui võimult kukutatud ja vangistatud Robespierre nõudis, et ta viidaks tribunali ette. Teda ehmatas siiski näiteks Carrier' terrorism ja tema nõudel kutsuti Carrier tagasi Pariisi. Küsimus oli seega terrori mastaapides ja õigusemõistmise printsiipides. Provintsis terrorit harrastanud ekstremistid nautisid oma võimu teiste inimeste üle ja voolavat verd, aga pidasid silmas ka oma karjääri. Põhimõtted neid mehi ei vaevanud, sest neid lihtsalt ei olnud.

Diktatuur ja terror hävitasid ka Robespierre'is inimese. Arras's oli ta liikunud seltskonnas, armastanud tantsida ja osanud nakatavalt naerda. Nüüd oli ta näost kahvatu ja veidi sinakas, käis pooleldi suletud silmadega. Ta ei naeratanud enam, sageli ei märganud tervitusi, oli muutunud üdini umbusklikuks.

Väga hästi tundis end terrori ajal Robespierre'i lähim kaasvõitleja Antoine Saint-Just. Ta sõitis ringi kallihinnalisi parfüüme levitades, võitles eriti vooruse eest sõjaväes, nii et hulk kauneid daame oli tõsiselt segatud igipõlise ameti pidamises. Naisi, kes venitasid armeed juurest lahkumisega, ähvardati surmanuhtlusega.

Mõlemad mehed pidasid innukalt kõnesid voorusest. Eelkõige pidi see tähendama uut moraali ning lõpu tegemist «vana korra» aegsele liiderdamisele ja prostitutsioonile. Robespierre rääkis ka vajadusest ohjeldada madalaid ja julmi kirgi. Ta rõhutas, et valitsema peavad voorus, ausus, kohusetunne ja suuremeelsus. Ilmselt tunnetas ta siiski ka ise moraalselt vaakumit, mis oli tekkinud osalt juba vana korra aegses moraalses kaoses, süvenenud aga katoliku usu vastu peetud võitluse käigus.

Ajaloo- ja psühholoogia-alases kirjanduses on püütud terrorismi seletada ka revolutsioonijuhtide seksuaalse käitumise hälvetega. Tähelepanu äratav on kahe tippjuhi välimus. Ajal, millal aristokraatus oli sattunud põlu alla, käis revolutsiooni juht ikka veel puuderdatud parukaga ja hoolikalt seotud batistkaelasidemega. Õrna, lausa tütarlapseliku näoga Saint-Just oli elegantselt riides, punane nelk või muu lill nõopaugus.

Hans v. Hentig rõhutab, et Robespierre'i elus pole ükski naine mingit osa etendanud, ka Saint-Justil polevat kunagi naistega tegemist olnud, erandiks vaid mõned nooruse eerootilised katsetused. Ta kiindumus Le Bas' õe vastu olevat legend. (H. v. Hentig. Terror. Zur Psychologie der Machtergreifung. Frankfurt/Main, Berlin, 1970). Asi pole aga ilmselt siiski mitte mehelikkuse puudumises:

M. Robespierre kavatses enne revolutsiooni abielluda, Saint-Just kirjutas poemi, milles kujutatakse orgiaid nunnakloostriks. Kaasajal on seda loetud pornograafiliseks, mida ta muidugi ei olnud 18. sajandi arusaamade järgi. Õige on ilmselt see, et mõlemad mehed, kellel kummalgi polnud perekonda, olid ilma jäänud tavalisest argielust. Seda asendas fanaatiline andumus revolutsioonile.

Fraktsioonide võitlus.

Üha süvenev terror põhjustas 1794. aastal jakobiinide eneste seas lahkkelisid. Georges Dantoni ümber koondunud mõõdukalt parempoolne rühmitus, kes taotles mõõdukust sotsiaalses suhetes ja astus vastu varandusliku võrdsuse nõudmistele, pooldas terrori piiramist. G. Danton, kes veel eelmisel suvel oli terrorit toetanud, ütles kõnetoolist: «Nõuan, et säätetaks inimverd.» Dantonistide hüüdlauseks sai: «On vaja halastada!» Žurnalist Camille Desmoulins kirjutas ajalehes «Vieux Cordelier», et tuleb avada vanglate ukсед 200 000 kodanikule, keda nimeatakse kahtlaseks. Vastuseks terrorile tekkis isegi Ühiskondliku Julgeoleku Komitee. Selle liige Claude Basine astus üles Konvendi liikmete kaitseks, küsides: «Millal siis ometi lõpeb see saadikute tapmine?» Ta kolleeg François Chabot viis läbi dekreedid, mille kohaselt ühtegi saadikut ei saa enne arreteerida, kui ta on Konvendis ära kuulatud.

Vasempoolsete jakobiinide seas oli juhtiv rühmitus hebertistid. Nad taotlesid plebeiliste hulkade olukorra parandamist, kuid arvasid, et põhiline tee selleks on spekulantide ja ülesostjate karistamine giljotiinil. Tapamasin pidi olema imerohi sotsiaalsete hädade vastu. Terrori hüsteeriat tugevdas ka Hébert'i poolt propageeritav «revolutsiooniline sõda», mille sihiks oli Euroopa kõigi türannide hävitamine ja kõigi rahvaste vabastamine.

Teise vasempoolse grupi moodustasid šometistid (Chaumette'i järgi), kes astusid välja uusrikaste luksuse ja elunautimise vastu, kuid nõudsid, et terrorit kasutataks ainult tegelike kontrevolutsionääride vastu.

Fraktsioonide võitluses ei näinud Robespierre ja ta kaaslased muud teed kui vastaste arreteerimine ja tribunali alla andmine. Selles võitluses ei jäänud Robespierre ausaks. Kui Konvent avaldas rahulolematust dantonistide arreteerimisega, maalis ta Dantonist vastiku portree. Ka Saint-Just väitis, et Danton on isamaa vaenlane.

Politiiliste vastaste diskrediteerimiseks kasutati ka nn «amalgan-protsessi». Üheaegselt G. Dantoni, Camille Desmoulinsi, kindral François Joseph Westermanni ja parempoolsete jakobiinidega anti kohtu alla

mõned korruptsiooni segatud juhtivad võimuhed ja kahtlased tegelased, kellega Dantonil polnud üldse midagi ühist. Tribunalis näidati vandemeestele kirja, mille kohaselt Danton olevat saanud Pittilt raha. See oli võltsing, mille taga seisis M. Robespierre, kes oli lakanud vahendeid valimast. Versiooni Dantonist kui välisluure agentist esitas hiljem Robespierre'i ülistanud prantsuse ajaloolane A. Mathiez, kuid teised ajaloolased ei ole seda tõena võtnud. Nõukogude lugejale on selle versiooni esitanud kõmluse uudisena Jefim Tšernjak (Tuntuks tagantjärele. Viis sajandit salaluuret. Tallinn, 1971).

Vandenõude hirmu, üldise kahtlustamise ja pöörase vihkamise õhkkonnas võttis Konvent 22. preriaalil (10. juuni 1794) vastu dekreedid Revolutsioonilise Tribunali reorganiseerimise kohta. Ülimalt lai tähendus anti mõistele «rahvavaenlane». Selle alla läks «valdukuulduste levitamine», «revolutsiooniliste ja vabariiklike printsiipide energia ja nende printsiipide puhtuse nõrgendamine» jne. Rahvavaenlasele nähti ette ainult üks karistus — surmanuhtlus. Õigusemõistmine kaotas igasuguse aluse, sest loobuti süüdistatavate eelnevast ülekuulamisest, jäeti ära kaitse ja poolte vaidlus. Tunnistajaid võis kutsuda ainult tribunali soovil.

Terror võttis enneolematu ulatuse. Järgneva kuue nädalaga hukati Pariisis 1876 inimest. Iga ettevaatamatu sõna ja salakaebus tõi surma. Nüüd ei olnud giljotineerimine enam erutav verine vaatamäng, vaid tülgastav timukatöö. Giljotiin viidi Bastille' väljakult linna serva, sest verejoad hakkasid reostama linna õhku.

See ei päästnud aga võimulolijaid. 9. termidoori riigipöördega (27. juuli 1794) kukutati ka Robespierre ja ta kaasosalised diktatuuris ja terroris. Ka nemad läksid giljotiini alla.

Pärast jakobiinide kukutamist vabastati vanglast «kahtlased» ja taastati tavaline kohtupidamiskord. Kohtu alla anti Revolutsioonilise Tribunali süüdistaja A. O. Fouquier-Tinville ja veel 15 tribunali liiget. Fouquier-Tinville väitis, et ta olevat täitnud ainult Rahvapäästekomitee ja Üldise Julgeoleku Komitee käsk. Seekord neid argumente siiski kuulda ei võetud. Enda vabandamine käsutäitmisega võtaks vastutuse kõigilt, kes tegutsesid valitseva süsteemi tööriistana. Nii giljotiin kui ka vaimne terror käivituvad vaid siis, kui on välja lülitatud oma peaga mõtlemine ja algab pime kuuletumine. Kõik kohtualused läksid giljotiini alla, kuid sellele kohtuprotsessile jäi juurde siiski moraalselt kahtlane kõrvalmaik, sest süüdistajad ise polnud aatemed. Surma nõudis eriti L. M. Fréron, kes jakobiinide diktatuuri ajal oli

äärmusliku terrori läbiviija Touloni karistamisel.

Kättemaksuna ekstremistliku terrori eest Lõuna-Prantsusmaa rahustamisel 1793. aasta kevadel toimus 1795. aasta kevadel paljudes paikades stiihiline omakohus jakobiinide üle. 5. mail 1795, kui Lyonis toimus kohtuprotsess kohaliku aktiivse jakobiini üle, tungisid kohtusaali fanaatikud, tapsid kõigi saalis viibinute silme all kaebealuse ja vallutasid seejärel vangla. Ilma igasuguse ülekuulamise ja kohtumõistmiseta raiuti mõõkade ja kirvestega surrus 97 inimest, sealhulgas ka mõned naised. Sutaanides preestrid vaatasid seda pealt, nende huulilt ei tulnud sõna «halastage». Laibad visati Rhône'i jõkke. Ka Marseilles's tapeti umbes 200 vangi.

Terror lõunas oli siski stiihiline, altpoolt tulev, mitte enam riiklik nagu jakobiinide ajal. Revolutsiooni viimastel aastatel lõppes terror kui massiliselt kasutatav abinõu.

Aastakümneid on nõukogude ajalooteaduses ülistatud «revolutsioonilist terrorit» kui «rah-

va enesekaitse abinõu». Poliitiline eesmärk oli sisendada nõukogude rahvale veendumust, et terror on revolutsioonis ja uues ühiskonnas tingimata vajalik. Terrorirežiimi kukutamist 9. termidoori riigipöördega 1794 on käsitletud kui revolutsiooni lõppu. On aeg loobuda sellest mõtteviisist. Terror kasvas välja plebeiliste hulkade madalatest kirgedest ja löi lõkkele halastamatus kodu-sõjas, mille käigus kadusid moraali- ja eetikanormid ning sündmusi asus juhtima massipsühhoos. Mitmed revolutsiooni juhid lootisid terrori abil lahendada suuri majanduslikke, sotsiaalseid ja poliitilisi probleeme. Giljotiin ei osutunud aga imemasinaks. Fraktsioonide võitlus ja terror ahendasid jakobiinide sotsiaalset baasi ning viisid nende langusele. Jakobiinide riiklik terror oli mõttetu.

Tähistades Suure Prantsuse revolutsiooni 200. aastapäeva näeme terroris hoiatust. Me hindame revolutsiooni suuri üldnimikke põhimõtteid, mis elavad privileege hülgavas ja ühiskonna uuenemist taotlevas mõtteviisis.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI

Vabadus! Võrdsus! Vendlus!

Need kolm Suure Revolutsiooni lipukirjaks saanud hüüdsõna, mis esmapilgul tunduvad nii üheväärsed, pole seda ometi. Võrdsus pole kunagi tõusnud filosoofiliseks mõisteks nagu vabadus, vendlus pole aga küündinud võrdsuse kõrvale sotsiaalpoliitiliseltki, vaid on jäänud puhteetiliseks kategooriaks.

Revolutsiooni enese seisukohalt oli neist kolmest tähtsaim just võrdsus, sest revolutsioon on eeskätt ju sotsiaalpoliitiline, mitte filosoofiline või eetiline fenomen. Lööksõnadena mängisid aga kaasa ka vabadus ja vendlus.

Loosungitel on oma genealoogia, st ajalugu. «Vabadusel! Võrdsusel! Vendlusel!» on kolm genealoogiat.

1. Vabadus!

Kõik filosoofilised mõisted algavad väljastpoolt filosoofiat. Nii ka vabadus. Prantsuse revolutsiooni eelõhtuks oli ta juba läbinud eetilise arengustaadiumi, kus ta tähendas

vabatahtlikkust¹, suva (nn tahtevabadust)² ja voli (nn tegutsemisvabadust)³ ning tõusnud individuaalsest kategooriast sotsiaalseks.

Vabaduse mõiste sotsialiseeris (ühiskondlikustas) loomuliku õiguse teooria, mille rajajaks peetakse Hugo Grotiust (1583—1645). Selle teooria järgi kuulub inimese loomusesse tema ühiskondlikkus ja mõistus-pära, mistõttu loomulik inimõigus on ühiskondlik ja mõistuslik. Ka inimloomuse ülim õigus vabadus peab seepärast olema ühiskondlik ja mõistuslik, s.o sotsiaalselt talitsetud.⁴

¹ Aristoteles «Nikomachose eetikas» III, 3: «... võib vabatahtlikuks pidada seda, mille käivitav printsiip on tegutsejas endas, kusjuures tegutsejal on täielik teadmine tegevusega seonduvate üksikasjade kohta.»

² Epiktetes. «Tõelisest vabadusest» IV, 1: «Vaba on inimene, kes elab, kuidas tahab...» — Vrd H. Seidel. Aristoteles und der Ausgang der antiken Philosophie. Berlin, 1988, lk 163. Vt ka: H. Höffding. Ethik. Leipzig, 1901, lk 96—114 (süsteemaatiline ülevaade tahtevabaduse problemaatikast).

³ Marksism peab seda ainsana kõneväärseks.

⁴ Juba Machiavelli oli renessansiajal (1513) väljend «oma seaduste järgi ja vabaduses (*con le loro legge et in libertà*)» täiesti enesestmõistetav. — Vt: N. Machiavelli. Il Principe. Torino, 1924, lk 22.

Sellest kõnelevad ka Suure Revolutsiooni ideoloogilised isad. Montesquieu ütleb «Seaduste vaimus» (1748) otsesõnu: «...aga poliitiline vabadus ei seisne selles, et igaüks teeb, mida tahab. Riigis, s.t ühiskonnas, kus kehtivad seadused, saab vabadus seisneda vaid selles, et igaüks võib teha seda, mida ta peab tahtma, ega ole sunnitud tegema seda, mida tahtma ei pea. /- - / Vabadus on õigus teha kõike, mida seadused lubavad, ja kui kodanik võiks teha, mida nad keelavad, siis poleks tal enam vabadust, sest teistel oleks täpselt seesama õigus.»⁵ Poliitiline vabadus on sotsiaalne sellepärast, et ta on vastastikku mõistuslikult ohjeldatud. Nii-sugusena jõudis ta revolutsioonipäevil ka «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon» (1789):

«Vabadus seisab õiguses teha kõike, mis ei too kahju teistele. Nii pole ühelgi inimesel oma loomulike õiguste teostamisel ühtki muud piiri kui vajadus kindlustada teisele ühiskonna kaasliikmele sama õiguse kasutamist.»⁶ (Põhimõtteliselt on see sekulariseeritud variant piibli käsusõnast «Armasta oma ligimest kui iseennast», Mt. 22:39, kusjuures «armastus» tähendab: «ei tee ligimesele kurja», Rm. 13:10. Ärasi pidi lausutakse sama mäeajutluse: «Seepärast kõik, mida te tahate, et inimesed teile teevad, tehke ka nendele. . .», Mt. 7:12. Tähtis on aga, et pühakirjas positiivselt etteantu tulenes nüüd loomulikult inimese enese mõist (us) likkusest.)

Tõepoolest näis Prantsuse revolutsioon mõistuslikele alustele tugineva ühiskonnamudeli ellu viivat. Ajaloofilosoofia loengutes meenutas Hegel hiljem: «Õigused, õigused, mõiste pani end ühekorrana maksma ning vanad ebaõigluse toed ei suutnud sellele vastu pidada. Õiguse mõttes on niisiis nüüd sisse seatud konstitutsioon ja sellel pinnal peab nüüdsest põhinema kõik. Sestpeale kui päike seisab taevaallotuses ja planeedid ümber tema tiirlevad, pole nähtud, et inimese paneb ennast pea peale, see on mõtte peale, ning ehitab tegelikkuse üles selle järgi. Anaxagoras ütles esimesena, et maailma valitseb nous /Mõistus/, aga alles nüüd on inimesed jõudnud äratundmisele, et vaimset tegelikkust peab valitsema mõte. See oli niisiis uhke koidik. Kõik mõtlevad olendid püütsid seda uue ajastu algust. Tol ajal valitses mingi ülev meeleliigutus, maailma läbistas värinal mingi vaimuentusias, just nagu oleks alles

nüüd jõutud jumaliku alge ja maailma tegeliku lepituseni.»⁷

Paraku läks too väljakuulutatud mõistus-pära revolutsiooni praktikas kaduma. Revolutsioon osutus hoopis irratsionaalseks, juhitamatuks, ohjeldamatuks. Mõistuse aujärjeks sai giljotiin (katsetati isegi üheksakohalisl!), ja kuna Bastille oli maatas tehtud, pidi vabadus ulualust otsima des Oiseaux', des Carmes'i, St-Lazare'i jt vangimajadest. Sugugi mitte Hegeli kiitvas tähenduses pea peale pööratud ühiskond jõudis 1794. aasta augustis ideeni anda tuleroaks Kuninglik Raamatukogu. . .⁸

Revolutsiooni taltsutamatu stiihia kohta käiva moraali sõnastas Goethe oma mõistuluuletuse «Nõiduse õpilane» (1797) lõpus: «Isand, leia nõu! /Vaime talitseda/ käib mul üle jõu.» — «Vaime tegutsema panna /olgu ainult meistri asi.»⁹

Prantsuse kodanluse poliitiline revolutsioon toimus Saksamaal kodanluse vaimse revolutsioonina, mille esimeseks avalduskujuks oli «tormi ja tungi» liikumine. Prantsuse revolutsionääride tegelik poliitiline terror jäi nende saksa aatekaaslastel pelgalt poosiks, meelsuseks. Kuid valgustuslike aadete sobis see meelsus kokku niisama vähe nagu Suure Revolutsiooni praktikagi. Klassikalise valgustusfilosoofia kõrvale tuli teatav (eel)-romantiline ideoloogia, mille silmapaistvaimaks väljenduseks sai noore Schilleri looming.

Ometi tuleb märkida, et tolle uue terroristliku ideoloogia juured ulatuvad juba valgustusfilosoofiasse, selle enese sisemistesse konfliktidesse. Nii väidab Kant revolutsiooni eelõhtul 1788. aastal ilmunud «Praktilise mõistuse kriitikas» inimvabaduse kohta, et poolenisti — kui looduslik olend — kuulub inimene rangelt ettemääratud loodusesse, poolenisti aga — mõistusliku olendina — vabaduse riiki. Vastandina looduse jäigale kausaalsusele on vabadus «intellektuaalne kausaalsus».¹⁰ Seda vaimu ja looduse dualismi (kui mitte konflikti) ära kasutades paigutavad tormlejad-tunglejad vabaduse intellekti vallast looduse valda, vastandades ta seega mõistuslikule ühiskonnale. Vabadus osutub niiviisi asotsiaalseks nähtuseks. «Seadus ei ole veel ühtki suurt meest loonud; kuid vabadus sigitab hiiglast ja ebaharilikke

⁷ G. W. F. r. H e g e l. Sämtliche Werke, XI. Stuttgart, 1949, lk 557—558.

⁸ Jakobiinliku terrori kohta vt: Souvenirs de la Marquise de Créqui de 1710 à 1803, VIII. Paris, s.a. (Garnier Frères).

⁹ Goethe luuletusi. Tallinn, 1968, lk 154 (tlk A. Sang).

¹⁰ I. K a n t. Kritik der praktischen Vernunft. Leipzig, 1962, lk 103.

⁵ Oeuvres complètes de Montesquieu, I. Basel, 1799, lk 350.

⁶ Selle deklaratsiooni eestindus rmt. — R.N. Coudenhove-Kalergi. Totaalne riik — totaalne inimene. Tallinn, 1988, lk 82—84.

kujusid,» hüüab Karl Moor Schilleri «Rööv-
lites». «Minu vaim januneb tegusid, mu
hingamine vabadust... Jääb nü, ma olen
teie pealik!»¹¹

Ka Prantsuse revolutsiooni ja Kanti filo-
soofia vaimne isa Rousseau toidab juba uut
ideoloogiat. Valgustajana vastandab ta küll
vabadust ning ohjeldamatust (*licence ef-
frénée*), kuid tema arusaamast, et vabadus
on nagu kange vein, mida suudavad kanda
vaid terved ja tugevad loomused, aimub juba
tulevase «röövliivaduse» ideaal. Asotsiaalse
vabaduskontseptsiooni poole tõukas Rousseau
järgijaid muidugi ka tema üldine arusaam,
et inimühiskonna (tsivilisatsiooni) areng on
üksikinimese algsest, loomulikust vabadus-
seisundist aina kaugenenu, mistõttu liikumi-
ne tagasi vabaduse poole on liikumine
ühiskonna ning ühiskonnastumise vastu,
eelkõige siis võimu tsentraliseerimise, s.o
monarhia ja «türannide» vastu.

Nõnda pole ka midagi imestada, kui
Schiller oma «Röövliite» teise trüki (1782)
kaanele laseb motoks panna «in Tirannos»,
«türannide vastu». Tollal juba «tormi ja
tungi» lastehaigusest tervenenu ja klassika
poole liikuv Goethe olevat hiljem kui veid-
rust meenutanud noid «türannitapjaid saksa
kirjanduses, ajal, kus mingeid türanne
polnudki, kus valitsejate hulgas oli maad
võtnud püüd humanismi poole».¹²

«Mitte see ei tee vabaks, et me ei taha
tunnustada mitte midagi meist ülemat, vaid
just see, et me midagi vanast peast kokku oma
klassikalise (nüüsi põhimõtteliselt valgustus-
liku) vabaduskontseptsiooni, mida ta oli
asunud kaitsma juba «Iphigeneias» ja «Tas-
sos».¹³ Samale seisukohale jõudis klassika-
line Schillergi.¹⁴

Valgustusliku mõistuspärase vabadusidee
vastu seadsid nii Prantsuse revolutsioon kui
ka «torm ja tung» seega **voluntaristliku**
priius-aate. Vabadus oma klassikalises tähen-
duses oli isetekkeline ühiskondlik nähtus,
romantiline priius seavastu on vabadus, mida
saab anda või võtta.¹⁵

¹¹ Fr. Schiller. Röövliid. Tallinn, 1960, lk 21
ja 33.

¹² W. Frh. v. Biedermann. Goethes Ge-
spräche, II. Leipzig 1889, lk 336 (Riemer vestlus-
est Goethega 5. XI 1810).

¹³ Joh. P. Eckermann. Gespräche mit
Goethe... Berlin, 1956, lk 267 (vestlus 18. I 1827).

¹⁴ Põhjalikumalt nende arengute kohta vt
H. A. Korff. Geist der Goethezeit, I. Leipzig,
1962, lk 195—310.

¹⁵ **Antavusena** luulendas priiust ka meie romantik
Koidula:

Üks sõna läbi ilma kõlas,
et õnnes hõisk'vad miljonid:
«Ma tahan, et prii minu rahvas!»
Ja orjaikked langesid!

Seda romantist redelit mööda hakkas
vabadusidee aste-astmelt laskuma. Järgmine
allakäigusamm oli tema allegoriseerumine
pölmütoloogiliseks tegelaseks, keda Rouget
de Lisle'i «Marseljees» (1792) õhutab nagu
mõnd jumalust Trooja sõjas:

Liberté, liberté chérie,

*Combats avec tes défenseurs!*¹⁶

Hiljem võtab priiusidee naisterahva kuju
(prantsuse *liberté* on naissoost sõna) ja
muutub revolutsiooniliste avalike vaatemän-
gude peategelaseks. (Sellisena võime teda
näha veel ka Eugène Delacroix' maalil
«Vabadus viib rahva barrikaadidele», 1830.)

Romantikute luules saab vabadus täiesti
tundeasjaks: meenutatagu Byroni või Petõfi
priiusekujundeid.¹⁷ Ja see tendents leiab
oma loogilise lõpetuse Flaubert'i ühes juhus-
likus kirjalauses aastast 1866: «Kus leiduks
vabadust, kui mitte kires?»¹⁸

Ometi ei saanud Suur Revolutsiooni
vaimu arengu põhiseaduse, filosoofiaks
saamise seaduse vastu. Vabadus mandus
küll kujundiks, enne kui ta jõudis küpseda
filosoofiliseks mõisteks, aga ei pääsenud ka
oma paratamatusest. Sotsiaalpoliitikast filo-
soofiasse tõi ta Hegeli «Õigusfilosoofia»
(1821).

Klassikaliselt edasi arendades valgustus-
likku sotsiaalpoliitilist vabadusideed ning teo-
reetilisel üldistades Lääne-Euroopa poliitilise-
te revolutsioonide praktilise kogemuse, osutas
Hegel tahtevabaduse (suva) ja tegutsemis-
vabaduse (voli) vana vastuolu põhimõttelise-
le ületatavusele arusaamas, et õigus, milles
päädib tahtevabadus, ja ajalugu, milles
päädib tegutsemisvabadus, on tegelikult kattuvad
mõisted: ajalugu osutub õiguseks ja nende

Prii oma pinnalt jälle leiad
nüüd eesti rahva pesakest
ja, õitsev Eestimaa, sa hüüad:
«A u Aleksandr'il' igavest!»

(Mu isamaa nad olid matnud», 1867).

Mihkel Veske «Kodumaa» (1873) jätab võetava
priiuse mulje:

Siin kasvab eesti meeste sugu
ja sammub vabadusele...

Tsit.: Eesti luule. Koost. P. Rummo. Tallinn,
1967, lk 71 ja 93.

¹⁶ «Vabadus, vabadus kallis, / võitle koos oma
kaitsjatega!» — «Marseljeesi» sünnilugu on ilu-
kirjanduslikult käsitletud: St. Z weig. Stern-
stunden der Menschheit. Frankfurt/M., 1979,
lk 66—78.

¹⁷ Byron: «Liberty, planted by Ludd!» («Vabadus-
puu, mille istutand Ludd!» — G. G. Byron.
Luuletusi ja poeme. Tallinn, 1957, lk 35; tk
M. Nurme); «Brightest in dungeons, Liberty! thou
art» («Sa, Priius, oled vanglais eredaime» —
G. G. Byron. Sonett Chillonist. «Vikerkaar»
1988, nr 1, lk 1; tk M. Väljataga).

¹⁸ G. Flaubert. Briefe an George Sand.
Weimar, 1956, lk 23.

koosareng moodustabki vabaduse kui nüsusuge progressi. Kuivõrd õiguse (ja selle kõige kõrgema väljendusena riikluse) arengus väljendub vabaduse ja paratamatuse ajalooline vastastikune kohastumine kõige vahetumalt, siis objektiveerub vabadus ajaloolise protsessina just õiguses, ja mida kõrgemal ajaloolise arengu astmel on õigus, seda suurem on vabadus.

Ometi ei tee vabadust filosoofiliseks mõisteks mitte need mõttekäigud, vaid mõisteline vorm, mille vabadusele annab Hegel, vabastades vabaduse mõiste inimkujulisusest, riputatusest inimese külge, olemisest inimese atribuut, tema aktsidents. Inimene, kes siiani ka vabaduse küsimustes oli olnud «kõigi asjade mõõt», ei ole Hegelil enam mitte vabaduse mõõt, vaid vabadus on saanud inimese mõõduks, inimene aga vabaduse aktsidentsiks.

Vabadus, ütleb Hegel, on «iseeneses ning

iseenesele olev tahe kui objektiivsus, paratamatussfäär (*Kreis*), mille momentideks on kõlbelised võimuinstantsid /perekond, tsiviilühiskond, riik/, mis valitsevad indiviidide elu ja millel on nondes /indiviidides/ kui oma aktsidentsides oma esindus (*Vorstellung*), ilmutiskuju ja tegelikkus.»¹⁹

Seda, mida Hegel «Õigusfilosoofias» vabaduse mõistega teeb, nimetatakse desantropomorfisatsiooniks, tunnetusobjekti vabastamiseks inimsarnasusest.²⁰ Niisiis, olemaks tõeliselt filosoofiline, peab vabadus inimese küljest lahti laskma. Hegel saavutaski selle, ülendades nõnda vabaduse viimaks ka filosoofiliseks mõisteks.

¹⁹ G. W. Fr. Hegel. Werke, VIII. Berlin, 1833, lk 211.

²⁰ Selle kohta lähemalt: G. Lukács. Die Eigenart des Ästhetischen, I. Berlin und Weimar, 1987, lk 128—190.

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI
Kokkupõrge tõelisusega

Vahel me küsime küsimusi sellepärast, et oleme sunnitud seda tegema, näiteks viisakusest esineja vastu. Enamasti aga küsime küsimuse siis, kui miski meid häirib. Meid võib häirida olulise informatsiooni puudus; nii küsime, millal väljub rong või mis maksab kilo õunu. Meid häirib tunne, et meie seisukohaga ei olda nõus, siis küsime insinuerivalt «eks ole, on ju...?» Meid võib häirida hirm, siis küsime, kas kasvaja oli hea- või pahaloomuline. Meid võib häirida segadus, vasturääkivused suhtumistes või andmetes. Siis küsime, mis inimene see Stalin ikka tegelikult oli või kuidas suhtuda nendes, kes on parteisse astunud ja seal karjääri teinud.

Muidugi võib hirm vahel takistada meid küsimast, me kardame, et vastus on negatiivne, näiteks arsti vastus küsimusele haige paranemislootuste kohta. See tähendab aga ometi, et oleme küsimuse teadvustanud, kardame võimalikku vastust ja jätame sellepärast küsimata valmis küsimuse. Igatahes tähendab küsimus, et me ei ole päriselt rahul ja loodame, et vastus meie küsimusele annab meile rahuldust. Seda ka siis, kui meie küsimus on retooriline, sisaldades tegelikult juba vastust, nagu: «Kas siis keegi saab kahelda selles, et...?»

Küsimuse küsimine eeldab mingit hulka võimalikke vastuseid. Küsimuse lihtsustatud, meie ajal nii populaarne mudel on ankeet, kus kõik arvatavad vastused on kirjas, õige vastus tuleb lihtsalt alla kriipsutada. See, et me küsime ainult seda, mis meile tõesti huvitav ja oluline on, tähendab ju ka, et oleme ajale mõelnud ja mõelnud välja mitu vastusevarianti, mille hulgast mõni peaks olema õige, teised mitte. Seda ka siis, kui meie küsimusele on väga palju mõeldavaid vastuseid, nagu näiteks küsimusele: «Kellega N. abiellus?»

Igal juhul sisaldab meie küsimus mingi maailmamudeli ja eeldame, et vastaja maailmamudel on sama, nii et ta saab küsimusest aru ja saab sellele tõepoolest vastata. Alati see nii ei ole. Mulle meenub seik Siberi-matkalt, kus minuga juttu alustanud mees küsis: «Tõ za kogo boleješ?» Ma ei saanud küsimusest aru ja ühmasin vastuseks midagi segast. Siis ütles tema, et «bolejet za kievskoje «Dinamo» ja mina taipasin, mis ta oli mõelnud. Loomulikult ei oleks ma saanud tema küsimusele üldse ausalt vastata, sest ma ei jälgi jalgpalli ja ei ole ühegi meeskonna poolt — midagi, mis mu vastluskaaslasele oleks ilmselt olnud üllatav, tema maailmapilti kuulus eeldus, et iga noorem mees on mõne jalgpallimeeskonna «boleštšik». Veidi tõsisemas valdkonnas juhtus same laadi lugu inglasega, kes püüdis hiinlaselt

teada saada, kas too on konfutsiaan, taoist või buddhist. Hiinas üldiselt ei tunta usu-kuuluvust meie mõttes ja küsija sai viimaks aru, et hiinlane on kõike kolme korraga.

Neist kahest näitest piisab tõestamiseks, et mitte igale küsimusele ei ole võimalik anda lihtsalt vastust, vastust, mis ei korrigeeriks küsimust. Viimasel juhul aga pole enam tegemist vastusega sellele, vaid juba teisele küsimusele. Kui peame meedes, et küsimise taga on ikka mingi rahuldatus, võime siiski püüda analüüsida ka niisuguste küsimuste sisu, millele ei ole olemas vastuseid või mis on lihtsalt valesti küsitud. Me võime katsuda mõista, mis ajendas inimest küsima, millega ta rahul ei olnud. Võib-olla vahel saab küsimuse-eelset seisundit kirjeldada paremini teisiti, kui seda küsimuseks sõnastades. Võib-olla saame endast paremini aru, kui loobume end igal puhul ankeeteerimast. Kõik meie mured ei pruugi olla prohvetlikud, kõiki probleeme ei saa formuleerida ankeetküsimustena.

Mäletan, et kord nelja-aastasena istusin toas diivanil ja mõtlesin veidi üllatunult midagi, mille hiljem olen pannud kirja küsimusena. Aga ma ei julge öelda, kas tookord sõnastasin ta nii. Mõtet, seda, millest arusaamatus sündis, mäletan küll hästi. Ma tundsin äkki, et on kummaline, kuidas mina ikka olen mina, olen siin ja olen nelja-aastane. Tundsin, et selle mina-olemisega on midagi lausa segamini, et olen seda, mida ei peaks olema, või et võiks olla kuidagi teisiti, mitte-minana. Muidugi on see minu praegune ja hoopis õppinum sõnastus, aga ehk saab lugeja aru, mida siis tundsin. Võib-olla on sama tunnud ka paljud teised. Usun, et näiteks paljud hinduistid ja buddhistid, — eks ole seal mediteerimine oma «mina» üle kesksemaid meditatsioone üldse ja selle tulemus võib viia arusaamale «mina» ja Brahmani samasusest (meile tuttavamates terminites ehk «mina olen sama mis Jumal»), teisel juhul «mina» tühjusest või täielikust avasusest. Aga lähtekoht peaks olema ju ikka seesama — inimese lapselik rahulolematust sellega, mida «minaks» peetakse, tunne, et see «mina» on tegelikult midagi hoopis muud kui need asjad, need objektid, millega iga päev tegeleme ja millest rääkimiseks meie keel enam-vähem kõlbulik on. «Mina» kuulub teise maailma, ta ei ole objekt, meil aga ei ole vahendeid tegelda millegi muuga peale objektide. Võib-olla see on meie suur õnnetus ja eksitus. Peale muu on ju ka nii, et kui «minaga» on midagi loogiliselt korrast ära, kui ta ei ole niisugune mõiste, millena teda kasutame, on ju terve meie mõtlemine kahtlane või isegi lausa vigane. «Mina» kuulub avalikult või varjatult kõigisse meie lausetesse, see,

et me keelt kasutame, eeldab seda, et aktsepteerime «mina» nii, nagu ta on. Aga kõik viitab sellele, et «mina» ei ole, nagu ta on.

Olemegi põrganud paradoksile, ilmselt ühele kõige suuremale, mis inimese ees üldse seisab, võimalute ühendada üheks loogilis-keeleliseks tervikuks objektiivne ja subjektiivne. Me ei saa või ei oska läbi saada ilma sellise loogilis-keelelise tervikuta, kui aga tema omaks võtame ja teda kasutame, muutub meie loogika, meie keel vasturääkivaks ja lihtsalt vaks. Vähemalt siis, kui ületame mingi piiri, mida me aga peaaegu kunagi ei tunne, mille määramine nõuab ränka, peaaegu otsutat keele analüüsimist. Selles suunas on liikunud mõned sammud Ludwig Wittgenstein ja tema mõtkeaslastel, kelle taotlus oli mõista, kuidas me tegelikult keelt kasutame, mida me tegelikult ütleme, kui midagi ütleme. On võimalik, et siis selguks ka, mis piirides üldse saame keelt ühel või teisel viisil kasutada, langemata vasturääkivustesse ja paradoksidesse. Ainult et kui keele analüüsimiseks kasutame sedasama keelt, kas siis on võimalik, et keel muutub meile täiesti läbi- paistvaks. Siin ongi paradoks.

Mäletan veel üht seika lapsepõlvest. Keegi külatädi oli vist küsinud, kas olen ka hea laps, ja kui täiskasvanud ütlesid, et olen küll, annud mulle kommi. Igatahes seletasin ma emale, et olen ikka hea laps, siis antakse kommi. Emale see hästi ei meeldinud ja ta ütles, et kui ma olen hea sellepärast, et mulle kommi antakse, ei ole ma päriselt hea. Päriselt on inimene hea, kui ta on hea ka siis, kui talle selle eest midagi ei anta. See tegi mind kurvaks ja ma mõtlesin umbes nii: «Aga ma tean ju, et hea-laps-olemise eest antakse midagi, kuidas ma nüüd siis saan olla lihtsalt niisama hea, päriselt hea. Seda saaks ainult siis, kui ei teaks, et hea eest hüvitatakse ja halva eest karistatakse.»

Taas paradoks, seekord eetiline. Laps sai aru sellest, millest kord keegi müstik, kes käis ringi tuletungla ja veekannuga, lubades paradiisi põlema panna ja põrgu kustutada, et inimesed ei oleks head paradiisi meelitusest ja põrgu hirmust, vaid armastusest Jumala vastu, mis meie aja ateistlikus keelepruugis võikski kõlada «lihtsalt niisama». Aga kuidas on see võimalik ka meie ateistlikul ajal, kui ikka head kiidame ja halva eest karistame vähemalt midagi noomitusega? Kuidas saab olla päriselt hea? Kas seda ongi tarvis, vahest aitab ka tingreflekside kaudu heaolemisest? Ma siiski kahtlen selles, kas aitab. Kujutleme olukorda, kus hea teo eest, näiteks selle eest, et keeldusid sõbra vastu tunnistamast, sind karistatakse ja halva teo eest, näiteks nuhkimise ja salakaebamise eest, teenid au ja raha.

Sellises olukorras võivad tingrefleksid mõningase treeningu järel muutuda, halb ja hea oma kohad vahetada. Ning küll on hea ja kosutav, kui leidub inimesi, kes ka siis oskavad olla päriselt, lihtsalt niisama head, kellele saab toetuda, kellesse saab uskuda. Ja me teame, et neid on olnud ja on nüüdki. Ju siis nemad ei lase end eetilistest paradoksidest, hüvitustest ja karistustest häirida. Kas see teeb paradoksi olematuks? Praktiliselt vahest küll, teoreetiliselt kindlasti mitte. Kas siis teooria, eetika teooria üldse midagi maksab? Nii on eetika ja muu filosoofia kohta sageli küsitud ja sageli on sellele küsimusele vastatud, et ei maksa. See on lihtne üheülbaline lahendus, lahendus, mida kaldume otsima ja pakkuma siis, kui oleme sattunud paradoksile.

Võib ju tunduda, et kõik paradoksid võivad olla olulised vaid filosoofidele, et nad on elukauge targutamise ja tähenärimise tulemus. Normaalne inimene ei tea paradoksidest midagi ja saab sedaviisi oma eluga hoopis paremini hakkama kui omaenda mõtte võrkudes siplev intellektuaal. See on hoiak, millest tuleb teha pikemalt juttu hiljem. Siin aga meenutame üht paradoksi, millega satuvad elus kokku kõik mõtlemisvõimega minimaalselgi määral varustatud inimolendid. See on surma paradoks. Paradoks, mida on püüdnud väljendada ja lahendada inimsoo helgemad pead muistsetest aegadest peale. Meie ratsionaalsel ajal võiks teda sõnastada umbes nii: elusse on programmeeritud kestmine, elusolendi kõige tugevamaid vaiste on enesesäilitusvaist, see mõjutab kogu aeg tema käitumist, paneb ta vältima ohtusid, valima ikka tegutsemisvõimaluse, kus tema elu on vähem ohus. Samal ajal aga on elusse programmeeritud ka surelikkus. Hoolimata sellest, kui edukalt elusolend täidab oma programmi, kui õnnelikult ta väldib ohtusid, ootab teda viimaks ikka surm. Paljudel juhtudel on eluaeg samuti ligilähedalt geneetiliselt määratud, programmeeritud. Vilja kannud taim tihti kuivab, emasloomaga paaritunud isasloom (nii on mitmete ämblikkude ja putukatega, näiteks mesilastega) hakkub.

Umbes samamoodi on ju ka kõrgemate loomade ja inimesega. Akadeemiline küsimus on, mil kombel on surm meisse programmeeritud, pääsmist temast igatahes ei ole. Ja ometi on kõik meie väärtused seotud eluga. Meie eetikas on elu hoidmine ja kaitsmine kõige kõrgemad väärtused, elu hävitamine kõige suurem kuritegu. Elu väärtus ei ole meile relatiivne, vaid absoluutne, nii absoluutne, et me ei taha isegi tõsiselt arutada eutanaasia võimalusi. Samal ajal on elu ise näidanud, et ühe elusolendi väärtus on vaid

suhteline, ta on Elule vaid vahend enda teostamiseks, oma sõnumi, oma geenide edasiandmiseks tulevikku. Selle vahel, mida meie nõuame Elult, ja selle vahel, mida tema nõuab meilt, on kohutav, loogiliselt ja emotsionaalselt ületamatu vastuolu.

Endistel aegadel, kui inimesed pidasid oma saatust sõltuvaks Jumala või jumalate tahtest, pöördusid nad tihti jumalate poole, et saada abi, pääsu surmast ja kannatusest või vähemalt lohutust, arusaamist sellest, miks meile inimestele on määratud maa peal nii vilets osa. Ent isegi lohutust ei annud jumalad inimestele hõlpsasti ja ei ole alust arvata, et Elu annaks seda hõlpsamini. Meil on võimatu leppida sellega, et oleme vaid vahend, kellele ei vaevuta õieti seletamagi, milleks teda vaja on. Meie oleme omaette maailm, enesekeskne mikrokosmos, kes sellisama Elu või nendesamade jumalate antud programmi järgi püüab end hoida ja igavesti püsida. Me oleme, nagu me oleme, meid on loodud, miks siis meie looja meid karistab selle eest, et ta meid niisuguseks loonud on?

Säärased küsimusi on inimele küsinud jumalalt juba vanas Mesopotaamias, Pales-tiinas ja mujal. «Sinu käed vormisid ja valmis-tasid mind; siis aga sa pöördusid mind nee-lama,» heidab Hiiob Jumalale ette. Inimesi Lähis-Idas hämmastas ja võõrastas eriti see, et Jumal või jumalad ei olnud õiglased: «Miks jäävad õelad elama, saavad vanaks, võtavad isegi jõudu juurde? Nende sugu seisab kind-lana nende ees ja nende järglased on nende silma all!» See on suur ja oluline küsimus ja tema taga on suur ja oluline vastuolu, paradoks. Inimesel on lohutav uskuda Jumalat või jumalaid, kes temast hoolivad, temaga tegelevad. Turvalisem on mõelda, et sinu saatust korraldab keegi, kellega on võimalik kuidagi viisi palve, ohvri või arpmise kaudu suhelda, kui pime ja ükskõikne loodus. Isegi Jumala nuhtlust kannatame vist paremini välja kui teadmist, et oleme lihtsalt stiihia mängukannid, juhuslikkude jõudude juhuslik looming, millel pole mingit tähendust. Uskudes niisugusesse meie saatust kujundavasse olevusse pörkame kokku küsimu-sega, kas see Jumal, need jumalad on õiglased ja head või ei. Pole ju erilist lohutust kapriisest ja tigidast Jumalast, kes käitub meiega sama huupi kui pimedad loodusjõud. Jumal, kellesse tasub uskuda, peab olema hea ja õiglane, kui ta teeb meile halba, peab sellel olema põhjus, ta kas karistab või kasvatab meid. Seda uskusi muiste ka juudid, vahel aga oli neil väga raske oma usule kindlaks jääda nagu Hiiobil, kes süütult kannatades nägi, kui edukalt elavad õelad. Tema oli kaotamas usku Jumala õiglusse, läbi piinade paistis Jumal talle hetketi lihtsalt kurja ja ülekohtuse piinajana, kes kiusab

inimest, kelle on ise teinud. Ja Hiiobi raamatust paistab selgesti, et kahtlused ja kurtmised Jumala hoolimatuse ja ebaõigluse üle on palju veenvamad kui lohutused ja ülistused. Mis abi saab haigele mehele, kes on kaotanud oma lapsed ja vara, olla teadmisest, et Jahve on loonud jõehobu ja krokodilli, kes on väga uhked ja tugevad loomad? Ja kas see, et Hiiob saab hiljem uued lapsed, teeb tühjaks eelmiste laste surma, vabandab Jahvet, kes kihlveo pärast mängib enda loodud inimeste elu ja saatusega nagu tõeline oma aja despoot?

Ning ometi — juutide ja kristlaste meelest on see nii olnud. Nad on uskunud, et Jahvel oli õigus teha Hiiobiga, mis ta tegi, ja Hiiobil ei olnud õigust selle üle nuriseda. Nad on uskunud. Usk on üks võimalik lahendus igasugustele paradoksile, ka Hiiobi omale.

Lapsepõlvest mäletan veel üht paradoksi, millele sattusin omaenda mõtlemisega. Leidisin, et ei saa aru, kuidas saab noatera ära lõppeda, kui ta läheb ühest äärest teise poole aina teravamaks. Üks koht saab ikka olla teisest õhem-teravam, nii et teravusel ei saa olla lõppu: kuidas saab lõpp olla noateral? Loomulikult olin ma siis pisike põnn ja ei teadnud midagi piirväärtusest, koonduvatest ridadest ja muudest mõistetest, mida praeguse aja teadus kasutab niisuguste probleemide käsitlemisel ja enamasti ka edukal lahendamisel. Mõnikord aga ei ole sugugi kindel, kas probleemide ja paradoksile ümbersõnastamine eksaktse keelde on aidanud neid lahendada või on lihtsalt leidnud mugava viisi neist mööda minna. Nii on vist juhtunud Euroopa traditsiooni kõige kuulsamate paradoksides — Zenoni apooriatega, mis viivad meid ontoloogia põhiprobleemide — diskreetse ja pidevuse ning olemise ja muutumise vahekorra juurde. Kumbki ei ole leidnud ranget lahendust, me ei saa öelda, kas maailm on diskreetne või ei ja kas meie senised kujutlused olemisest ja muutumisest on üldse ühendatavad omavahel ja ülekantavad täpsetesse mõistetesse.

See ei ole takistanud meid arendamast diferentsiaalrvtutust ja mehhaanikat. Maailm on nagu kompuuter, millel kirjutatan praegu seda teksti: ma ei mõista suurt tema ehitusest, oskan aga teda kasutada. Teadused ei ole sedavõrd õpetused maailma ehitusest kui maailma kasutamisest. Kuigi muide ka nende kahe asja eristamine viib ilmselt paradoksile. Kui leiame, et meie kasutada olev tõde on pigem pragmaatiline kui ontoloogiline, võime küsida, kas tegelikult ontoloogia ei olegi absolutiseeritud, valesti mõistetud pragmaatika. Sel juhul oleme tõele lihtsalt pannud uue nime, on ju ükskõik, kas nimetame teda ontoloogiliseks või pragmaa-

tiliseks. Kui aga ontoloogia on eksitus, kust see eksitus siis tuleb? Kas meie küsimus ontoloogia ja pragmaatika vahekorra on ise ontoloogiline või pragmaatiline?

Jah, nagu sai nimetatud, võib niisugused filosoofilised küsimused üldse oma mõtlemisest kõrvale jätta, võib neist isegi põlastades eemale pöörduda kui intelligentlikute targutustest. Ent selle eemalepöördumisega tunnistame, et need küsimused lähevad meile korda, häirivad meid, ei lase end mugavalt tunda. Intellektuaalselt püüame ikka harmoonilise, vasturääkivuse ja lünkadeta maailmapildi poole. Kui aga hakkame seda ehitama, satume varsti paradoksile ja avastame, et kõik meie teadmine põhineb eeldustel, aksioomidel, mida ei saa tõestada ega ümber lükata. Võime taoistide jälgedes öelda isegi nii, et teadmine põhineb teadmatusel, mis avaldub kas või selles, et fundamentaalsetel küsimustel olemisest, muutumisest, Jumalast, õiglusest, elust ja surmast ei ole kindlat vastust.

Tühjus ja teadmatus on igal pool meie ümber, nendest aga sigib loomulikult ebakindlus. Ebakindlus omakorda õhutab meid otsima kindlust, olgu siis otsides vastust fundamentaalküsimustele või nendest kõrvale hiilides. Nii filosoofil kui filosoofia põlgajal on tegelikult üks lähtekeht — intellektuaalne ebamugavus, mida inimene tunneb, põrgates kokku arusaamatu, paradoksaalse ja ebakindla maailmaga.

Õigupoolest ei pea arvamine, et filosoof ja filosoofiast eemalehoidja käituvad vastandlikult, ise ka paika. See, mida nimetame filosoofiaks ja peame kompromissituks tõe poole püüdmiseks, on tegelikult keeruline põiming tõetsimisest ja tõe vältimisest. Filosoofia peaeesmärk ei ole minu meelest maailma mõistmine, vaid enda intellektuaalne lepitamine maailmaga. Ludwig Wittgenstein on sama öelnud piltlikult ja jõhkramalt. Tema meelest on filosoofia nagu enda sügamine: sügatakse sealt, kust sügeleb, ja nii kaua, kui sügeleb. Nii mõtleb filosoof sellele, mis teda häirib, ja nii kaua, kui saab häirest üle, leiab sõnastuse, mis teda rahuldab. Ja tihti väldib filosoof kõige häirivamaid ja vaevalisemaid asju, libiseb neist kergelt üle, unustab nad.

Nii on filosoofias segamini teadmine ja teadmatus, tähelepanu ja unustus, ausus ja ebaausus. Paar viimast põlvkonda eestlasi on pidanud õppima filosoofia pähe eriti ebaausat intellektuaalset distsipliini, mille eesmärk oli varjamatalt õigustada olemasolevat riigikorda. Kes aga süvenes «dialektilise ja ajaloolise materialismi», pidi tõdema, et vaatamata oma erilisele ebaaususele ja lohakusele jätkas marksistlik filosoofia pikka õigustava teoloogia ja filosoofia traditsiooni,

kus ahas dogmatism eksisteerib koos era-kordse mõttejulgusega, naiivne usk koos halastamatu kriitilisusega.

Teadlikult või alateadlikult püüab filosoof ikka tõestada ja seletada oma visiooni või oma usku. Siin on teoloogid ja usufilosoofid isegi mõnevõrra ausamad: nad ei salga oma usku ja oma taotlust seda usku kinnitada ja tõestada. Kuigi tegelikult ilmub usk välja seal, kus tõestamine ei ole võimalik, kus oleme põrganud paradoksidesse. Aga usk on keeruline nähtus. Kui kord võtame omaks ühe usu, peame võtma omaks ka teise. Usk eeldab usku ususse ja usk ususse eeldab usku ususse ususse. Usk ei kõrvalda tegelikult ebakindlust, vaid lükkab selle kõrvale, ehitab selle ette tõkke, tõkke olemasolu, usu olemasolu jääb meenutama ebakindlust, nagu püss riidekapis tuletab meelde, et röövlid on olemas.

Võib-olla ei ole korrektne nimetada paradoksidesks olukordi, millele satume tihti seal, kus tahame leida lihtsat ja ühest hinnangut inimestele, riikidele, ideoloogiatele, otsustada, kas nad on head või halvad. Ilmselt on meil suur vajadus seda teha: kui teame, «mis on hea ja mis on paha», on meil palju mugavam elada ja tegutseda. Ega ilmaaegu ei ole maailmareligioonides see hea ja halva vahe tegemine hoolikalt paigale pandud. Kui aga peame selle üle otsustama oma peaga, osutub see enamasti võimatult raskeks. Meile võib näiteks väga meeldida Iisrael, tema demokraatlik riigikord, kultuuritase, sotsiaalhooldus, sõnavabadus ja tema sünnilugu, kus on nii palju entusiasmi, vaprust ja poliitilist tarkust. Siis aga tulevad meelde viimase aasta sündmused, palestiina laste tulistamine, vangide piinamine, millest Amnesty International on toonud veenvaid tunnistusi, ning viimaks terve olukorra vastuolulisus. Küsime endalt, kellel on siis ikkagi õigus Palestiinale, ja ei oska sellele vastata, kui tahame olla ausad ja objektiivsed. Kui tahame olla vabad usust, Palestiina kuulumine juutidele on ju aga kõigepealt usu asi, mida paljud kristlased nendega jagavad, mis muslimitele aga on vastuvõtmatu ja hiinlastele või jaapanlastele arusaamatu. Me ei saa otsustada, kas Iisrael on hea või paha. Me saame embakumba ainult uskuda. Või siis üldse loobuda sellele mõtlemast.

Iisraeligla omajagu on seotud niisugune nähtus nagu kristlus kõigi oma kirikute ja vooludega, mis omavahel ei ole sugugi alati hästi läbi saanud. Koolis ja ülikoolis õpetati meid, et kristlus nagu igasugune religioon on kahjulik nähtus, on ideoloogia, moonutatud teadvuse väljendus, mis ei lase inimesel objektiivselt tunnetada tegelikkust, vaid asendab selle ekspildiga, mütoloogiaga ja lepib inimese sellega, millega leppida

ei tohiks. Kristlus oli revolutsioonilise õpetuse vastand, kristlus tahtis kehtivat korda säilitada, uimastades inimeste mõistuse ja pärssides tema võitlustahet.

Samal ajal õppisime ka seda, kuidas tuhandeid aastaid kõik revolutsioonilised liikumised Euroopas ja mujal on toimunud kristlike loosungite all ja kui tihedalt on marksism ise oma lähtekohtades seotud kristlike sektide revolutsiooniliste õpetustega. Ning et vastuolu oleks täielik, võisime veenduda ka selles, et see, mida serveeriti revolutsioonilise õpetusena, tegeles peamiselt kehtiva «nõukogude» korra apologetikaga, esinedes siis rohkem reaktsioonilise religiooni kui revolutsioonilise õpetuse funktsioonina.

Pole ime, et paljud meist, leides, et meid on petetud, tegid pöörde ja leidsid, et tegelikult on marksism halb õpetus, mis purustas Euroopa kultuuri ja inimsuse alused, mis oli rajanud kristlus, et meil tuleb tagasi minna kristluse, kümne käsu, mäejutluse ja kiriku juurde, et lahendada oma eetilised, sotsiaalsed ja ökoloogilised hädad. Kes nii arvavad, ei tea muidugi paljut kristluse ajaloo, mis on ju sama verine kui kommunismi oma ja kus kristlased on isekeskis, saati veel muu-usuliste vastu olnud palju õelamad ja halastamatamad kui paljud paganad. Nii võigast inimeste vaimse ja füüsilise hävitamise meetodit kui inkvisitsioon ei ole suutnud välja mõelda keegi enne katoliku munki, dominikaane ja frantsiskaane, kes on kahtlemata teinud väga palju inimsuse ja kultuuri edendamiseks maailmas.

Võidakse muidugi väita, et inkvisitsioon ja muu võigas ja ebameeldiv ei olnud tegelikult kristlik, vaid kristlusse eksikombel sisse toodud. Võidakse väita, et kristlus on ideaal, mille poole meie rumalad ja ekslikud inimesed püüame, eksides, hälbides ja tagasi langedes, kuid ometi edukamalt kui need, kellel seda ideaali ei ole — paganad. Paraku ei pea seegi väide vett. Ei ole võimalik tõestada, et kristlased oleksid oma käitumiselt arvestatavalt paremad vanadest roomlastest, hindudest, hiinlastest või inkadest. Julmust ja halastust, jõhkrust ja inimlikkust, tarkust ja rumalust leiame igalt poolt, olgu tegemist kristliku või mittekristliku ühiskonnaga. Ja kui kristlus on ideaal, mida me ei ole (veel?) saavutanud, võib muidugi küsida, mis niisugune ideaal väärt on.

Neile, keda kristluse poole kallutab tema esteetiline ülevus, näiteks keskaja kirikud ja kirikumuusika, ei tule loomulikult pähe, et sellal, kui Euroopas ehitati suurejoonelisi katedraale ja komponeeriti kauneid missasid, lõhkusid vaimulikud Ameerikas ja mujal maailmas sealseid sakraalehitisi, põletasid pühasid raamatuid ja raiusid maha pühi salusid — see oli nende meelistegevusi

näiteks Eestis läbi sajandite. Ka kristluse ja mitmete «paganlike» religioonide ökoloogiliste tagajärgede võrdlus ei anna enamasti plusspunkte mitte kristlusele, vaid pigem Eesti või Guatemala paganatele. Sellest kõigest on üks lihtne ja loomulik järeldus: kristlus nagu igasugune muu religioon või filosoofia on hea ja õige sellele, kes temasse usub, muidu ei saa tema paremust kuidagi tõestada.

Nagu juba olen kirjutanud, on minu meelest eestlaste kõige suurem usk praegu usk Eesti Vabariiki. Eesti Vabariik on meile hea ja püha, kõik, kes ja mis on olnud tema vastu, on paha. Oma pahameeles enamlastest interventide ja sinimustvalge keelustanud punalipukandjate vastu oleme valmis uskuma, et meie põhivaenlane ongi olnud enamlus, et marksism on kurjuse õpetus, millest meile on tulnud ainult häda. Kui usume nii, oleme muidugi unustanud, et Eesti Vabariik sai tekkida ainult tänu Vene revolutsioonile, mille läbiviijate radikaalsem tiib, kuhu kuulusid bolševikud, oli valmis (mis motiividel, pole siin nii oluline) lõhkuma Vene impeeriumi, mille terviklikkus oli püha kõigile teistele Vene poliiti-

kutele. Kui punalipp poleks võitnud Petrogradis, ei oleks sinimustvalge kunagi saanud riigilipuna lehvida Tallinnas...

Neist näidetest peaks piisama. Olen püüdnud nendega illustreerida oma arusaama, et maailm on paradoksaalne ja me ei suuda teda mõista, mahutada ühte teooriasse, me ei suuda mõistusega valida üht filosoofiat, üht religiooni. Kõigis meie valikutes on usul oluline osa. Teisiti vaadates võib öelda, et inimese kokkupuude tõega on ühtaegu tema kokkupuude talumatute asjade, surma, lahendamatu probleemide ja paradoksidega. Meie kokkupuude tõega on pigem kokkupõrge tõega, valus, traumeeriv kogemus. Ma arvan, et selle traumeeriva tõekogemusega on meil kõige rohkem tegemist puberteedieas, kuid ka enne ja pärast seda. Ma arvan ka, et sellele kogemusele reageerimine mitmel viisil ja see, kuidas keegi meist seda teeb, määrab väga palju tema hilisemas elus. Tõega kokku puutunud inimene vajab kindlasti ravi. Millise raviviisi igaüks meist leiab, sõltub nii temast endast kui tema sotsiaalsest ja kultuurilisest keskkonnast.

VAATENURK

DORIS KAREVA

Karje kloaagist

Merle Jääger. MERC(A) BY AIR MAIL.
«Maarjamaa», Toronto, 1989. 61 lk, tehtud
200 tükki.

See õhuke õhuposti teel saabunud Eesti-õhune Ameerika-valimik MERC(A) BY AIR MAIL sisaldab kolme ossa jagatuna kolmkümmend luuletust pluss autori vahelehed, moto ja autograaf — kaante vahele panduna maailma siinpoolne, kauniste kärnas pale, mis seekord maakera teise poole peal ilmavalgust näinud. Suled säält, sisu siit — eks ole omajagu sümptomaatiline seegi.

Mida siis võiks tähendada MERC(A)JA (ja) MÄRK? Ajaloo ja -lehe ehedat läbilõiget, kokkuvõtet, nuppu — uppaja kähedat karjet kloaagist. Kui lasta pilgul kiiresti üle lehekülgede libiseda, tervitab kohe terve rida märksõnu nagu uutmine, ajaloo valged laigud, terror, must režiim punase varjus,

komsomol, Afgaan, fosforiit, Lasnamäe, nar-komaania, rändrotid... Tekib visuaalselt võimas videoklipiga Maarjamaa saatustloost — võrdkujuks kõigil mõeldavail viisel muserdatud, alandatud, mõnitatud, lõpumatust mõttetutest totrustest läbiveetud, füüsiliselt peaaegu hävitatud inimtemp, kes viimases kaadris ometi silmad avab ja enda kohale ükskõikses uudishimus kummardunud maailma näkku verd ja hambakilde sülgab.

Reisikohvrise mahtunud juhukogum rusikamaailma seaduste kohaselt julgeid, veidi vormilohakaid värsse tulvil halastamatut sarkasmi ja tõelist valu ei paku lõpuski õiget lootust ega lohutust — sellise «lüüriilise šokolaadi» asemel eelistab luuletaja silmanähtavalt küünilist šokiteatrit, millest kirka ja kargena kerkib esile pimes-tavalt puhtaid katarsisehetki — «Koduka-sed», «Sängipühad»... Kompositsiooniliselt hästi koostatud kogu on allutatud ahene-misele: kodumaa—kodu—kodanikuluule. Võib-olla oleks võimalik ja mõnes mõttes ehk õigustatumgi vastupidine ülesehitus — alustada puhtast pungist, kohati päris

proletkultlikest kuulutustest nagu «Mina», «My way», «Tšao» või «Tiptunnil linna-platsil» ja alles seejärel läbi Maarjamaa ajaloo avamise avaneda öieti ka ise, avar-
duda maailmani? On ju eesti punk algusest saadik endale teadvustanud märksa võimsa-
maid vastaseid kui väikekodanlus. Kui nõukogude paljulapselises peres vanim vend
isade ideale järgides kord juba vääramatult
ljuuberiks läks, siis pidi perekonnapiidi
pahema ääre peal suurivaevu püsida suut-
vast pesamunast sama paratamatult saama
punkar — võimuvõimaldajate ja -haldajate
halli siseilma peegel, sisu, mis aga ei mõju
sugugi määrdu ja haledana, nagu väidab
autor, vaid kohalikus kontekstis umbes sama
mõjuvalt kui Allen Ginsburgi «Ulg»
(«Howl») kolmekümne aasta eest Ameerika-
kas.

Tõepoolest, praegusel IMElilikul ajal, mil
karje kloaagist linnaisade soolikaist kostva
korinaga üha enam ühte sulab, tuleks kiir-
remas korras välja anda korralik kogumik
seni süiski liiga juhuslikult siin-seal tutvus-
tatud eesti *underground*ist, mille keskmes
Merca oma lahtise luulenärviga kahtlemata
seisab. Sama vajalik oleks ka videokassetil
jäädvustada autori enda erakordselt sugesi-
tiivne esitus nüüd ja praegu. Ajamärgina
sobiks üks *Howl á la Merca* Eestimaa
laulu kõrvale ju päris hästi.

Jääb veel lootas, et avatumas maailmas
avaneb ka luuletajast endas seniavastamata
aladid, et punk ei pane veel punkti tema
luulele ja pärast ringreisi Uues Maailmas
tuleb MERC(A), by air mail või mitte,
uuesti ilmale juba kodumail — kui ka vähem
efektuses kuues, siis mahu ja trükiaru pool-
määrksa merkantiilsemal kujul. Seniks aga
suur aitäh kirjastajale Vello Salole, kes jälle
kord suutis seda, milleni meie suur-kirjastus
kuidagi ei jõua. Ja käesolevat mustakaane-
list kuldpaelaga käsitsi kinnikõidetud luule-
kogu sulgedes ujuvad mälust millegipärast
järsku üles Jüri Üdi sõnad seitsmekümnen-
date algusest:

sõrmusteta sõrmedega kinni hoidis võrest
tüdruk kellest palju keegi me ei tea . . .

HOLGER KAINTS

«5. 3. 53» ja teised

Rein Saluri. Vaikne elu. «Eesti Raamat»,
Tln, 1988. 144 lk.

I

Rein Saluri viimane kogu «Vaikne elu» on
oma žanrilisest mitmekesisusest hoolimata
küllaltki terviklik ja sellest ühe teksti eraldi
esiletõmine on kahtlemata kunstlik ja põh-

jendatud vaid väliste asjaoludega. «5. 3. 53»
on aga just selline töö, mis võimaldab vaa-
delda õige olulisi üleminekuid nii Saluri
enese loomingus kui tänase eesti kirjanduse
situatsioonis laiemalt.

Paari viimase aasta poliitiliste arengute
tulmusel on meie sõjajärgne kirjandus sat-
tunud loominguvabaduse seisukohalt üsna
enneolematusse olukorda: Glavlit meid enam
ei sega, on väidetud, ja taoti näib, et see
on tõepoolest niimoodi. Samas, kohe kui
algas kirjanduse tabudest vabanemine, lans-
seeriti mitmes suust/sulest peaaegu korraga
arvamus, mis oma põhiosas käibib tänaseni:
sellega seoses on meie kirjandus sattunu-
nud ebakindlasse olukorda, kuna kõik senised
töömeetodid olid välja arendatud tsensuuri
ja tema tavasid arvestades; tihti peale oli
mõnest ametlikust mahavaikitavast või orto-
doksselt interpreteeritavast asjast mõistukõnes
rääkimine juba iseväärtus; kirjandusel pole-
vat kerge ümber orienteeruda, sest väljen-
dusvabadus likvideerib tingimused, milles
too virtuooslikkuseni viimistletud kunst
elas, kogu eesti belletristika senine mõtte-
sügavus haihtub. Väite aktuaalsust süven-
das ühes vabanemisega saabunud otseselt
valusaid teemasid käsitlevate teoste puhang,
mis oli eriti tähelepanev draama vallas.
Selliste küllaltki otsekoheste teoste esile-
tõus oli muidugi mõistetav ja kujutas endast
mimikrikoostusest pääsenud loomingu loo-
gilist arengukäiku (et olla aus: lavalauda-
dele jõudnud näendendid esindavad ajakaja-
list teatrit kõige paremast küljest, üheski
pole tegemist teema spekulatiivse ärakasutamisega). Ent samas polnud mingit kahtlust,
et pikaks ajaks ei saa säärest otserünnakut
jätkuda, teemade läbikirjutamise järel heias-
tub tühjus; oli ka selge, et sotsiaalse aine
sirgjooneline käsitamine maksab igal juhul
lõivu varasemale kujundlikkusele, filosoofilise-
le sügavusele.

«Vaikse elu» materjal on ilmselt kokku
pandud umbes samal ajal või varemgi, kui
nimetatud küsimus kirjanduse tuleviku-
perspektiividest päevakorrale kerkis. Vahe-
peal on olnud tormiline 1988. aasta, kogu-
mik aga on nagu steriilne preserv kirja-
sõna vabanemise algusest tänaseni jõudnud.
Seetõttu on eriti märkimisväärne, et juba
seal leidub üks lugu, millest võib välja
lugeda selgeid märke meie kirjanduse või-
malustest edaspidi, öieti temas kogu aeg ole-
mas olnud võimet luua absoluutseid väärtusi
(relatiivsete väärtuste kõrval, mis on
iga aja jaoks erinevad).

«5. 3. 53» (esmakordselt ilmunud «Loo-
mingus» 1987, nr 5) kujutab endast tea-
tavat üleminekut piiratud võimalustega
kirjanduselt piiramata võimalustega kir-
jandusele. Pealkirjaks olev daatum on kaht-

lemata üks 20. sajandi olulisemaid surma-kuupäevi (ja ilukirjanduseski vääriliselt ekspluateeritud: peale paari eesti autori viimase aasta töö meenub nt Doris Lessingi lühijutt «The day Stalin died» kogust «The habit of loving»). See annab loole mitte ainult üheselt selged ajakoordinaadid ja poliitilise värvingu, vaid seob ühtlasi endaga terve sotsiaalse konteksti, mis lugeja teadvuses selle sündmusega ühenduses on. Nagu Saluri varasemadki novellid, nii on ka see üles ehitatud eeldades konteksti tundmist: selle kaudu võimenduvad ajastu realiteetid, mitmed detailid omandavad sümbolise tähenduse — nt ausambad, millest ühtesid võetakse maha (õhitakse), teiste ümber levib pühaduse oreool ja kehtivad rituaalsed tabud, sümbolne on ka lõpp, kus Robert Rass Kolmas saab ilma loata ja takistamatult lahkuda majast, kust «ise välja ei minda» (lk 63). Tuttav on ka Saluri kujutamisaadi teine, eelnevast lahutamatu külg: elu näitamine läbi konkreetsete sündmuste ja üksikasjade, range hoidumine induktsioonist. Sel eesmärgil on tegelased, kelle subjektiivne maailmanägemise kaudu sündmusi tavaliselt esitatakse, tihti õige kitsa silmaringiga, väheharitud inimesed — mõlemad Robert Rassi pojad on kooli varakult pooleli jätnud, vanem vend osutab noorema kohta: «osaliselt puudulik» (lk 45), Malle Lall on endine taluteenija, ilmselt samuti kehvaõitu koolitusega —, kes vaimselt pretensioonituna elavad antud hetkes, näevad juhtuvat kitsalt oma mätta otsast. «5. 3. 53-s» tähtsaim erinevus autori senistest töödest on sündmuse koha selge markeerimine ühismälu püdelas aegruumis, kuivõrd enne võimaldas just ähmasus, fikseerimatus tõtt kujutada. Jättes vastamata küsimustele *kus?* ja *millal?*, vahel ka *kes?*, õnnestus varem mõnestki tõrgest tõkkest mööda hiilida: «Lõimetishoole» (1980, Tuglase preemia 1981) ei anna vastust ühelegi nimetatud küsimusele, sisaldab aga pilte küüditamisest (stseenid vagunis) ja väljasaadetute elust kaugel idas. Astutud samm näib küll tillukene — lisatud üks ainus kuupäev —, kuid tegu on põhimõttelise muutusega: loobutud on nn tinglikkusest (tähenas ju see sõna stagnaegsetes arvustustes tihti ka teoste sihipärast ähmas-tamist eesmärgil tsensuurist läbi pääseda), saladuskate on tõstetud, äratundmisega pole raskusi. Kõik muu, nagu nägime, on endine ja kunstiline kandvus pole küll kannatanud, ühiskondlikke suhteid pole näidatud pealispindelt ja alasti. Ehkki lugejat võivad köita ka pelgalt Johannese ja Rassi-poiste moraal ja käitumismotiivid, kujutab jutustus tervikuna endast ühekorruga nii inimliku mõistmise kui vaheda ironiiaga tembitud

pilti ühe vördjaliku valitsemiskorra pimedatest teenritest selle õitseaja kaheistkümnendal tunnil. Tragikoomika kõik nüansid poleks kättesaadavad ilma selge kuupäevatähistuseta, mitmed üksikasjad kaotaksid oma tähendusliku võlu.

Pole vist mingit mõtet hakata ennustama, kuidas ja mis kombel üks looja oma tööd jätkab, kõige eelnevaga seoses on aga tähtis järgmine üldistusvõimalus: (enam-vähem) täieliku trüvivabaduse kestes oleks üsna võimalik ega mõjuks sugugi võõrastavalt, kui Saluri töötaks edasi põhiliselt samade vahenditega. Küllap jääb ta ka edaspidi, enesepiiraja nagu ta on, tähenduslike üksikasjade valivaks kokkumonteerijaks, apelleerides sealjuures lugejapoolse ajaloole, olupoliitilise vms konteksti tundmisele. Kujundite leidmisel ei ahista aga kirjutaja vaba vaimu enam mitte mingisugused kirjandusvälised keelud, otsustajateks võivad olla ainuüksi kunstilised põhimõtted. Kas peab tõesti arvama, et selline sõltumatu talitusviis annab nigelamaid tulemusi? Tegelikult pole ju ka piiranguvabas kirjandusilmas lugeja ajastukonteksti tundmise ulatuslik kaasamine (vähemal määral sünnib see ju absoluutselt iga teksti juures) sugugi haruldane. See on kas või hea võimalus distantseerida end päevapoliitikast või (ükskõik mis mõttes) üleideoloogiseeritud ajaloost, säilitades samal ajal ause, objektiivsuse ja sotsiaalse närvi; mida tuttavam ajaperiood publikule, seda julgem, punktiirsem võib olla autor. Päris hea tõlkenäide viimasest ajast on Günter Grassi «Kass ja hiir» (LR nr 23/24, 1988). Olles siin püüdnud tõestada ühe meetodi võimalikkust edasikestmist, kipub vägisi tekkima üldistus: kogu toona tõeliselt väärtustatud kirjandus evib endas sisemiselt, olemuslikult niisuguseid võimalusi, mis lubavad tal võrdlemisi tühiste muutustega uutes tingimustes edasi funktsioneerida. Ja kui arvestada ka kõrvalt juurde tulevat uut, ehkki esialgu veel kaunis toorest, aga küllap arenemisvõimelist (uusekspressionistlikku?, uusnaturalistlikku?) suunda, siis pole vahest põhjust enam küsida, kas eesti kirjandus ei hakka mitte pinda jalge alt kaotama. Küll aga võib kirjanduse olukorda (autoriteeti) hakata kaudselt mõjutama hoopis üks vastuvõtuga seotud, seega mitte sisuline aspekt, mis ent võib kujuneda õige oluliseks: lugeja, kes seni oli harjunud/harjutatud, et kirjandus sisaldab küllalt palju olupoliitilisel intrigeerivat — «vaat kus ütles!», «siin on ju kõik kirjas!» jne —, minetab kirjanduse vastu endise huvi ja respekti, isegi kui see on kunstiliselt täiuslikum: pika aja vältel sissejuurdunud skeemi järgi, kus kirjandus oli

juhtpositsioonil ja ajakirjandus kuskil hoopis tagapool, paistab kirjandus tõepoolest olevat alla vandunud.

II

«Vaikse elu» ülejäänud tekstide kohta kehtib põhiliselt kõik see iseloomulik, millest Saluri varasematest töödest rääkides juba kirjutatud. Niminäidend seostab oma sümboolsuses kord lähemaid, kord kaugemaid aegu, ühte kindlasse ajahetke ta justkui ei sobigi, samas puudutab meie mõõdaniku- (ja ka oleviku-) teadmises nii paljut et tundub igavesti kohalolev. Miniatuurised novellid, vastupidi, on aga nii konkreetsed, et nende ja lugeja ajakonteksti vahele — mis iseenesest on ju küllalt lai ja selgelt

piiritlematu — jääb veel palju tühja mõtle-misruumi.

Praeagne lugeja tahab, et stalinism oleks üksnes stalinism, okupatsioon üksnes okupatsioon jne, ja tal on selleks ju viimaks ometi õigus. Ent kas see tähendab, et näidend «Vaikne elu» on anakronism? Olgugi et praegu läheb teatris edukalt «Minek», kaldun arvama, et mõne aja pärast hinnatakse ka «Vaikset elu» just niisugusena, nagu ta on. Ning mitte sellepärast, et ühiskonnas algaks taandareng. Siegfried Lenz kirjutas «Süütute aja, süüdlaste aja» avatud ühiskonnas. «Tinglik» kirjandus — seekord selle sõna tõelises tähenduses — sobib kõigisse aegadesse — muu kõrvale.

FOORUM

SEGADUS IMPERIALISMLEERIS?

25. märtsil toimus Tartu Ülikooli teadus- raamatukogu saalis neljakümne aasta eest küüditatute mälestuseks Eesti Üliõpilaste Seltsi korraldatud konverents «Impeeriumi lagunemine». Korraldajate poolt avas konverentsi Jüri Luik, kes andis ülevaate eesti impeeriumi-uurimise seisust. Ta nentis, et muu maailma impeeriumi-uurijatest erinevad kõnelejad ja kuulajad eelkõige impeeriumikogemuse poolest. Eesti ainsa impeeriumi-uurija Rein Taagepera arvamus ja hinnanguid kasutas oma ettekandes mitu esinejat, ometi jäi kõrvu mõte, et inimene, kes uurib impeeriumi väljastpoolt, ei suuda tihti-peale mõista, et impeerium ei tähenda ainult tänavatel patrullivat lahingutehnikat, et impeerium võib alata näiteks koolipingist.

Sellepärast on tähtis, et peale väliste vaatluste tegeldaks impeeriumi uurimisega ka seestpoolt.

Impeeriumi all mõistame me vägivaldset internatsionaalset riiklikku moodustist, milles alati peitub rahustevaheline konflikt. Impeeriumil on tugev hierarhiline struktuur impeeriumi moodustanud rahvaga selle tipus. Allutatud rahvastele surutakse peale imperiaalne teadvus — oleme ühe suure rahva osa. Imperiaalne mõtlemine töötab ainult ühes paradigmas. Kõrvaline info rikub imperiaalse mõtlemise ja viib impeeriumi lagunemisele.

Kahe olulise ajaloofaktina impeeriumide mõistmisel nimetas Jüri Luik Rooma keisri-

riiki kui impeeriumide kuldajastut (mida ühel või teisel viisil on kopeerinud kõik hilisemad Euroopa impeeriumid) ja Suurt Prantsuse revolutsiooni, mis viis suurte impeeriumide lagunemiseni Euroopas, õpetas meid nägema impeeriumi kui rahvusvahelise õiguse probleemi.

Marek Strandberg EÜSist esines ettekandega impeeriumi termodünaamikast.

Impeeriumis nagu igas teises suletud süsteemis kehtib termodünaamika teine seadus, lihtsamalt öeldes — kasvab sisemine korrapäratus, st impeerium hakkab lagunema.

Marek Strandbergi järgi läheb suurem osa impeeriumi energiast Kujundava Jõu tootmiseks. Kujundav Jõud on vahend kolooniatelt kasu väljapumpamiseks. Et mitte raisata energiat erineva Kujundava Jõu tootmisele, püüab impeerium kolooniad ühtlustada.

Emamaa sisemised kulutused võivad ületada kolooniatest saadava kasu kas ressursside katastroofilise vähenemise või konfliktist tingitud energia ülekulu tõttu (näiteks meil on viimase aja suurimaid raiskamisi Afganistan).

Külalisena pidas impeeriumide ajaloost ettekande Sergei Stadnikov. Kuigi klassikalise impeeriumi näiteks tuuakse enamasti Rooma impeerium, pärinevad imperialismi ja militarismi alged muistsest Lähis-Idast. Uus-Assüürias (9.—6. saj e. m. a) esines enamik militaristlikule impeeriumile omastest joontest:

— ideoloogia (jumal Assori kultuses olid tähtsal kohal reaalsed vallutused);

— hästi organiseeritud mobiilne sõjavägi;

— vägivaldaga maailmariigiks ühendatud erinevad kultuurid;

— vallutatud aladel lõhuti juhtimis-süsteemid ja loodi oma provintsid;

— luure ja diplomaatia pretendeerisid globaalsusele.

Lõpuks peatus hr Stadnikov pikemalt massideportatsioonidel. Uus-Assüüria oli esimene riik, kus massiküüditamisi võeti ette ideoloogilistel eesmärkidel. Assüürlased olid ka esimesed, kes keelte segamist teadlikult poliitilise relvana kasutasid.

Impeeriumil on imperiaalse idee kandja, emamaa rahvus, kes imperiaalse ideoloogia mõjul seostab oma huvid impeeriumi huvidega. Emamaa suurrahvas assimileerib endasse vähemusrahvusi, transpordib migratsiooniga imperiaalset mõtteviisi kolooniatesse ja jääb lõpuks rahvusena vähemusse üleimpeeriumilises segarahvuses (näiteks on *homo soveticus* imperialismi otsene produkt).

Impeeriumi keelepoliitika eesmärkidest ja ohtudest rääkis **Mati Hint** (külastajana). Imperialistliku keelepoliitika eesmärgid on unitarism ja assimileerimine, protsess peaks välja nägema järgmine: kõik impeeriumi vähemusrahvuste keeled tõrjutakse järjest uutest sfääridest välja, vähendatakse rahvuskeelset kõrgharidust ja teadust, seatakse sisse kakskeelsus, hiljem seadustatakse impeeriumi emarahva keel ainsa keelena, vähemusrahvuse keelde kantakse üle suurraha keele struktuur. Mehhaanilised vahendid keelepoliitikas on migratsioon, armeeteenistus ja venekeelsete massiteabevahendite eelistamine. Impeeriumi keelepoliitika on oma ülenda täitnud, kui väikerahvad jõuavad seisuga, kus nad oma keele kui väheperspektiivse hülgevad ja hakkavad kasutama impeeriumi keelt.

Kui rahvuskeelte funktsioonide piiramine ja kohustuslik kakskeelsus kutsuvad väikerahvas esile otsese protesti, siis suurrahvuse keelestruktuuri pealesurumine ei tundu esialgu eriti ohtlik. Tegelikult on aga keelelise mõtlemise struktuuri rikkumine raskeimate tagajärgedega, kui kahe keele avalik võitlus tekitab suudab.

Eesti keeleseadus, mis meile endile pisut lahja tundub, on Moskvas, impeeriumi keskuses, suure ärevuse põhjustanud. Riigi seisukohalt tundub see ohtlik ja selles nähakse eraldumiskatset. Siin pole eestlastel ka Lääne poolt erilist toetust oodata, kuna demokraatiaga harjunud inimestele on separatism negatiivse kõrvalmaitsega mõiste. Kui puudub impeeriumikogemus, ei osata aru

saada, et selle all võib mõelda ka midagi positiivset. Nii tundub meie keeleseaduste teiste rahvaste diskrimineerimisena nii impeeriumis, kuhu me kuulume, kui ka Läänes. Paraku.

Paljudele Lääne sovetoloogidele oli Baltimaade taasärkamine üllatuseks ja pettumuseks, neid loeti juba impeeriumisse sulanuks. Oma eksimuse tunnistamine on aga kahjuks üsna ebameeldiv.

Veel kord Rooma impeeriumi meelde tuletades — impeerium latiniseerus alles oma lagunemise ajal ehk — unitariseerimine ei päästa impeeriumi, küll aga võivad vägivaldselt impeeriumiga liidetud väiksemad kultuurid pärast vabanemist üle võtta impeeriumi keele ja kultuuri.

Mati Hint tõi oma ettekandes välja ühe massiküüditamise tänapäeva ulatuvatest tagajärgedest: sisemigratsiooni. Tühjaks jäänud maakonnad vallandasid Eestis (ja ilmselt ka mujal, kust küüditati) suure sisemigratsiooni, mis hävitas murdepiirid, lõi seni rahvuse sisestruktuuri ja tekitas ühtse ning samas mitte eriti ühtse eesti rahva. Siin aitaks ilmselt sisemigratsiooni piiramine ja murdepiiride reguleerimine, niipalju kui see veel võimalik on.

Isiksuse ja diktatuuri vahekordest rääkis konverentsil **Peeter Olesk** EÜSist. Diktatuur on impeeriumi loomise vahend ja impeeriumi tegevuse eesmärk. Isiksus võib olla diktatuuri objekt või subjekt, isiksus võib olla diktatuuri looja või hävitaja. Siseemigrandid on väiksemad isiksused kui esmaavastajad, suured juhid või okupandid. Kui okupandi põhimõtteks on tegu, siis siseemigrant väldib võimalust olla diktaator. Meil on siseemigrante väga palju. Siseemigrandid hoiavad end diktatuuri ideoloogia eest. Kuivõrd impeerium on rumalate inimeste võim tarkade üle, püüdlevad siseemigrandid alternatiivse hariduse poole, samuti on suur osa kultuurist siseemigrantide loodud.

Siseemigrant peab end vale eest kaitsma.

Vale diktatuurist vabanemiseks on kaks teed. Esimene — eraldumine, sest sel juhul on silmakirjalikkus välistatud. Teine — leppimine nendega, kes väidavad end lammutatud vale diktatuuri. Kuna vale diktatuur usaldada ei luba, on meil põhjust leppida nimelt nendega, kes väidavad end liikuvat samas suunas kui meie.

Suurem küsimus on, KUHU vale diktatuurist väljuda? Tõe diktatuuri? Repressioonid tõe nimel ja tõe monopoliseerimine? Ilmselt on inimlikum variant tõe demokraatia. Tõde ei pruugi ju kohe ilmuda.

Peeter Olesk soovitas Tartu Ülikoolile üht lihtsat ja samas keerulist moodust.

Igaüks peab paremaks muutma kõigepealt ennast. Katsugem teha ülikoolist akadeemiline saar, kus kehtivad õigusriigi põhimõtted. Sel teel on juba üliõpilasorganisatsioonid ja «ülikool relvavabaks» liikumine.

Süsteemi üht põhiküsimust — eneseregulatsiooni ja suhet ümbristevaga — arutas **Sulev Kannike**. Ta osutas, et süsteem võib orienteeruda sisendile ja lähtuda printsiipest «kui... siis» (kui midagi juhtub, siis ma reageerin). Vastupidine võimalus on suunatud väljundile kui süsteemi eesmärgile. Õigusriigi põhimõtteks saab olla «kui... siis»-variant. Impeerium orienteerub aga (tingimatutele) eesmärkidele. Õiguse geeniks on lepinguline suhe. Ajalooliselt esmane on ta (J. Lotmani järgi) paganlikes kultuurides — inimese suhet jumalaga tõlgendatakse kui kahepoolset lepingut. Kristlusest võrsus inimene — jumala suhete ühepoolne käsitus, kus teine muutus esimese suhtes eesmärgiks. J. Lotmani arvates oli Lääne-Euroopas sellele suhtumisele vastukaaluks Rooma õigus kui kultuuriväärtuse autoriteet. Vene kultuuris aga tajutakse lepingulist vahekorda kui paganlikku. Kõneleja arvas, et eestlase mõttemaailma Rooma õigus eriti mõjutanud pole, tema eitav suhtumine ühepoolsetesse imperiaalsetesse suhetesse ühiskonnas on ilmselt paganliku maailmanägemise vili.

Sulev Kannikese sõnavõtule vastas repüüigiga **Tiit Kuusemaa**, väites, et eestlastele on kristlus, mis olevat topeltleping jumalaga, omasem kui paganlus. Arutus, kumb on eestlastele omasem ja kumb on demokraatlikum, paganlus või kristlus, kaldus konverentsi teemast pisut kõrvale ja süinkohal rohkem ruumi ei saa.

Konverentsilt jäi kõlama, et ükski impeerium ei püsi igavesti. R. Taagepera järgi kestab iidse Vene impeeriumi lagunemine veel neli sajandit ning Eestil on lootust olla esimene killuke, mis impeeriumi küljest pudeneb ja teise, «ainulaadse vabatahtlikult tekkiva impeeriumi» — Euroopa Ühendusega — liitub.

Prognoositi, et uus maailmale ohtlik impeerium võib tekkida islamimaade liitumisest, kuigi selle impeeriumi teke aitaks oluliselt kaasa Vene impeeriumi lagunemisele. Märjiti, et kuigi impeeriumi lagunemine algas 1917. aastal (M. Strandbergi järgi sellest ajast impeerium enam ei akumuleeri energiat, vaid kulutab rohkem, kui juurde suudab toota), tegutseb impeeriumi keskus palavikuliselt asumaade eraldumispüüde vastu.

Kokkuvõtteks nenditi, et impeeriumi lagunemine ei kulge valutult ja põhjustab igal juhul suurt segadust.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

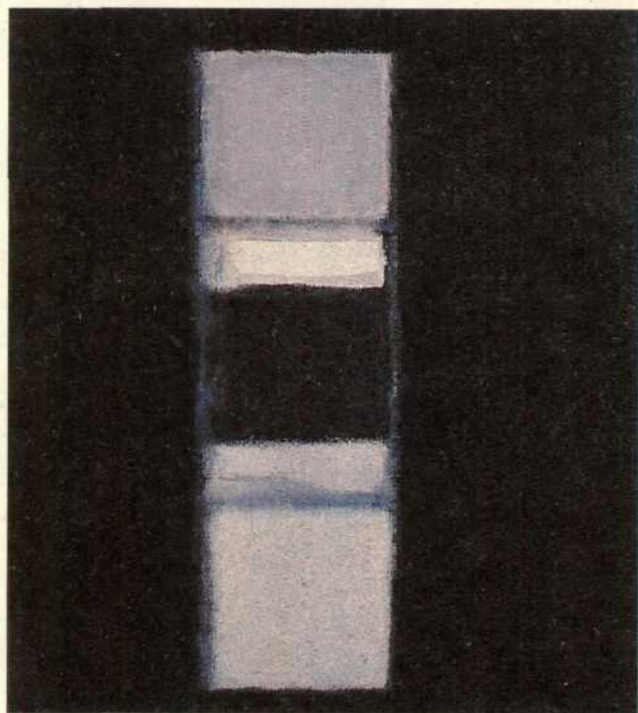
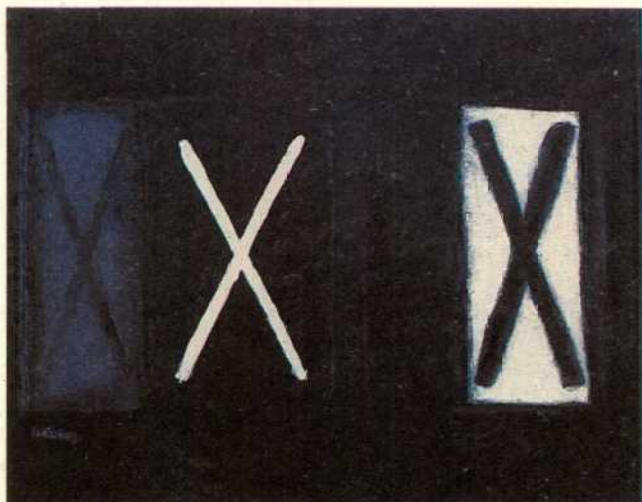
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk**
60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praakeksplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 681-411.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 05. 05. 89. Trükkida antud 14. 06. 89. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,87. Trükiarv 53 000. Tellimuse nr. 2049. Hind 45 kop. Tallinn, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Tallinn, Бульв. Ю. Гагарина, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Tallinn, Пярнуское шоссе, 67-а. «Vikerkaar» № 7, июль 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245